
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित स्रोत केंद्र, रामटेक

M418

शीर्षक	:–	शिवगीता
ग्रंथकार /लिपिक	:–	नारायण निळकंठ
पृष्ठे	:–	231
काळ	:–	इ.स. 1845
विषय	:–	काव्य
स्वरूप	:–	पुराण
लिपी	:–	देवनागरी/नंदिनागरी/मोडी/तेलुगु/शारदा/नेवारी/ग्रंथ

श्री· भाऊ शास्त्री केळवदकरस्येदं पुस्तकम् ·

॥ शिवगीताप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः॥ गजाननमहंवंदेविघ्नवृंदतमोनुदं॥ भास्क
रंसर्वविद्यानांशरणागतवत्सलं॥१॥ शिवगीतामहाविद्याटीकां
तात्पर्यदीपिकां॥ अप्पाजीदीक्षितःकुर्वेज्ञानविज्ञानबोधिकां॥२

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीसरस्वत्यैनमः॥ श्रीगुरुभ्यो
नमः॥ सूतउवाच॥ अथातःसंप्रवक्ष्यामिशुद्धंकैव
ल्यमुक्तिदं॥ अनुग्रहान्महेशस्यभवदुःखस्यभेषजं॥१॥

सूतःशौनकादिकान्प्रतिवदति॥ यतःसाधनचतुष्टयसंपन्नाः
नित्यानित्यवस्तुविवेकः इहामुत्रफलभोगविरागः॥ शमदमादि
संपत्॥ मुमुक्षुत्वंच एतैःसंपन्नाः॥ अथातःकारणात्॥ भवदुःख

स्यनिवर्तकं॥ केवलमेवचकैवल्यंस्वार्थेष्यन्न्॥ ब्रह्मैव मुक्तिस्तांददातीति
नतू॥ एताद्दर्शांशिवगीताख्यंज्ञानसाधनंमहेशस्यानुग्रहात्सं प्रवक्ष्या
मिकथयामि॥ मर्त्यःकर्मणामनुष्टानैर्दानैःतपसापिकैवल्यंमोक्षंनल

नकर्मणामनुष्टानैर्नदानैस्तपसापिवा॥ कैवल्यंलभतेमर्त्यः
किंतुज्ञानेनकेवलं॥ ४॥ रामायदंडकारण्येपार्वतीपतिना
पुरा॥ याप्रोक्ताशिवगीताख्यागुह्याद्गुह्यतमाहिसा॥ ३॥

भतेकिंतुज्ञानेनैव॥ ४॥ कृपातिरेकात्तस्यास्वस्यशिष्यत्वादुपदेशार्हता
ज्ञाप्यते॥ नाप्रशांतायदातव्यंनापुत्रायनाशिष्यायेतिश्रुतेः॥ मुनिस
त्तमाइतिसंबुध्यातेषामपिउपदेशयोग्यतासूच्यते॥ ५॥

इदंभवदुःखभेषजंज्ञानं॥ अन्यथा उपदेशानर्हतायां कुप्यंतिचशपंतिचविघ्नंकुर्वंति॥ अत्रचद्वयेनसाहित्यसूचकेनतयोःसापेक्षतासूच्यते॥ तस्मादेषां तन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविदुरितिश्रुत्यर्थंजानन्ने

यस्याःश्रवणमात्रेणनृणांमुक्तिर्ध्रुवाभवेत्॥ पुरासनत्कुमारायस्कंदेनाभिहिताहिसा॥४॥ सनत्कुमारःप्रोवाचव्यासायमुनिसत्तमाः॥ मह्यंकृपातिरेकेणप्रददौबादरायणः॥५॥

पिलोकोपकारायपृष्टवान्॥६॥ अथेतिनदातव्यमित्यनंतरंभगवान् उत्पत्तिंचविनाशंचभूतानामागतिंगतिं वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानिति॥७॥

हानिः कार्यक्षतिः ॥ अथमत्प्रश्नानंतरं वत्सलेति संबुध्या लोकोपका
रार्थं पृच्छति ॥ ६ ॥ नित्याग्निहोत्रिणोगृहस्थाः सुराणां सर्वफलदाइष्ट
दातारः कामधेनुसदृशाः ॥ ९ ॥ दंतखाद्यमपूपादिभक्ष्यं ओदनादि

उक्तं च तेन कस्मैचिन्नदातव्यमिदंत्वया ॥ सूतपुत्रान्यथा
देवाः क्षुभ्यंति च शपंति च ॥ ५ ॥ अथपृष्टोमयाविप्राभग
वान्बादरायणः ॥ भगवन्देवताः सर्वाः किं क्षुभ्यंति शपंति किं ॥ ७ ॥

भोज्यं स्याच्चोष्यं लेह्यं च ... पयसा ॥ १० ॥ दोग्ध्री अभिनवप्रसूता ॥ ११
तथैव ज्ञानवान् ज्ञानानुकूलव्यापारवान् विप्रो ब्राह्मणादिः देवानां
दुःखदोभवेत् ॥ देवपशुत्वान्मनुष्याणां तन्नाशो दुःखदस्तं तेन दुःख

प्रदत्वेनकारणेनतृणांविषयंदेशंप्रविष्टाः॥अध्यात्मिकाद्यन्यतम
तापमुत्पाद्यविघ्नंतिकार्यप्रतिबध्नंति॥१२॥ ततोदेवकृतविघ्नात् ॥

तासामत्रास्तिकाहानिर्ययाकुप्यंतिदेवताः॥पाराशर्यो
थमामाहयत्पृष्टंशृणुवत्सलाई॥नित्याग्निहोत्रिणांवि
प्रासंतियेगृहमेधिनः॥तएवसर्वफलदाःसुराणांका
मधेनवः॥१॥भक्ष्यंभोज्यंचपेयंचयद्यदिष्टंसुपर्वणां
आग्नौहुतेनहविषातत्सर्वंलभ्यतेदिवि॥१०॥ श्रीसांब

तस्माच्छिवभक्तेरनुसन्नत्वात्॥अविदुषांशूलपाणिनःचरितंशु
श्रूषेतिपदंज्ञेयंनजायते॥१३॥विच्छिघ्नेत३ परोक्षज्ञानोसत्तेरवांग

वनत्वयति॥ विश्वासं अत्मा परोक्षनिश्चयरूपं॥ १४॥ तत्रदेवकृतवि
घ्ननिवृत्तौ येन पौरुषेण॥ १५॥ सत्यंउत्तरं ब्रूहीति॥ भक्तिः शिवएव

नान्यदस्तिसुरेशानामिष्टसिद्धिप्रदं दिवि॥ दोग्ध्री धेनु
र्यथानीता दुःखदा गृहमेधिनां॥ ११॥ तथैवज्ञानवान्वि
प्रो देवानां दुःखदो भवेत्॥ त्रिदशास्तेनविघ्नंति प्रविष्टा
विषयं नृणां॥ १२॥ ततो नजायते भक्तिः शिवेकस्यापि देहि
नः तस्मादविदुषां नैव जायते शूलपाणिनः॥ १३॥

सेव्यइतिबुद्धिः॥ १६॥ इष्टं यागः आपूर्तं वाप्यादि आदिशब्देन अग्नि
होत्रस्वाध्यायादीनि तेन शिवभक्तिसंपन्नत्वेन शिवार्पणधिया शि

वः प्रीयतांइतिबुध्याकामान्॥ बंधहेतुफलानि॥१७॥ततनिष्कामा
नुष्टानेन॥ततईश्वरप्रसादात्प्रसादितदार्ढ्यसंपन्नेः विघ्नआलस्याद्युत्पादनं
त्यादनं॥१८॥

यथाकथंचिल्लुब्धापिमध्येविघ्निद्यतेनृणां॥जातंवापि
शिवज्ञानंनविश्वासंभजत्यलं॥१४॥ऋषयऊचुः॥यद्ये
वंदेवताविघ्नमाचरंति तनूभृतां॥पौरुषंतत्रकस्यास्ति
येनमुक्तिर्भविष्यति॥१५॥सत्यंसूतात्मजब्रूहि तत्रोपा
योस्तिवानवा॥सूतउवाच॥कोटिजन्मार्जितैः पुण्यैःशि
वेभक्तिःप्रजायते॥१६॥

देवकृतविघ्नाद्यभावाद्विवेकादिदार्ढ्येन॥ आत्माभिन्नब्रह्मणो
जिज्ञासा॥१९॥अत्रभक्त्यानिष्कामकर्मद्वारादुरिततनिवृत्तौ॥ ब्रह्म

हा मद्यपः॥ स्तेयी तथैव गुरुतल्पगः॥ चत्वारो वै महापापाय तत्संगी
च पंचम इति॥ एतानि महापापानि उपपापानि असत्यवादादीनि तेषां

इष्टापूर्तादिकर्माणि तेनाचरति मानवः॥ शिवार्पणधि
या कामान् परित्यज्य यथाविधि॥ १७॥ अनुग्रहात्तेन रा
भोज्ञायते सुहृदो नरः॥ ततो भीताः पलायंते विघ्नं हित्वा
सुरेश्वराः॥ १८॥ जायते तेन शुश्रूषा चरिते चंद्रमौलिनः॥
शृण्वतो जायते ज्ञानं ज्ञानादेव प्रमुच्यते॥ १९॥ श्रीसांब

ओघाः वृंदानि तेषां को व्याग्रस्तः सोपि॥ २०॥ २१॥ भक्तिविशेषमाह
ऋद्धं समृद्धं पूजोपकरणद्रं मलंकारादि॥ क्षुल्लकं जलमात्रमपि॥ २५

५

आवासस कल्लकामस्य महेश्वरस्य ॥ प्रदक्षिणानमस्कारादावशक्तो
पियः स्वांतमनसि शिवं गच्छन् समुपविष्टो वा चिंतयेत् ॥ तस्य भक्त

बहुनात्र किमुक्तेन यस्य भक्तिः शिवे दृढा ॥ महापा
पोपपापौघकोटीग्रस्तोपि मुच्यते ॥ २० ॥ अनादरेण
शा [illegible] न परिहासेन मायया ॥ शिवभक्तिरतश्चेत्स्या

हये

दंत्यजोपि विमुच्यते ॥ २१ ॥ श्रीसांबसदाशिवाय नमः

स्याभीष्टं प्रयच्छति ॥ तस्येति शेषषष्ठी ॥ २७ ॥ अपि समुच्चयार्थः
वेशब्देन पुराणांतर ॥ प्रसिद्धानि ॥ २ ॥ ग्रामजेषु राजोपवनेष्व पूर्वेषु

मल्लिकासेवंतिकादिषु ॥२९॥ नादृत्तां अल्पसेवासंतोष्यं ॥३०॥
श्रीसांबसदाशिवप्रसन्न ॥ श्रीशंकरायनमः ॥ श्रीउमारमण

एवं भक्तिश्च सर्वेषां सर्वदा सर्वतोमुखी । तस्यां तु विद्य
मानायां यस्तु मर्यो न मुच्यते ॥२२॥ संसारबंधनात्तस्माद
न्यः को वास्ति मूढधीः ॥ नियमाद्यस्तु कुर्वीत भक्तिं वाङ्म
हंम वा ॥२३॥ तस्यापि च प्रसन्नोसौ फलं यच्छति वांछि
तं ॥ क्रुद्धं किंचित्समादाय पत्रं कंजलमेव वा ॥२४॥ श्री ॥

मुह्यते ऽनेनेति मोहो ऽज्ञानं तेनांधं चेतो यस्य । तस्ये यं ईश्वरासेवा सु
लभा स एव सेव्य इत्ययमर्थः ॥३१॥ श्रीउमारमणायनमः ॥ श्री

वसंते वसन्ते ज्योतिषा यजेत वसंते ब्राह्मणोग्नीनादधीत ॥ देवास्य
प्राचिनप्रवणे वैश्वदेवेन यजेतेति ॥ स्थळस्य पर्वताग्रे नदीतीरे इति

योदद्यान्नियमेनासौ तस्मै दत्तं जगत्त्रयं ॥ तत्राप्यश
क्तो नियमान्नमस्कारं प्रदक्षिणां ॥ २५ ॥ यः करोति महेश
स्य तस्मै तुष्टो भवेच्छिवः ॥ प्रदक्षिणाद्यशक्तो पि यः स्वांते
चिंतयेच्छिवां ॥ २६ ॥ गच्छन् समुपविष्टो वा तस्याभीष्टं प्रय
च्छति ॥ चंदनं बिल्वकाष्ठस्य पुष्पाणि वनजान्यपि ॥ २७ ॥

चात् आसनस्य मोक्षश्रीर्व्याघ्रचर्मणीति ॥ ३३ ॥ सगुणब्रह्मसाक्षा
त्कारेणापि संसारप्रयोजककर्मक्षयात् ॥ शिवसात्युज्यसहयु

जोभर्चिः शिवैक्यंप्राप्नोति ॥ २३ ॥ भूतेशायाभूमेरंशः खंडस्तदधिपः
योभूम्येकदेशमात्राधिपः सन्तुराजाहमस्मीतिवादिनं सान्वयं हंति ॥ २४ ॥

फलानिवनजान्येव यस्यप्रीतिकराणिवै ॥ दुष्करं तस्यसेवायां कि
मस्तिभुवनत्रये ॥ २८ ॥ वन्येषुयादृशीप्रीतिर्वर्ततेपरमेशि-
तुः ॥ उत्तमेष्वपिनास्त्येवतादृशीग्रामजेष्वपि ॥ २९ ॥ तंत्य
क्तातादृशंदेवं यः सेवेतान्यदेवतां ॥ सहीभागीरथींत्यक्त्वा
कांक्षतेमृगतृष्णिकां ॥ ३० ॥ ॥ श्रीसांबजगत्पतिनमः ॥

अपिरक्षवेलक्षण्यद्योतनेनद्वितीयोपिशब्दः समुच्चये ॥ शिवःशिवोह
मस्मीतिवादिनं यंकंचनापि आत्मनासहतादात्म्यभागिनंस्वसायु

ज्यंवंकुरुते॥३५॥पशुपतिर्दैवतास्येतिपाशुपतं॥३६॥श्रीराम
श्रीशंकरगीरिजारमणायनमः॥ ॥श्रीशूलपाणीप्रसन्नोस्तु

किंतुयस्यास्तिदुरितंकोटिजन्मसुसंचितं॥ तस्यप्रका
शतेनायमर्थोमोहांधचेतसः॥३७॥नकालनियमोयत्र
नदेशस्यस्थलस्यच॥ यस्यचित्तंरमतेतत्रध्यानेनकेव
लं॥३८॥आत्मत्वेनशिवस्यासौशिवसायुज्यमाप्नुयात्
अतिस्वल्पन रायुःश्रीभूतेशांशाधिपोपिय॥३९॥श्री

विगतरजोगुणांवेदसारइतिआख्यायस्येतिलिंगपुराणोक्तं॥३७
श्रीसोमेश्वरायनमः॥ श्रीसांबसदाशिवायेनमः॥ श्रीराम्

श्रा

तेन प्राकृतं मर्त्यत्वं संत्यज्य शैवीं तनुं शिवा परोक्षज्ञानजननयोग्यां ॥ ३८ ॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रीयः ॥

सतु राजाहमस्मीति वादिनं हंति सान्वयं कर्त्तापि सर्व लोकानामक्षयैश्वर्यवानपि ॥ ३४ ॥ शिवः शिवोहमस्मीति वादिनं यं च कंचन ॥ आत्मना सह तादात्म्यभागिनं कुरुते भृशं ॥ ३५ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां पारंयास्यथ येन वै ॥ मुनयस्तत्प्रवक्ष्यामि व्रतं पाशुपताभिधं ॥ ३६ ॥

ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भगइतींगनेति ॥ कैवल्यं परममुक्तिं ॥ ३९ ॥ श्रीगोविंदायनमः ॥ श्रीपरमात्मायनमः

यत्तु विरजादीक्षादिकं तत्सर्वं वः युष्मभ्यं ॥२६॥ श्रीसांब

कृत्वा तु विरजांदीक्षां भूतिरुद्राक्षधारिणः ॥ जपं
तो वेदसाराख्यं शिवनामसहस्रकं ॥२७॥ संत्यज्य
तेन मर्त्यत्वं शैवीं तनुमवाप्स्यथ ॥ ततः प्रसन्नो
भगवान्शंकरो लोकशंकरः ॥२८॥ भवतां दस्य
नामेत्यं कैवल्यं वः प्रदास्यति ॥ रामाय दंडकारण्ये
यत्प्रादात्कुंभसंभवः ॥२९॥ तत्सर्वं वः प्रवक्ष्यामि श्रुणु
ध्वं भक्तियोगतः ॥३०॥ ॥ ॥श्रीराम

इति टीकायां अय्याजीदीक्षितविरचितायां तात्पर्यदीपि

कायांप्रथमअध्यायः॥ १ ॥ समासः॥ ५ ॥श्रीसांब

:

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासुपनिषत्सुब्रह्म
विद्यायांयोगशास्त्रेसूतर्षिशिवराघवसंवादे
भक्तियोगोनामप्रथमोध्यायः॥ १ ॥श्रीशंकर॥

श्रीगौरिरमणायनमः॥ ॥ ॥श्रीकैलासपतिप्रसन्नः॥

निरहंकारः अभिमानरहितः॥ सानुजः लक्ष्मणस्यविरहदुः
खंनास्तितथापिक्षत्रियत्वेनभ्रातृजायापहारित्वेनचदुः

ऋषयऊचुः॥ किमर्थमागतोगस्त्योरामचंद्रस्य
सन्निधिं॥ कथंवाविरजांदीक्षांकारयामासराघवं
॥३॥ ततःकिमाप्तवान्रामःफलंतद्वक्तुमर्हसि॥ सूतउवाच॥ रावणेनयदासीतासुहृताजनकात्मजा॥२॥

खत्वंसंभावितस्यचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यतइति॥४॥

मुनिः संसारतत्वज्ञः विचारे क्रियमाणे न कस्यापि दुःखं देहानात्मत्वोपपादनं विचारः॥ साक्षिचेता केवलो निर्गुणश्चेति श्रुत्यात्तस्यासंगत्व निर्लेपत्वश्रवणात्॥ नापि देहस्य तस्यानात्मत्वात्॥५

तदा वियोगदुःखेन विल्पन्ना सरा घवः॥ निर्निद्रो
निरहंकारो निराहारो दिवानिशं॥ ३॥ मों[illegible]मैच्छत्त
तःप्राणानू सानुजो रघुनंदनः॥ लोपामुद्रापतिर्ज्ञा
त्वा तस्य संनिधिमागमत्॥ ४॥ ॥श्रीशंकर॥

क्तु

देहोयं जडः न ज्ञानवान् जडत्वात् घटवत्॥ निर्लेपः देहादिसंबंधरहितः निरवद्यं निरंजनं॥ न लिप्यंते कर्मणा पापकेन॥ परि

पूर्णः परिछेदशून्यः सच्चिदानंदविग्रहः सत् ॥ अबाधितं ज्ञानं ॥
आनंदः निरतिशयसुखं एतत्स्वरूपः ॥ आत्मा न जायते उत्पत्ति

अथ तं बो[illegible]धयामास संसारासारतां मुनिः ॥ अ
गस्त्य उवाच ॥ किं विषीदसि राजेंद्र कांताकस्य वि
चार्यतां ॥ ५ ॥ जडः किं नु विजानाति देहोयं पांचभौक्ति
कः ॥ निर्लेपः परिपूर्णश्च सच्चिदानंदविग्रहः ॥ ६ ॥ आ
त्मा संजायते नैव म्रियते न च दुःखभाक् ॥ सूर्योसौ स
र्वलोकस्य चक्षुष्वेव व्यवस्थितः ॥ ७ ॥ श्रीशंकर ॥

विकाररहितः ॥ न म्रीयते ॥ अंत्यविकाररहितः ॥ चशब्दात् ॥ ज्ञा

नादिपरिणामवान्नभवति। षड्भावविकाररहितः अतोनदुःखभाक्॥ असौसूर्यःसर्वलोकस्यचक्षुष्ववव्यवस्थितःशास्त्रेषु प्रतिपादितः॥ ७॥ तथापिचाक्षुषैर्दोषैर्नलिप्यते। नलिप्यते

तथापिचाक्षुषैर्दोषैर्नकदाचिद्विलिप्यते॥ सर्वभूतांतरात्मापितद्वत् दुःखेनर्नलिप्यते॥ ८॥ देहोपिमलपिंडोयंमुक्तजीवोजडात्मकः॥ दह्यतेवन्हिनाकाष्टैःशिवाद्यैर्भक्ष्यतेपिवा॥ ९॥

चाक्षुषैर्बाह्यदोषैरिति। तथासर्वभूतांतरात्मासर्वप्राणिप्रत्यक्स्वरुपःदुःखेनलिप्यते॥ नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वा भवितावानभूयइतिश्रुतेः॥ ८॥ देहोपिशोच्योपिमलव्यासःमुक्त

जीवः गतप्राणः॥ जडात्मकः॥ ज्ञानशक्तिरहितः वह्निना कर्त्ता॥ अपिवार्त्तेर दृष्टश्चेद्दुर्गंधक्रिमिभूयिष्टः॥९॥ तथापि ताहशीमवस्थां प्रापितोपि नैव जानाति तस्य चिरहे का व्यथा किं दुःखं॥ ननु मृत्तिका

तथापि नैव जानाति विहरे तस्य का व्यथा॥ स्कवर्णगौरी दूर्वायादलव छामलापिवा॥१०॥ पीनोत्तुंगस्तनाभोगभुग्नसूक्ष्मविलग्नका॥ बृहन्नितंबजघना रक्तपादसरोरुहा॥११॥

लेज्ञानशक्तेरभावात्तज्ज्ञातृत्वाभावोपि जीवनकाले तच्छक्तेः सत्वाज्ज्ञानात्येव अतएव कटाक्षवीक्षणादिनानुग्राहकत्वात्सुखजनकत्वं तदभावे शोकउचितइत्याह॥ स्कवर्णगौरीति॥ अपिशब्दा

पद्मिनीलक्षणे वर्णविकल्प उक्तः ॥ १० ॥ पीनावुत्तुंगौ ययोस्तनौ
तयोराभोगो विशालता तत्तया भुग्नं अत एव सूक्ष्मं कृशं चिलग्नकं
मध्यं यस्याः ॥ कटि पश्चाद्भागो नितंबः पुरोभागः जंघनमिति भेद

राकाचंद्रमुखी बिंबप्रतिबिंबरदच्छदा ॥ नीलेंदीवर
नीकाशनयनद्वयशोभिता ॥ १२ ॥ मत्तकोकिलसंल्ला
पा मत्तद्विरदगामिनी ॥ कटाक्षैरनुगृण्हाति मां पंचेषु
शरात्तमे ॥ १३ ॥

दः ॥ ११ ॥ पौर्णमासीकोरा बिंबप्रतिबिंबरदच्छदा ॥ बिंबफलसदृ
शोष्ठी ॥ नीलेंदीवरनीकाशानयनद्वयशोभिता ॥ नीलोत्पलसदृश
नेत्रद्वयभूषिता ॥ एतादृशी कामस्य शरार्त्तं मे कटाक्षैर्मामनुगृ

ण्हातीति कांतां यः मन्यते सः कामवशीकृतः भ्रांतश्च ॥ पंचेषुशासि
तः कामवशीकृतः मुर्खः भ्रांतः ॥१३॥ तस्याविवेकं भ्रमं ॥ अवहित
इत्यस्यायमर्थः ॥ देहहमर्थे निरस्ते आत्मनश्चासंगत्वादिके प्रतिपा

इति यां मन्यते मूर्खः स तु पंचेषुशासितः ॥ तस्याविवेकं
वक्ष्यामि शृणुष्वावहितो नृप ॥१४॥ न च स्त्री न पुमानेष नैव चायं नपुंसकः ॥ अमूर्त्तः पुरुषः पूर्णो द्रष्टा देही स
जीविनः ॥१५॥

दिते पुत्रमित्रात्मन्यप्येषैव गतिः ॥ तत्र च स्त्रीत्वादिकमपि दुर्निरूपं
॥ अहमभिमाने दूषिते ममताभिमानो दूषितः इत्यादि ज्ञातुं शक्यं
तथापि कामातुरत्वाद्यदपृच्छसि ॥ तदा पुनरुत्तरं देयमित्यभिप्रेत्य

वहितति॥ तत्र कटाक्षादिनानुग्राहकत्वं किं देहातिरिक्तस्य आत्मन उत शरीरस्येति विकल्प्य आद्यं पक्षं निराकरोति॥ एष प्रत्यगनुभूयमान आत्मा नस्त्र्यादिः किंतु अमूर्त्तः दहीदे हाभिमानकान्

यातन्वंगी मृदुर्बाला मलपिंडात्मिका जडा॥ सा न पश्यति यत्किंचिन्न शृणोति न जिघ्रति॥ १६॥ चर्ममात्रं तनुस्तस्या बुध्वा त्यक्ष्यस्व राघव॥ या प्राणादधिका सेव हंत तस्यातं घृणास्पदं॥ १७॥

सजीविनः प्राणिन इष्टा॥ १६॥ द्वितीयं पक्षं निराकरोति या तन्वीति मलपिंडात्मिका कश्मलरूपा॥ चर्ममात्रं तनुस्थूलशरीरं इति बुध्वा त्यक्ष्यस्वेति॥ छांदसं॥ तितिक्ष्व॥ या प्राणादधिकेति ते घृणास्यप

दंकृपास्पदंस्यादभवत्।। शोकस्थानं।।१७।। एवंशरीरस्यदुःख
जनकत्वेनप्रेमानास्पदत्वात्।। आत्मनस्तद्विरुद्धंदुःखात्मकत्वे
नोक्तत्वात्।। शोकजनकत्वमुक्तं।। अन्यच्च।। पंचमहाभूतेभ्यःयदि

जायंते यदि भूतेभ्यो देहिनः पांचभौतिकाः।। आत्मा
यद्येकलस्तेषु परिपूर्णः सनातनः।।१८।। काकांतानतत्र
कः कांतः सर्वएव सहोदराः।। निर्मितायां गृहावत्यां
तदवच्छिन्नांगतं।।१९।।

देहिनः देहाः ममशरीरं गौरमित्याद्यभिमानेनजायंते तेषुपांच
भौतिकेषु देहेषु आत्मा यद्येकलः देहातिरिक्तः परिपूर्णः वस्तुप
रिच्छेदश्शून्यः देशपरिच्छेदश्शून्यश्चसनातनः कालपरिच्छेदशू

न्यः न वारे जाया जायाखेन प्रिया भवति ॥ आत्मनस्तु कामाय
सर्वं प्रियं भवतीति श्रुत्या आत्मनः परमप्रेमास्पदत्वकथनात् प्रे
मास्पदत्वप्रेमानास्पदत्वप्रयुक्तो विवेक उक्तः ॥ तत्र नयासतिकाको

नभस्तस्यां तु दग्धायां नं कांचित्क्षतिमृच्छति ॥ तद्वदा
त्मापि देहेषु परिपूर्णः सनातनः ॥ २८ ॥ हन्यमानेषु ते
ष्वेव सः स्वयं हन्यते न वै ॥ हंता चेन्मन्यते हंतुं हतश्चे
न्मन्यते हतं ॥ २९ ॥

ताकः कांतः सर्वे देहाः सहोदराः समानाः ॥ ॥ ११ ॥ नभः यथेति शे
षः ऋच्छति प्राप्नोति ॥ तेषु देहेषु हन्यमानेषु स आत्मा स्वयं नैव हन्य
ते हंता न्वेदिति ॥ देही हंतु मात्मानमिति शेषः मन्यते चेत् ॥ हतं द

हीस्वस्वरूपंहत्तंमन्यतेचेत्तु॥ तावुभौनविजानीतः नायंहंतिन
हन्यतेवास्तवकतृत्वादेरात्मन्यसंभवात्॥ अन्यथाऽकर्तृबोधात्म
कसाक्षित्वप्रतिपादकश्रुतिविरोधात्॥ अस्मात्कारणात्॥ श्री॥

तावुभौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यते॥ अस्मा
न्नृपातिदुःखेनकिंखेदस्यास्तिकारणं॥२२॥स्वस्वरू
पंविदित्वैवंदुःखंत्यक्त्वासुखीभव॥ रामउवाच॥ मु
नेदेहस्यनोदुःखंनैवचैवपरमात्मनः॥२३॥ श्रीसांब

हेनृपातिदुःखेनखेदस्यकारणंकिमस्तिनकिमपि॥ एवमुक्तप्रका
रेणसच्चिदानंदात्मकंजीवस्यस्वरूपंविदित्वा॥२४॥ एवमुक्तप्रका

रेण देहात्मनोर्विवेकमुपपाद्येदानीमहंकारादप्यात्मनोविवेकं वक्तुं रामस्य प्रश्नः मुन इति देहस्य स्थूलदेहस्य न दुःखं परं सुतरां आत्मनोपि शरीरयोरन्यतमस्यापि चेन्न दुःखं हि सीतावियो

सीतावियोगदुःखाग्निर्मां भस्मीकुरुते कथं ॥ सदानुभूयते योर्थः स नास्तीति त्वयेरितः ॥२४॥ जायतां तत्र विश्वासः कथं मे मुनिपुंगव ॥ अन्योत्र नास्ति को भोक्ता येन जंतुः प्रतप्यते ॥२५॥

गदुःखाग्निर्मां अहमिति मन्यमानं कथं भस्मीकुरुते ॥२४॥ योर्थः दुःखरूपः तस्मिन्नर्थे मे विश्वासः हे मुनिसत्तम कथं जायतां ॥ मुनिवचनं न मुधेति मुनिपुंगवेति पुनः परामृष्टं ॥२६॥ श्रीरामः

अत्र स्थूलशरीरे ॥ आन्योभोक्ता नास्ति अन्यो दुःखपरिणामी ॥ जंतुः शरीर आत्मायिन एत दुःखपरिणामिना प्रतप्यते ॥ २६ ॥ दुर्ज्ञेया शांभवी माया तया संमोह्यते जगदिति ॥ इदमत्राकूतं सत्यज्ञा

सुखस्यैवापि दुःखस्य तद्ब्रूहि मुनिसत्तम ॥ अगस्त्य उवाच ॥ दुर्ज्ञेया शांभवी माया तया संमोह्यते जगत् ॥ २७ ॥

नानंदलक्षण एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन ॥ निष्कलं निष्क्रियं शांतमित्यक्तलक्षणे निर्विभागं चैतन्ये स्वयमध्यस्ता माया स्वयमुपाधीभूय बिंबप्रतिबिंबभागेन जीवब्रह्मविभागं संपाद्य प्रमातृत्वकर्तृत्वभोक्तृत्व किंचिज्ज्ञत्वादि संसारतत्प्रयोजकीभू

वा

तावरणं चावरणशक्त्या जीवं चैतन्यैकल्पयित्वा परास्य शक्तिर्वि
विधैव श्रूयते तस्माद्वा एतस्मादात्मनः इत्यादिश्रुत्यासर्वज्ञत्वनि
यंतृत्वोपादानत्वादिकं ब्रह्मणि विक्षेपशक्त्या कल्पयित्वा ॥ स्वयं

मायां तु प्रकृतिं विद्धि मायिनं तु महेश्वरं ॥ तस्याव
यवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ॥ २७ ॥ सत्यज्ञाना
त्मकोनंतो विभुरात्मा महेश्वरः ॥ तस्यैवांशो जीव
लोको हृदये प्राणिनां स्थितः ॥ २८ ॥ श्रीशंकर ॥

चं देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढां अजामेकामित्यादिश्रुतेः ॥ गुण
प्रयात्मिकासतिं आकाशादिभूतभौतिकाहंकारादिंद्रियरूपे

णपरिणमते॥ तेन सहावृत्तस्य जीवस्यचैतन्यस्याभेदेनाध्यासं संपादयति॥ तदुपाधिकं च कर्तृत्वभोक्तृत्वादिकमपि सर्वं मायिकं शांभवी मायादुर्ज्ञेयातया जगत् जीवराशिः आवृतः क्रियते॥२८॥

विस्फुलिंगा यथा वन्हेर्जायंते काष्ठयोगतः॥ अनादिकर्मसंबद्धास्तद्वदंशा महेशितुः॥२९॥ अनादिवासनायुक्ताः क्षेत्रज्ञा इति ते स्मृताः॥ मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तं चेति चतुष्टयं॥३०॥ अंतःकरणमित्याहुस्तत्र ते प्रतिबिंबिताः॥ जीवत्वं प्राप्नुयुः कर्मफलभोक्तार एव ते॥३१॥

मायां तु मायामेव प्रकृतिं विद्धि महेश्वरमेव मायिनं विद्धि। तस्य महेश्वरस्य अवयवांशा जीवलोका जीवराशिः प्राणिनां हृदये स्थितः॥२९॥

अनादिकर्मणाशुभाशुभकर्मणा संबद्धाः अंशाःप्रतिबिंबभूताःजी
वाःजायंते॥२१॥मनःसंकल्पविकल्पात्मकंबुद्धिर्निश्चयात्मिकाअ
हंकारोऽभिमानात्मकःचित्तंचेतनात्मकंएतच्चतुष्टयात्मकमंतः

ततोवैषयिकंतेषांसुखंवादुःखमेववा॥तएवभुंज
तेभोगायतनेस्मिन्शरीरके॥३४॥स्थावरंजंगमंचे
तिद्विविधंवपुरुच्यते॥स्थावरास्तत्रदेहाःस्युःसूक्ष्मा
गुल्मलतादयः॥३३॥
करणंतत्रतेप्रतिबिंबिताः॥जीवत्वंप्राप्नुयुःकर्मफलभोक्तारएव
तेएतेनभोक्तृत्वाध्यासःयद्यपिआविद्याजीवोपाधिकस्तथापि
स्पष्टव्यवहारप्रयोजकमंतःकरणमुपाधिःतत्रप्रतिबिंबिताःजी

वत्वंकर्तृत्वाध्यासंप्राप्नुयुः यतोजीवाः कर्मफलभोक्तारएवनैतत्तः
वैषयिकंतेषांसुखंदुःखंवाभवतितएव अविद्याप्रतिबिंबिताएव
भोगायतनेअस्मिन्शरीरकेकुत्सिते अविद्ययाबिंबिताः॥ जीव

अंडजांस्वेदजास्तद्वदुद्भिजाइतिजंगमाः॥योनिम
न्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः॥३४॥स्थाणुमन्येप्रप
द्यंतेयथाकर्मयथाश्रुतं॥सुख्यहंदुःख्यहंचेतिजीव
एवाभिमन्यते॥३५॥

त्वंप्राप्नुयुःकर्मफलभोक्तारएवते॥३५॥देहादावहंमन्यमानाःसुखं
दुःखंवाभुंजते अहंमनुष्यइत्यादिप्रतिभासविषयअंतःकरणेप्र
तिबिंबितानामेव अहंकाराध्यासपूर्वकंदेहाध्यासस्तदवच्छेदेन

भोक्तृत्वं अस्मिन नित्यमुक्तात्मा स्थावरादिशरीरे भोगो नास्त्येव चैतन्य
प्रकटनाभावात् ॥३३॥ किमिदं शाद्याः स्वेदजाः उद्भिज्जाः ता उद्भि
ज्जा वृक्षादयः ॥३४॥ योनिं मातुर्गर्भनिर्गमनकारणभूतां देहिनः

निर्लेपोपि परं ज्योति मोहितः शंभुमायया । कामः क्रो
धस्तथा लोभो मदो मात्सर्यमेव च ॥३६॥ मोहश्चेत्परि
षड्वर्गमहंकारगतं विदुः ॥ स एव बोध्यते जीवः स्वप्नजा
ग्रदेवस्वरूपयोः ॥३७॥

अविद्यया देहादावहं मन्यमानाः प्रपद्यंते ॥ यथाकर्म यथाश्रुतं अ
त एव श्रुतिः तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च त्ति आविद्य
कं कर्मवासनानुरूपं शुभाशुभं शरीरं प्राप्नोति ॥३५॥ निर्लेपोपि

अध्यासप्रयोजक सुखदुःखादिलेपशून्योपिनिष्कलंकं निर्मलं शांतं निरवद्यं निरंजनमितिश्रुतेः एषास्य परम आनंद इतिश्रुतेः॥आत्रायंपुरुषः स्वयंज्योतिःपरंज्योतिः स्वप्रकाश स्वरूपं ॥३६॥

सुषुप्तौ तदभावाच्चजीवःशंकरतां गतः॥ स एवमायया स्पृष्टः कारणं सुखदुःखयोः॥३८॥ शुक्तौ रजतवद्विश्वं माययादृश्यते शिवे॥ ततोविवेकज्ञानेन न कोप्यत्रास्ति दुःखभाक्॥३९॥

कामइतिकामः इदंमेभूयादितीच्छाक्रोधनाद्वेशेच्छा प्रतिघातनिमित्तपरिणामविशेषः लोभः लब्धं वस्तु ममैवास्तु नान्यस्य मदउन्मादः मात्सर्यं परोत्कर्षासहिष्णुत्वं मोहोऽमित्याज्ञानं॥३७॥सएव

अंतःकरणोपहितएवस्वप्नजाग्रदवस्थयोःबोध्यंतेस्पष्टव्यवहार
प्रयोजकतयासुषुप्तौतदभावात्॥ अहंकाररूपावस्थाभावात्
॥ जीवःसुखरूपंतथाचश्रुतिःसतिसंपद्यनविदुःसतिसंपद्यामे

ततोविरमदुःखात्वंकिंमुधापरितप्यसे॥ रामउवा
च॥ मुनेसर्वमिदंसत्यंयन्ममाग्रेत्वयेरितं॥ ४७॥ त
थापिनजहात्येतत्प्रारब्धादृष्टमुल्बणं॥ मत्तंकुर्याद्य
थामद्यंनष्टाविद्यमपिद्विजं॥ ४९॥

महइतितमोभिभूतःसुखरूपमेतीतिच॥ ३८॥ अविद्यादिसक
लप्रपंचस्यकल्पितत्वात् आत्मानात्मनोःविवेकज्ञानेनआत्मनः
स्वाभाविकदुःखाभावात्॥ स्थूलदेहस्यतत्परिणामित्वेपितस्यक

त्मिनत्वेन विचार्यमाणे तदभावात्जडत्वाच्च॥ अहिनीर्वलिनीव
दहंकारात्मनोऽज्ञानेन कोपिजीवः अत्र देहे अहमिति भासमान
स्वरूपेण दुःखभाक् नास्ति॥३९॥मुधाव्यर्थो॥४०॥ प्रारब्धादृष्टं भु

तद्वत्प्रारब्धभोगोपि नजहाति विवेकिनं॥ ततः किं
बहुनोक्तेन प्रारब्धसचिव स्मरः॥४२॥बाधंते मादि
वारात्रमहंकारोपि तादृशाः॥ अत्यंतं पीडितोजीवः
स्थूळदेहं विमुंचति॥४३॥ ॥ ॥

ज्यमानं॥४१॥ भुज्यत इति भोगः प्रारब्धं न विवेकिनं जहाति॥ भ्रम
विरोध्यपरोक्षज्ञानिनमपि नजहाति प्रारब्धं किं पुनस्तादृक्ज्ञानर
हितं॥ यस्मात्प्रारब्धादृष्टमुल्बं ततस्तस्मात् प्रारब्धसचिवस्मरः
णं

प्रारब्धसहकारीकामः ताद्दशोहंकारोपिक्षत्रियत्वाभिमानो
पिनिर्व्यलीकापरोक्षसाक्षात्काराभावेन प्रारब्धभोगनाशेना॥
चरितार्थत्वाभावात् अत्यंतंपिडितोजीवः स्थूलदेहंविमुचंति

तस्माज्जीवात्ययेमन्व्यमुपायःक्रियतांमुने॥४४॥

नसूक्ष्ममिति भावः॥४३॥ तस्माज्जीवात्ययेजीवस्यशरीरत्यागा
भावार्थंउपायःक्रियतांमुनइतिमुनइति संबोधनस्यायंभावः
शरीरत्यागप्रयोजकसीतावियोगजदुःखनिवृत्तेः सीतागमन
साध्यत्वात् तस्यचरावणवधंविनाकर्तुमशक्यत्वात् तत्रचदृष्टो
पायाभावेप्यदृष्टरूपोपायोपदेशः॥कार्यइति॥४४॥ श्रीसांबः

इतिश्रीअय्याजीदीक्षीतविरचितायांशिवगीताटीकायांतत्त्वर्थदीपिकायांद्वितीयोध्यायः॥२॥ समाप्तः॥श्रीसांबार्पणं॥

॥ इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासूपनिषत्सु
॥ ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रेअगस्त्यराघवश्री
॥ शिवराघवसंवादेवैराग्ययोगोनामध्यायः॥२॥

श्रीशंकरश्शूलपाणीनमः॥ श्रीश्रीपार्वतीरमणायनमः॥

वि

एवमध्यायद्वयेन निष्कामकर्मानुष्ठानेन विवेकवैराग्यादिकमुपपा
द्य पूर्वाध्यायांते उपायः कथ्यतां मुन इत्युक्तो उत्तरमाहागस्त्यः न गृ
ह्णातीति विवेकवैराग्यप्रतिपादकं पथ्यं पुरुषार्थसाधनत्वेन पथ्यत्वा

अगस्त्य उवाच ॥ न गृह्णाति वचः पथ्यं कामक्रोधादिपीडितः ॥ हितं न रोचते तस्य मुमूर्षोरिव भेषजं ॥१॥ श्रीशंकरशूलपाणीनमः ॥

त् एतादृशं वचः कामक्रोधादिपीडितः न गृह्णाति हितं वचस्तस्य नरो
चते मुमूर्षोरुल्बणव्याधिपीडितस्य व्याधिनिवर्तकत्तया हितं भेषजमि
व न रोचते ॥१॥ श्रीसांबसदाशिवप्रसन्नः ॥ श्रीगौरिरमणप्रसन्न ॥

मध्येसमुद्रं पारेमध्येषष्ठ्या वेत्यव्ययीभावः॥ मायारूपबलवत्ता
दैत्येनयानीतासातवसंनिधिंकथंयास्यति॥ ४॥ बंध्यंतेदेवताइति
सीताकेवलमपहृतादेवस्त्रियस्तुदेवान्निर्जित्यापहृताःसेवायांनि

मध्येसमुद्रंयानीतासीत्तद्दैत्येनमायिना॥ आया
स्यतिनरश्रेष्ठसाकथंतवसंनिधिं॥ ४॥ बंध्यंतेदेव
ताःसर्वाद्वारिमर्कटयूथवत्॥ किंचचामरधारिण्या
यस्यसंतिसुरांगना॥ ५॥ ॥श्रीशंकरप्रसन्नः॥

युक्ताश्चएवंदृष्टसामर्थ्यमतर्क्यं॥ अदृष्टसामग्र्यपिप्रबलेत्याह॥ भुं
क्तेत्रिलोकीमीति॥ तवईश्वरप्रसादाभावात्तस्यजयःकथं॥ ६॥ श्री॥

तथाचेंद्रोन तद्वधार्ह इत्याह ॥ इंद्रजिदिति ॥ इशावरोधत इति त
स्याप्यदृष्टसंपत्तिः भ्रातृसंपत्तिमाह कुंभकर्णाव्हय इति सूर सूद
नोतिप्रबलः अन्यादिव्याख्यसंयुक्तः परमारणशक्तः यद्यपि बिभी

भुंक्ते त्रिलोकीमखिलां यः शंभुवरदर्पितः ॥ निष्कं
टकं तस्य जयः कथं तव भविष्यति ॥ ४ ॥ इंद्रजिन्नाम
पुत्रो यस्तस्यास्तीशावरोधितः ॥ तस्याग्रे संगरे देवा
बहुवारं पलायिताः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीसांबसदाशिवं ॥

षणस्य वारणं प्रति न हायित्वं तथा स यावद्धुं कायां तिष्ठति तावन्नरा
वजयः तस्य परमाविभक्तत्वात् ॥ तस्य च ततो निर्गमनोपायो पि दु

ष्कर:॥६॥दुर्गं तत्समीपमपि गंतुमशक्यं॥७॥सइति मायास्वसाम
र्थ्यदृष्टादृष्टसहायसंपत्तिः चतुरंगादिराज्यांगादिसकलसंपन्नः
त्वंकाममोहेन मोहितःसन् तज्जयं ईश्वरप्रसादं विनेति शेषः अन्य

कुंभकर्णोह्वयो भ्राता यस्यास्ति सुरसूदनः॥अन्यो
दिव्यास्त्रसंयुक्तश्चिरंजीवी बिभीषणः॥६॥दुर्गं य
स्यास्ति लंकाख्यं दुर्जयं देवदानवैः॥चतुरंगं बलं
यस्य वर्तते कोटिसंख्यया॥७॥ श्रीसदाशिव उवाच॥

था बालदृष्टांतेन सर्वथाऽसाध्यत्वे उत्तरत्रोपदेशाद्यसंगतत्वापत्तेः
॥ क्षत्रियधर्मं मनुस्मृत्याह॥ रामउवाच॥ क्षत्रियेण दुष्टनिग्रहः

कर्तव्यः ॥ ९१ ॥ जीवन् भद्राणि पश्यतीतिन्यायेन सर्वविषयभोगः सूचितः प्रत्यक्षतश्च क्षत्रियेण सता तन्निग्रहाकरणे प्रत्यवायापकीर्त्यापत्तिश्च स्यादिति जीवफलं सूचितं ॥ ९९ ॥ श्रीसांबायनमः

एकाकिना त्वयाजेयः स कथं नृपनंदन ॥ आकांक्षते करे धर्तुं बालश्चंद्रमसं यथा ॥ ८ ॥ तथा त्वं काममोहेन जयं तस्याभिवांछसि ॥ राम उवाच ॥ क्षत्रियो हे मुनिश्रेष्ठ भार्याभिरक्ष्या सा हृता ॥ ९ ॥ श्रीशंकर ॥

तत्वबोधेन त्वदुपदिष्टात्मानात्मविवेकज्ञानेन किंचित् पापविक्षिप्तचेतनस्तथा वैराग्याभावेन श्रवणाद्येनधिकारित्वात् प्रत्यक्षतः का

माक्रोधादिभिःवैराग्याभावेन मे तनुर्दह्यते॥ अहंकारोपिक्षत्रियोह
मित्यभिमानोपि॥ ननु पुत्रकलत्राद्यभिमानप्रयुक्ताः कामादयस्त
दभावे तेषामप्यभावाद्वैराग्यप्रतिबंधकमेव नास्तीत्याह हतायां

यदि तमनिहत्याशु जीवने मेस्ति किं फलं॥३०॥ अत
स्तत्वबोधेन न मे किंचित्प्रयोजनं॥ कामक्रोधादि
भिःसर्वै र्दह्यंते तैस्तनुर्मम॥३१॥ अहंकारोपि मे नित्यं
जीवनं हंतुमुद्यतः॥ हतायां निजकांतायां शत्रुंधमत्वतसा॥३२॥ णा

मिति॥३२॥ यस्मात्तत्वबोधेन मम किमपि प्रयोजनं नास्ति तस्मा
त्॥ तस्य वधोपायं ब्रूहि॥ रणे इति केंतवेन मारणादिकं नोपदे

ष्टव्यमिति सूचितं ॥ अतीतानागतज्ञानवत्वात्तदुपायज्ञानमप्य
स्तीति मुनिशार्दूल इति पदेन सूचितं ॥ सति सामर्थ्येपि ॥ त्वयाकि
मपि न कार्यं किंतु पदे ष्टव्यमिति ब्रूहीति पदेन सूचितं ॥ गुरुः अनु

यस्य तत्वबुभुत्सास्यात् स लोके पुरुषाधमः ॥ त
स्मात्तस्य वधोपायं लंघयित्वा बुधिरणे ॥ १३ ॥ ब्रूहि
मे मुनिशार्दूल त्वत्तो नान्योस्ति मे गुरुः ॥ अगस्त्य
उवाच ॥ एवं चेच्छरणं याहि पार्वतीपतिमव्ययं ॥ १४ ॥

याहकत्वात् ॥ त्वत्तोन्यो नास्ति ॥ १३ ॥ एवं चेच्छरणं याहि पार्वतीप
तिमव्ययं ॥ शंकरानुग्रहस्यावश्यकत्वात् ॥ एवं चेदिति भिन्नक्र

मः तथाच॥ शरणं यास्यसि चेत्॥१४॥ सच प्रसन्नश्चेत्॥ तव वांछि
तार्थरणे वधसमुद्रलंघनादीष्टफलं प्रयच्छति॥ यत्तः शंकरप्रसा
दं विना दुर्जयः अतः विरजागमं दीक्षा प्रतिपादकशास्त्रं विर

सच प्रसन्नो भगवान् वांछितार्थं प्रयच्छति॥ दे
वैरजेयः शक्राद्यैर्हरिणा ब्रह्मणापि वा॥१५॥
सत्वेव ध्यः कथं वा स्यात् शंकरानुग्रहं विना॥
अतस्त्वां दीक्षयिष्यामि विरजागममाश्रितैः॥१६॥

जायाः वेदिकत्वाच्छीघ्रतरं प्रसन्नः स्यादिति॥१६॥ तेजोमयः सक
लप्राणिजातसर्वातिशायितेजो युक्तः॥ येन सामर्थ्येन॥ अनेन
तेन मार्गेण मर्त्यत्वं हित्वा तेजोमयो भव॥ येन हत्वा रिपोञ्शु
त्रून्सर्वान्कामानवाप्स्यसि॥

आर्तकामिजिज्ञासूनां विरजादीक्षायामधिकारः॥१७॥ एवंचरा
मस्यापि। तथाच कथं वा विरजादीक्षा। ततः किमासवान् राम
इत्याक्षेपद्वयस्य परिहार उक्तः॥१८॥ मुनिसत्तमेत्यक्तत्त्याश्रो त

भुक्त्वा भूमंडलं चांते शिवसायुज्यमाप्स्यसि॥ स्त
न उवाच॥ अथ प्रणम्य रामस्तं दंडवन्मुनिसत्तमं
॥१९॥ उवाच दुःखनिर्मुक्तः प्रहृष्टेनांतरात्मना॥ रामउ रा
वाच॥ कृतार्थोहं मुने जातो वांछितार्थो ममागतः॥२१

त्मकं शैवागमप्रवर्तकत्वमस्येति सूचितं। तदुक्तं वायवीयसं
हितायां विंशोध्यायसंक्षिप्यास्य प्रवक्तारश्चत्वारः परमर्षयः

रुरुर्दधीचो गस्त्यश्च उपमन्युर्महायशाः इति॥२७॥ विरजादीक्षां॥
तांत्रिकीं वैदिकीं च॥ अद्याकामिका॥ उत्तरा तु अथर्वशिरोग
ता॥ शिवपुराणादिषु विस्तरेण कथिता दीयते शिवविज्ञानं क्षी
पी

पीतां बुधिः प्रसन्न स्त्वं यदि मे किमु दुर्लभं॥ अत
स्त्वं विरजादीक्षां ब्रूहि मे मुनिसत्तम॥२०॥ अग
स्त्य उवाच॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां वा अष्टम्यां वा विशे
षतः॥ एकादश्यां सोमवारे आर्द्रायां वा समारभेत्॥२९

यत्ति पापसंचयः॥ वयेत्ति॥ सादीक्षा॥ तदुक्तं शिवागमे॥ अथक्षर
सास्यान्निर्ब्रूयादिति निरुक्तेः॥ शारदातिलके च॥ ज्ञानं दिव्यं य

ह

यं

तादद्यात्कुर्यात्पापक्षयं यतः॥ तस्मादीक्षेतिसाप्रोक्तादेशिकैस्त
त्ववेदिभिरितिः॥ वाममितिसंसारदुःखं वामयतीतिवामं संसार
रोगवैद्यं रुद्रं रुत्दुःखं द्रावयतीतिशाश्वतं सनातनं परमेश्वरं स

यं वाममाहुर्यं रुद्रं शाश्वतं परमेश्वरं॥ परात्पर
तरं चाहुः परात्परतरं शिवं॥२२॥ ब्रह्मणोजनकं
विष्णोर्वन्हेर्वायोः सदाशिवं॥ ध्यात्वाग्निनावसथ्या
ग्निं विशोध्यच पृथक् पृथक्॥२३॥ श्रीशंकरप्रा॥

वं नियंतारं परात्परतरं प्रकृत्यादिकारणस्यापि कारणं पराद्ब्रह्मा
देरपिपरतरमुत्कृष्टं शिवं आनंदरूपं॥२२॥ श्रीसदाशिवप्रसन्नेः॥

औदर्येणाग्निनावसथ्यं ध्यात्वा॥ पंचभूतानि पृथक् पृथक् गुणविशिष्टभूतोत्पत्तिक्रमात्॥ आत्मन आकाशः संभूत[निध्यात्वाध्या]
इत्यादिनाशरीरस्य पांचभौतिकत्वात्शरीरारंभपंचभूतानि।

पंचभूतानिसंयम्यध्यात्वागुणविधिक्रमात्॥ मात्राःपंचचतस्रश्चत्रिमात्राद्विस्ततःपरं॥२४॥ एकमात्रममात्रंहि द्वादशांतेव्यवस्थितं॥ स्थित्यांस्थाप्यामृताभूत्वाव्रतंपाशुपतंचरेत्॥२५॥ श्रीहरः

ध्यात्वाध्यानेनपृथक् कृत्वावादादिब्रह्मरंध्रांतं संयम्यस्थानविभागंकृत्वा॥ संहारक्रमेण॥ पृथिवीमप्सु आपस्तेजसितेजोवायौ

वायुमाकाशे आकाशमहंकारे अहंकारं महत्तत्वे महत्तत्वं ॥ अ
व्याकृते अव्याकृतं सर्वजगत्कारणपरमात्माभिन्नजीवात्मनि
प्रविलाप्य जीवात्मानं सहस्रारस्थितपरमतेजसि संयोज्यास्त्र

इदं व्रतं पाशुपतं करिष्यामि समाहितः ॥ प्रात
रेवं तु संकल्प्य निधायाग्निं स्वशाखया ॥ २६ ॥ उपो
षितः शुचिः स्नातः शुक्लांबरधरः स्वयं ॥ शुक्लय
ज्ञोपवीतश्च शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २७ ॥ श्रीसांब

रक्षां कृत्वा ॥ द्वादशांते व्यवस्थितमिति द्वादशांगुलमितं द्वाद
शांतालुमूलमुच्यते ॥ तस्यांते ब्रह्मरंध्रे व्यवस्थितं सहस्रारक

मलस्थशिवबीजसंस्थापितं वस्तुतश्चिन्मात्ररूपेण परमात्माभिन्नं जीवात्मानं अत्र मूलं॥ चतुरात्मानमोंतमित्युत्तरतापनीयव्याख्येयं वेति द्रष्टव्यं स्थित्यांशाक्तामृतवर्षणसंसिक्तशरीरे संस्थाप्यामृतोभूत्वा

जुहुयाद्विरजामंत्रैः प्राणापानादिभिस्तथा॥ अनुवाकांतमेकाग्रः समिदाज्यचरून्पृथक्॥२३॥ आत्मन्यग्निं समारोप्य याते अग्निति मंत्रतः॥ भस्मादायाग्निरित्याद्यैर्विमृज्यांगानि संस्पृशेत्॥२४॥ श्रीसांब

पाशुपतं पशुपतिना अज्ञानिनां पशूनां जीवानां संसारनिवर्तनेन पालयित्रा प्रोक्तं पाशुपतं व्रतं चरेत्॥२५॥ प्राणापानादिभिः प्राणापानव्यानो

शानसमानामेशुध्यंतांज्योतिरहंविरजाविपाप्माभूयासꣳस्वाहेत्यंत
पदयुक्तत्वप्रकाशकेमंत्रैर्याजुषैः॥अत्रविरजापदंसृष्टीरुपदधा
तीइत्यत्रसृष्टिसमुदायेसृष्टिशब्दवत्विरजासमुदायेविरजाशब्दःअ

भस्मछन्नोद्दिजोविद्वान्महापातकसंभवैः॥पापै
र्विमुच्यतेसत्यंमुच्यतेचनसंशयः॥२१॥वीर्यमग्नेर्य
तोभस्मवीर्यवान्भस्मसंयुतः॥भस्मस्नानरतोवि
प्रोभस्मशायीजितेंद्रियः॥२२॥श्रीशंकरप्रसन्नोस्तु

नुवाकांतंअनुवाकसमाप्तिपर्यंतंयावह्निराजाशब्दोवर्ततेअग्नये
स्वाहेत्यवधितान्मंत्रैर्जुहुयात्॥यातेअग्नेयज्ञियातनूरितिमंत्रेण~

आत्मनि अग्निं समारोप्य भस्मादाय॥ अग्निरित्याद्यैः सप्तमंत्रैः ग्रंथांतरोक्तपंचब्रह्ममंत्रैः प्रणवपंचाक्षर्यादिपंचब्रह्मोपनिषदादि मंत्रैर्विमृज्य शोधयित्वाभिमंत्र्य मूर्धादि चरणपर्यंतं संस्पृशेत्॥२९॥श्री

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात्॥ एवं कुरु महाभाग शिवनामसहस्रकं॥३२॥ इदं तु संप्रदास्यामि तेन सर्वार्थमाप्स्यसि॥ इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै शिवनामसहस्रकं॥३३॥ श्रीशंकरायनमः॥श्री

धारयेत्॥ भस्मच्छन्नो द्विज इति त्रैवर्णिकपुरुषाधिकारः पापैर्विमुच्यते संसाराच्च मुक्तो भवति॥ अत्र संशयो नास्ति॥३०॥ भस्मसंयुतः

वीर्यवान्भवेदिति शेषः॥२३॥विवेकादिप्रतिबंधकदुरितनिवृत्तिक्ष
मः सर्वपापविनिर्मुक्तिः शिवसायुज्यमाप्नुयात्॥२२॥इदं तु शिवना
मसहस्रकं जपार्थं संदास्यामि तेन सर्वार्थमाप्स्यसि॥२३॥वेदसा

वेदसाराभिधं नित्यं शिवप्रत्यक्षकारकं॥उक्तं
च तेन रामत्वं जप नित्यं दिवानिशं॥२४॥श्रीशंकर

राभिधं देवस्य सार इत्यभिधा यस्य तत्॥लिंगपुराणोक्तं अथवा शि
वगीतोत्तरभागे वेदसाराख्यकथनात्तदेव गृह्यंते॥नित्यं प्रतिदिनं
शिवप्रत्यक्षकारकं परमात्मनः अपरोक्षज्ञानप्रयोजकं॥२४॥पाशुप
तास्त्रस्य पंचाक्षरशिखरेण महापाशुपतस्य ततो भिन्नत्वात्॥पा

शुपतस्यसाधारणत्वेपि महापाशुपतस्यासाधारणत्वेपि महापाशु
पतस्यासाधारणत्वान्नकोपिदोषः॥३५॥ शोषयिष्यसि॥ यद्यपि
बंधनमेवकृतं न शोषणं तथापितदस्त्रमहात्म्यात् समुद्रशोषण

ततःप्रसन्नो भगवान्महापाशुपतास्त्रकं॥ तुभ्यं
दास्यतितेनत्वं शत्रून्हत्वाप्स्यसिप्रियां॥३५॥
तस्यैवास्त्रस्य माहात्म्यात् समुद्रं शोषयिष्य
सि॥ संहारकालेजगतामस्त्रं तत्पार्वतीपतेः॥३६॥

मपित्वयाकर्तुंशक्यतइत्यतिशयार्थं॥ यद्वाबंधनेसतितावज्ज
लेशोषणमिवभवति॥३६॥ श्रीसांबसदाशिवायनमः॥ श्री

इति टीकायां तात्पर्यदीपिकायां त्रितीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ३ ॥
समाप्तः ॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु शुभं भवतु ॥ ६२ ॥

तदलाभे दानवानां जयस्तव सुदुर्लभः ॥ तस्मा
ल्लब्धुं तदेवास्त्रं शरणं याहि शंकरं ॥ ३७ ॥ इति
श्रीपद्मपुराणे शिवगीतासूपनिषत्सु अगस्त्य
राघवसंवादे विरजादीक्षोपदेशो नामध्यायः ॥ ३ ॥

श्रीपार्वतीपतियनमः ॥ श्रीगौरीशंकरायनमः ॥ श्रीसांब

इदानीं चतुर्थपंचमयोस्तद्वतस्य तस्मिन्नेव जन्मनि फलाव्यभिचारित्वमुपपादयन्नतः किमाप्तवान् राम इत्याक्षिपस्येहि कामुष्मिकफलं प्राप्तवानित्युत्तरं वक्तुमुपक्रमते॥ सूत उवाच॥ एवमुक्त्वा

सूत उवाच॥ एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठे गते तस्मिन्नि॥
जाश्रमं॥ अथ रामगिरौ रामः पुण्ये गोदावरीतटे

ति॥ अथ पूर्वोक्तदीक्षाकालप्राप्त्यनंतरं रामगिरौ पुण्ये गोदावरीतटे रामः एवं पूर्वोक्तविधिना लिंगप्रतिष्ठादि कृत्वाना त्मा सहस्त्रेन क्तं दिवं जपन् सन् स्थित इति शेषः सदाशिवं ध्यायन् स्थित इ

१॥
॥३०॥

तिउत्तरेणान्वयः॥१॥दीक्षां यथविधि कृत्वाभूतिभूषितसर्वांगः अथ
र्वशिरः कालाग्निरुद्रोपनिषन्म्या मुक्तरित्याभूषितः भूतिरुद्राक्षयो
रपि यथाविधीनि संबंधः जाबालोपनिषद्रीत्या रुद्राक्षाभरणैर्युतः

शिवलिंगं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा दीक्षां यथाविधि॥ भू
तिभूषितसर्वांगो रुद्राक्षाभरणैर्युतः॥२॥ अभि
षिच्य जलैः पुष्पैर्गौतमीसिंधुसंभवैः॥ अर्चयि
त्वा वन्यपुष्पैस्तद्वद्वन्यफलैरपि॥३॥ श्रीसांब

पुष्पैः अभ्युचिजनदेशानवरुद्वैः॥ तद्वज्जलवत्पुण्यैः पुष्पैः वन्यफलै

रपि अर्चयित्वा॥ ३॥ भस्मच्छन्नो भस्मानुलिप्तसर्वांगः भस्मशायीति
अयं नियमो निद्राकाले॥ नाम्नां सहस्रं प्रजपन् स्थितः॥ अनन्यधीः

भस्मच्छन्नो भस्मशायी व्याघ्रचर्मासने स्थितः॥ ना
म्नां सहस्रं प्रजपन्नक्तंदिवमनन्यधीः॥ ४॥ मास
मेकं फलाहारो मासं पर्णाशनस्ततः॥ मासमेकं
जलाहारो मासं च पवनाशनः॥ ५॥ श्रीसांब॥

व्यासंगांतररहितः॥ ४॥ शांतो तातरिंद्रियनिग्रहवान् दांतः बहिरिंद्रि
यनिग्रहवान् प्रसंन्नात्मा प्रसन्नचित्तः हृत्पंकजे समासीनं उमादेहा

र्ध धारिणं ॥ अर्धनारीश्वरं सदाशिवं ॥ एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ध्याय
न् स्थितः ॥ ६ ॥ गजचर्मांबरधरं गजचर्मैवांबरं तस्य धरं वरदाभय

शांतो दांतः प्रसन्नात्मा ध्यायन्नेवं सदाशिवं ॥ हृ
त्पंकजे समासीनमुमादेहार्धधारिणं ॥ ६ ॥ चतुर्भु
जं त्रिनयनं विद्युत्स्फुरितसिंगजटाधरं ॥ कोटिसूर्यप्रती
काशं चंद्रकोटिसुशीतलं ॥ ७ ॥ श्री शंकरस्यां

धारिणं ॥ ७ ॥ वामभागे धोहस्ते वरमुद्राधारिणं दक्षिणहस्ते ऽधोभा
गे ऽभयमुद्राधारिणं ॥ ८ ॥ दक्षिणोर्ध्वहस्ते त्रिशूलधरं वामोर्ध्वभागे

डमरुधरं॥ १॥ शाश्वतं सर्वदा कालत्रये वर्तमानं शुद्धं मायादिदोषरहितं ध्रुवं रागसत्वरहितं अक्षरमविनाशिनं अव्ययमपक्षयरहितं

सर्वाभरणसंयुक्तं नागयज्ञोपवीतिनं॥ गजचर्मांबरधरं वरदाभयधारिणं॥ ८॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च सुरासुरनमस्कृतं॥ पंचवक्त्रं चंद्रमौलिं त्रिशूलडमरुधरं॥ ९॥ श्रीसांबसदाशिवाय नमः॥

अथेति॥ महान्नादः ज्ञातः कीदृशः प्रलयांबुदभीषणः संहारकालीनमेघइव भीषणः॥ समुद्रमथनोद्भूतमंदरावनिघृष्टध्वनिः॥

समुद्रमथने उद्धूत मंदरावनिभ्रतः ध्वनिरिं ध्वनिर्यस्य सः पुनकी
दृशः रुद्रबाणेति रुद्रस्य बाणस्तेन संजनितो योग्निस्तस्य यत्संदीप्तं

नित्यंचशाश्वतंशुद्धं ध्रुवमक्षरमव्ययं ॥ एवंनि
त्यंप्रजपतो गतं मासचतुष्टयं ॥ १० ॥ अथजातोम
हान्नादः प्रलयांबुदभीषणः ॥ समुद्रमथनोद्धू
तमंदरावनिभृत्ध्वनिः ॥ ११ ॥ श्रीशंकरप्रसन्न ॥

नपुंसकेभावेक्तः तज्ज्वालेति यावत् ॥ तयाभ्रंशयत् भ्रंशंप्राप्नुवत्
यत्त्रिपुरं तस्यविभ्रमआडंबरं तत्करोतीति णिच्विपश्चाद्यच् ॥ चट

॥शि॰गी॰॥ ॥३३॥

चटायमानत्रिपुरध्वनिसदृशोध्वनिरितिभवः॥ एतादृशोनादः॥१६॥
तमाकर्ण्यातिसंभ्रांतःयावत्पुष्करमाकाशंपश्यतितावत्॥ पूर्वमेव

रुद्रबाणाग्निसंदीप्तभ्रश्यत्त्रिपुरविभ्रमः॥ त
माकर्ण्यातिसंभ्रांतोयावत्पश्यतिपुष्करं॥१७॥
तावदेवमहातेजोरामस्यासीत्पुरोद्विजाः॥ ते
जसातेनसंभ्रांतोनापश्यत्सदिशोदश॥१८॥

हेद्विजाःरामस्यपुरस्तेजआसीत्॥ तूर्णंशीघ्रंमोहंकर्त्तव्यज्ञान
भावंगतः॥रावणप्रभृतीनांमायांतर्कयामास॥१९॥श्रीशंकर

॥अ०॥ ॥९॥

॥३३॥

अथ दैत्यमायानिश्चयानंतरं उत्थाय महावीरः धैर्यादिसंपन्नः। तन्म
हत्तेजो विध्यत्॥१५॥ आग्नेयं अग्निदेवताकं। एवं सर्वत्रापि तत्तद्दे

अंधीकृते क्षणस्तूर्णं मोहं यातो नृपात्मजः॥ वि
चिंत्य तर्कयामास दैत्यमायां द्विजेश्वर॥१४॥
अथोत्थाय महावीरः सज्जं कृत्वा धनुः स्वकं॥ अ
विध्यन्निशितैर्बाणैर्दिव्यास्त्रैरभिमंत्रितैः॥१५॥

वतापि त्मकं ज्ञेयं मोहनं निर्ऋतिदेवताकं सौरं सूर्यदेवताकं। पार्व
तं पर्वतदेवताकं॥ महाचक्रं सहस्रारं विष्णुचक्रं॥ वैष्णवं नारायणा

स्त्रं॥१६॥रौद्रं ईशानदेवताकं॥ पाशुपतं पशुपतिदेवताकं॥ ब्राह्म्यं
ब्रह्मदेवताकं॥कौबेरं॥।कुलिशं ऐंद्रं वज्रं॥ अनिलं वायव्यस्त्रं भार्गवा

आग्नेयं वारुणं सौम्यं मोहनं सौरपार्वतं॥ विष्णु
चक्रं महाचक्रं कालचक्रं च वैष्णवं॥१६॥रौद्रं पा
शुपतं ब्राह्म्यं कौबेरं कुलिशानिलं॥ भार्गवादि
बहून्यस्त्राण्ययं प्रायुंक्त राघवः॥१७॥श्रीशंकर॥

दि आदिशाद्द्वात्॥याम्यादि बहून्यस्त्राणि अयं प्रायुंक्त॥ शिवप्रसा
दानंतरं लभ्यानां प्रागेव कथं प्रयोग इति न शंकनीयं॥ गुरूपदेशादु

पासनयाचतत्तत्सान्निध्यसंभवात्॥ इश्वरानुज्ञयापुनःतदस्त्रप्रा
प्तिस्तु विशेषसन्निधानार्थं॥१७॥ तस्मिन्तेजसिवास्त्राणिअस्त्राणि

तस्मिन्तेजसिवास्त्राणिचास्त्राण्यस्यमहीपतेः
विलीनानिमहाभ्रस्यकरकाइवनीरधौ॥१८॥
ततःक्षणेनजज्वालधनुस्तस्यकराच्चुतं॥ तूणी
रंचांगुलित्राणंगोधिकापिमहीपतेः॥१९॥श्री॥

चविलीनानि॥ तत्तद्देवताभिरेकीभूतानिकरकाः वर्षोपलाः॥१८
तूणीरंष्वादसंनपुंसकं॥ अंगुलित्राणंवस्त्र॥ गोधिकापिज्याघात

वारणार्थं चर्मगोधेतलेज्याघातनिवारणे॥१९॥ अथ धनुरादिज्वलना
नंतरं जानुभ्यामवनिं गतः पंच्यांगनमस्कारं कृतवान्॥२०॥ श्रीशंकर

तद्दृष्ट्वा लक्ष्मणो भीतः पपात भुवि मूर्छितः॥ अ
थाकिंचित्करो रामो जानुभ्यामवनिं गतः॥२०॥ मी
लिताक्षो भयाविष्टः शंकरं शरणं गतः॥ स्वरेणाप्यु
च्चरन्नुच्चैः शंभोर्नामसहस्रकं॥२१॥ श्रीसांब

शंकरं सुखकरं तस्यैव सर्वज्ञत्व सर्वशक्तिमत्वेन नताद्दृशानि दृष्टनि
वर्तनिक्षमता ह्यासते॥ तं शरणं गतः सन् उच्चैस्तारस्वरेण शंभोः

ना

नामसहस्त्रकं उच्चरन् शिवं दंडवत्। पुनःपुनःप्रणाम साष्टांगनमस्कारं कृतवान्॥ पुनश्च पूर्ववत्प्रलयांबुदभीषण॥ वादि॥ दिग्मंडलं

शिवं च दंडवद्भूमौ प्रणनाम पुनःपुनः॥ पुनश्च पूर्ववच्चासीच्छब्दो दिग्मंडलं प्रसन्॥२२॥ चचाल वसुधा घोरं पर्वताश्च चकंपिरे॥ अथ क्षणेन शीतांशुशीतलं तेज आपतत्॥२३॥ श्रीसदाशिवप्रा

प्रसन्नाद आसीत्॥२२॥ घोरं यथा तथा ततः क्षणेन शीतांशुशीतलं तेज आपतत्॥ अभिमुखं पतितं॥२३॥ श्रीरामो जयसर्वदा॥

उन्मीलिताक्षः॥ उद्घाटितनेत्रः रामः यावत्॥ आपतन्तेजः पश्यति तावत्सर्वालंकारसंयुतं वृषभं ददर्श॥ २४॥ पीयूषेत्यभिनवं पयइत्य व

उन्मीलिताक्षो रामस्तु यावदेतत्प्रपश्यति॥ तावद्ददर्श वृषभं सर्वालंकारसंयुतं॥ २४॥ पीयूषमथनोद्भूतनवनीतस्य पिंडवत्॥ प्रोथस्वर्णमरकतच्छायशृंगद्वयान्वितं॥ २५॥ श्रीगौरीहरः॥

मरः॥ पीयूषस्य मथनं तस्मादुद्भूतं यन्नवनीतं॥ तस्य पिंडवत् शुभ्रमित्यर्थः॥ प्रोथस्वर्णप्रोथे नासायां स्वर्णं यस्य मरकतच्छायशृंग

द्वयान्वितं मरकतरत्नस्य छायेव छायकांतिर्यस्य तत् ॥ शृंगद्वयं तेन
युतं ॥ २५ ॥ नीलरत्न इव ईक्षणे यस्य ह्रस्वकंबल भूषितं ह्रस्वसास्न

नीलरत्नेक्षणं ह्रस्वकंठकंबलभूषितं ॥ रत्नपल्या
ण संयुक्तं निबद्धं श्वेतचामरैः ॥ २६ ॥ घंटिकाघर्घ
रीशब्दैः पूरयंतं दिशो दिश ॥ तत्रासीनं महादेवं
शुद्धस्फटिकसंनिभं ॥ २७ ॥ श्रीसांभगोरिपतिः

यालंकृतं ॥ २६ ॥ घंटिकाघर्घरीशब्दैः ॥ घंटिकाप्रसिद्धा घर्घरीशब्दैः
क्षुद्रघर्घरीशब्दैः ॥ २७ ॥ नानाविधानि यानि आयुधानि तैरुक्ता

सिनो दशबाहवे वायस्य तं यद्यपि च तु बर्हिर्लिखेन ध्यानमुक्तं तथापि ब
हुरूपधारिणस्तस्याविर्भावसमयमूर्त्यैन्तरपरिग्रहे बाधकाभा

कोटिसूर्यप्रतीकाशं कोटिशीतांशुशीतलं ॥
व्याघ्रचर्मांबरधरं नागयज्ञोपवीतिनं ॥२८॥
सर्वालंकारसंयुक्तं विद्युत्सिंगजटाधरं ॥ नील
कंठं व्याघ्रचर्मोत्तरीयं चंद्रशेखरं ॥२९॥ श्री॥

वात्॥ सच्चिदानंदविग्रहं सदाशिवरूपं ॥३०॥ सत्वं चित्वं सदा
प्रोक्तं शिवश्चानंद ईरितः तस्मात्सदाशिवः प्रोक्तः सच्चिदानंद

लक्षणः॥ तत्र वृषभ एव नीलेंदीवरमिव सम्यकूभासा कांतिर्य
स्याः तां नीलेंदीवरदामाभामिति वा पाठः॥ स्पष्टं विंध्यक्षितिध

नानाविधायुधोद्भासिदशबाहुं त्रिलोचनं॥ युवानं
पुरुषश्रेष्ठं सच्चिदानंदविग्रहं॥ ३०॥ तत्रैव चर्मसुखा
सीनां पूर्णचंद्रनिभाननां॥ नीलेंदीवरसंभासा
मुद्यन्मरेकतप्रभां॥ ३१॥ श्रीउमारमणप्रां॥

रोत्तुंगकुचभारभरालसां अतिकठिनोच्चकुचभारातिशयेनालसां
मंथरां अप्यथातिशयो भर इत्यमरः॥ ३२॥ श्रीसोमेश्वराय नमः

सु

सदसत्संशयाविष्टमध्यदेशांतःआंबरंपरिधानियं॥ यस्यास्तां
स्पष्टं॥ ३३॥ श्रीसोमेश्वरायनमः॥ श्रीपार्वतीपतियनमः॥ श्रीसांब

मुक्ताभरणसंयुक्तां रात्रिं ताराचितामिव॥ विंध्य
क्षितिधरोत्तुंग कुच भार भरालसां॥ ३२॥ सदस
त्संशयाविष्ट मध्यदेशांतरांबरां॥ दिव्याभरण
संयुक्तां दिव्यगंधानुलेपनां॥ ३३॥ श्रीशंकर

दिव्यमाल्यांनिअंबरंचनेषांधरां॥ नीलेंदीवरमिवनीलोत्पलमिवलो
चनेयस्यास्तां॥ ३४॥ श्रीराघवायनमः॥ श्रीरामचंद्रायनमः॥ श्री

शिवालिंगनेन संजातैः रोमांचैः शोभितदेहां सौंदर्यसारस्य संदेहः
सम्मूहो यस्यातां रघुनंदनो ददर्श॥ ३५॥ श्रीसोमेश्वरायनमः॥

दिव्यमाल्यांबरधरांनीलेंदीवरलोचनां॥ अलको
द्भासिवदनां तांबूलग्रासशोभितां॥ ३६॥ शिवालिं
गनसंजातपुलकोद्भासिविग्रहां॥ सच्चिदानंद
रूपाढ्यां जगन्मातरमंबिकां॥ ३७॥ श्रीशंकर॥

बृहद्रथंतरे॥ सामविशेषौ ते आदिर्येषां तानि सामानि परिगायतः
स्वस्ववाहनादिसंयुक्तान् परितः स्वेषु स्वेषु स्थानेषु स्थितान् दिक्पा

ल्लान्ददर्शेनि पूर्वेणान्वयः ॥ ३६ ॥ अग्रे गंरुडारूढं मेघश्यामं विद्युत्कां
त्याश्रियायुतं ॥ एकाग्रेणमनसा रुद्राध्यायंजपंतं जनार्दनं विष्णुंद

सौंदर्यसारसंदोहांददर्शरघुनंदनः ॥ स्वस्ववाह
नसंयुक्तान्नानायुधलसत्करान् ॥ ३६ ॥ ब्रहद्रथं
तरादीनि सामानि परिगायतः ॥ स्वस्वकांतास
मायुक्तान् दिक्पाल्लान् परितःस्थितान् ॥ ३७ ॥

दर्श ॥ ३७ ॥ पश्चात्स्थितंचतुर्मुखं ॥ ब्रह्माणंचददर्शदीर्घकूर्चजटा
धरं कूर्चःस्मश्रुः ॥ दीर्घश्मश्रुजटानांधरं ॥ भारतीयुक्तंसरस्वतीयु

तं ॥ ४० ॥ अथर्वशिरसा उपनिषदा देवं स्तुवंतं मुनिमंडलं ददर्श ॥
गंगादितटिनीभिः गंगादिनद्यभिमानीदेवताभिः युक्तं ॥ अंबुधिं

अथ गंगरुडारूढं शंखचक्रगदाधरं ॥ कालांबुद
प्रतीकाशं विद्युत्कांत्याश्रिया युतं ॥ ३० ॥ जपंतंमे
कमनसा रुद्राध्यायं जनार्दनं ॥ पश्चाच्चतुर्मुखं
देवं ब्रह्माणं हंसवाहनं ॥ ३१ ॥ श्रीरामप्रसन्नः ॥

श्वेताश्वतरमंत्रेण उपनिषदा स्तुवंतं ददर्शेति ॥ ४१ ॥ श्रीसांब
श्रीसोमेश्वरायनमः ॥ श्रीशंकरायनमः ॥ श्रीरघुपतियनमः ॥

अनंतादिमहानागान्कैवल्योपनिषत्सागान्ददर्श॥ सुवर्णवेत्रह
स्ताद्यंनंदिनंगणंपुरतःस्थितंरघुनंदनःददर्शेति पूर्वेण॥४३॥

चतुर्वक्त्रैश्चतुर्वेदरुद्रसूक्तैर्महेश्वरं॥ स्तुवंतंभा
रतीयुक्तंदीर्घकूर्चजटाधरं॥४४॥ अथर्वशिरसादे
वंस्तुवंतंमुनिमंडलं॥ गंगादितटिनीयुक्तमंबुधिं
नीलविग्रहं॥४९॥ श्वेताश्वतरमंत्रेणस्तुवंतंगि
रिजापतिं॥ अनंतादिमहानागान्कैलासगिरिसन्निभान्॥४२॥

मुषन्तिचौर्येणान्नादिकंभक्षयतीति मुषस्तेपगणेशं ददर्श॥ मयूर

वाहानमुत्तरे वामभागे स्कंदं ददर्श ॥ ४४ ॥ महाकालं चंडीशं च गण

विशेषौ पार्श्वयोः ददर्श ज्वलद्दावाग्निसंन्निभं कृष्णवर्णकाला–

कैवल्योपनिषत्पाठान्मणिरत्नविभूषितान् ॥ सुवर्ण

वेत्रहस्तांश्च नंदिनं पुरतः स्थितं ॥ ४५ ॥ दक्षिणे मूष

कारूढं गणेशं पर्वतोपमं ॥ मयूरवाहनारूढमुत्तरे

षण्मुखं तथा ॥ ४६ ॥ श्रीमयूरेश्वर प्रसंनः ॥ ॥ श्री

ग्निं रुद्रं द० ॥ ७ ॥ नटद्भृंगिरिटिं नटश्वासौ भृंगिरिटिश्च प्रथमविशेष:

नंद ७ ॥ कोटिशः प्रमथाधिपान्ददर्श ॥ ४८ ॥ श्रीसांबप्रसन्नः ॥

ढ्यं

नानावाहनसंयुक्तं मातृमंडलंचद० ॥ पंचाक्षरीजपासक्तान् सिद्धा

महाकालंचचंडीशं पार्श्वयोर्भीषणाकृती ॥ का
लाग्निरुद्रंदूरस्थं ज्वलद्दावाग्निसन्निभं ॥४५॥ त्रिपा
दं कुटिलाकारं नटद्भृंगिरिटिं पुनः ॥ नानाविकारव
दनान्कोटिशः प्र[illegible]मथाधिपान् ॥४६॥ नानावा
हनसंयुक्तं परितो मातृमंडलं ॥ पंचाक्षरजपा
सक्तान् सिद्धविद्याधरादिकान् ॥४७॥ श्रीसांब

दिकान्द० ॥४७॥ दिव्यरुद्रकगीतानि गायन्किंनरवृंदंद० ॥

नतस्त्रैयंबकमंत्रंचतुर्वेदोक्तंत्र्यंबकमंत्रगणंजपतद्द्विजकदंबकं

दिव्यरुद्रकगीतानिगायत्किंनरवृंदकं॥ नतस्त्रै
यंबकंमंत्रंजपतद्द्विजकदंबकं॥४८॥ गायंतंवीण
यागीतान्नृत्यंतंनारदंदिवि॥ नृत्यतोनाद्यन्नृत्ये
नरंभादीनप्सरोगणान्॥४९॥ गायच्चित्ररथादी
नांगंधर्वाणांकदंबकं॥ कंबळाश्वतरौशंभोः
कर्णकुंडलतांगतौ॥५०॥ श्रीसदाशिवप्रसन्न

मुनिवृंदंचदद्दर्श॥४९॥ गायंतंवीणयागीतान्नृत्यंतंचनारदं

दिविददर्श॥ नाट्यनृत्येननृत्यंतो रंभादीनप्सरोगणान् ददर्शेति पूर्वेणान्वयः॥४९॥ गायन्चित्ररथादीनां गंधर्वाणांकदंबकं द०॥ कंब

गायंतौ पन्नगौ गीतं कपालं कुंडलं तथा॥ एवं देवसभां दृष्ट्वा कृतार्थो रघुनंदनः॥५१॥ हर्षगद्गदया वाचा स्तुवन्नेवं महेश्वरं॥ दिव्यनामसहस्रेण प्रणनाम पुनःपुनः॥५२॥ श्रीगौरिपतयनमः॥

लाश्वतरौ नागौ शंभोः कर्णकुंडलतां भूषणतां गतौ ददर्श कपालं कुंडलं एतौ भागविशेषौ गीतं गायंतौ ददर्शेति पूर्वेण संबंधः॥ एवं

देवं

द्वेवसभांदृष्ट्वाकृत्यकृत्यः रघुनंदनः गद्गद दया वाचास्तवन्नुमहे
श्वरं पुनः पुनः प्रणनामेति ॥ ५२ ॥ इतिश्री पद्मपुराणेशिवगीता
टीकायांचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशंकरार्पणमस्तु ॥ शुभंभवतु

इतिश्री पद्मपुराणेशिवगीतासुपनिषत्सुब्र
ह्मविद्यायांयोगशास्त्रेशिवराघवसंवादेशि
वप्रादुर्भावोनामचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ छ ॥

श्रीगिरिजारमणप्रसन्नः ॥ श्री साम्बेश्वरायनमः ॥ श्रीशंकर ॥

अथसपरिवारपरमेश्वरप्रादुर्भावानंतरं तत्ररामस्य पुरोभोगेहिरण्मयरथःसुवर्णविकारोमहान्रथःप्रादुरभूत्प्रकटीबभूव

सूतउवाच॥ अथप्रादुरभूत्तत्रहिरण्मयरथोमहान्॥ अनेकदिव्यरत्नांशुकिर्मीरितदिगंतरः॥१॥
नव्योपांतिकपंकाढ्यमहाचक्रचतुष्टयः॥ मुक्तातोरणसंयुक्तःश्वेतच्छत्रशतावृतः॥२॥ श्रीशंकर

किंलक्षणः॥ अनेकेदिव्यरत्नांशवःतैःकिर्मीरितंचित्रितंदिगंतरंयेन॥१॥ नतनोयःसमीपवर्तीपंकःतेनाढ्यंयुक्तंमहाचक्रचतुष्टयं

यस्यस्पष्टं ॥२॥ शुद्धहेम्नः खलीनैः प्रग्रहैः आद्यश्वासोनुरंगगण

श्चतेनसंयुक्तः मुक्ताविताननेन उल्लोचेन विलसन्नुर्ध्वं दिव्यं वृषाध्वजो

प्त

शुद्धहेमखलीनाप्तुरंगगणसंयुक्तः ॥ मुक्तावि

तानविलसदूर्ध्वदिव्यवृषध्वजः ॥३॥ मत्तवार

णिकायुक्तः पट्टतल्पोपशोभितः ॥ पारिजाततरु

रूढ्ढ़त पुष्पमालाभिरावृतः ॥४॥ श्रीशंकर ॥

यस्य ॥३॥ रथोपवेशनस्थळपृष्ठभागे आधारवस्तु मत्तवारिणिका

तयायुक्तः ॥ मत्तेभसौधादौ वरंडके मत्तवारणः प्रोक्त इति नाना

र्थात् पदद्वतल्पेन कश्चिपुनातरोभितः पारिजाततरुः कल्पवृक्षः तस्मा दुद्भूतानि याणि पुष्पाणि तेषां मालाभिरावृत्तः॥४॥ मृगनाभिस

मृगनाभिसमुद्भूतकस्तूरीमदपंकितः॥ कर्पूरा
गरुधूपोत्थगंधकृष्टमधुवृत्तः॥५॥ संवर्तघनघो
षाद्यो नानावाद्यसमन्वितः॥ वीणावेणुस्वनास
क्तकिंनरीगणसंकुळः॥६॥ श्रीउमारमण

मद्भूतकस्तूरीमदेनपंकितः स्निधः॥ कर्पूरागरुधूपोत्थगंधेनाकृष्टा मधुव्रताभ्रमरायेन॥ संवर्तघनः प्रलयघनः॥ तस्यघोषस्तेनाद्य॥६॥

तत्ररथेपट्टतल्पेपट्टमयकशिपौअविशत्तदादर्शनानंतरं॥ ७॥
सुराणांनीरजनेत्र्यःकमलनेत्र्योदेवांगनाःतासां॥ ८॥ श्रीशंकर

एवंदृष्ट्वारथश्रेष्ठंवृषादुत्तीर्यशंकरः॥ अंबयासहित
स्तत्रपट्टतल्पेविविशेत्तदा॥ ७॥ सुरनीरजनेत्रीणांश्च
तचामरचालनैः॥ दिव्यव्यजनवातैश्च प्रहृष्टो
नीललोहितः॥ ८॥ श्रीगौरीरमणायनमः॥

क्वणंतियानिकंकणानितेषांनिह्रादैःशब्दैःमञ्जुमंजीरसिंजितैः
मनोज्ञपादभूषणशब्दैःमनोज्ञंमंजुमंजुळमित्यमरः॥ मंजीरं

पादभूषणमित्यमरः॥९॥ शुककेकिकलारावैः शुकाः केकिनः म
यूरास्तेषां मधुरस्वरास्तेषां मधुरस्वनैः श्वेतपारावतस्वनैश्च एता

क्वणत्कंकणनिर्ह्रादैर्मंजुमंजीरसिंजितैः॥ वीणा
वेणुस्वनैर्गर्जितैः पूर्णमासीज्जगत्त्रयं॥९॥ शुकके
किकलारावैः श्वेतपारावतस्वनैः॥ उन्निद्रभूषा
फणिनां दर्शनादेव बर्हिणः॥१०॥ श्रीशंकर॥

र्हैर्शोर्ध्वनिभिर्जगत्त्रयं पूर्णमासीदिति पूर्वेण संबंधः उन्निद्राः वि
कसितफणा ये भूषाफणिनस्तेषां दर्शनादेव बर्हिणः मयूराः कोटिराः

संरथाः स्वान्पिछभारान्दर्शयंतः संतः ननृतुः मयूरो वर्हिणो बर्हिव मरः फणिदर्शनेनर्त्तनस्वभाव ॥१०॥ प्रणमंतं तावत्सर्यंतं ॥११

ननृतुर्दर्शयंतः स्वान्चंद्रकान्कोटिसंख्यया
प्रणमंतं ततो राममुत्थाप्य वृषभध्वजः ॥११॥ आ
निनाय रथं दिव्यं प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ कमंडलु
जलैः स्वच्छैः स्वयमाचम्यय यत्नतः ॥१२॥ श्रीसांब

स्वयमाचम्य संप्रदायप्रवर्त्तनार्थं समाचम्य आचमनं कारयित्वा
आथयोग्यतासंपादनानंतरं स्वांके समीपेनत्संगे ॥ अंकोनाटक विंछे
॥

दे संख्ययां युधि भूषणे समीपे सूपके स्थानेमता उत्संगचिन्हयोरिति नानार्थात्॥३२॥ स्पष्टं॥३४॥ रौद्रे संहारकर्तृ सामान्ये समरादिके॥

समाचम्याथ पुरतः स्वांके राममुपानयत्॥ अथ दिव्यं धनुस्तस्मै ददौ तूणीरमक्षयं॥३३॥ महापाशुपतं नाम दिव्यमस्त्रं ददौ ततः॥ उक्तश्च तेन, रामोपि सादरं चंद्रमौळिना॥३४॥ श्रीसांब

अस्मैः साकं समरे आदिशब्देन प्रबलैरपि तुच्छविषये॥३५॥ एतत्स्यास्त्रस्य जगत्त्रये प्रतीघातं निवर्तकं नास्ति॥३६॥ श्रीरामसां

अन्यथा एतत्प्रयुक्तं चेज्जगत्संहारकारि भवेत् ॥१७॥ श्रीशंकर

श्रीसोमेश्वराय नमः ॥ श्रीगिरिशंकराय नमः ॥ श्रीपार्वतीपति

जगन्नाशं करं रौद्रमुग्रमस्त्रमिदं नृप। ततो नेदं प्रयोक्तव्यं सामान्यसमरादिके ॥१५॥ अन्यन्नास्ति प्रतीघातमेतस्य भुवनत्रये। आत्मप्राणात्यये राम प्रयोक्तव्यमुपस्थिते ॥१६॥ श्रीसांब

श्रीशंकरपार्वतीरमणाय नमः ॥ श्रीगिरिजारमणाय नमः ॥ श्रीसांब

चशब्दात् स्वेन दत्तैरक्षयबाणैरिति गृह्यते॥ निहनिष्यति महापाशुपता

अन्यथैतत्प्रयुक्तं चेज्जगत्संक्षयकृद्भवेत्॥ अथा
हूय सुरश्रेष्ठान्लोकपालान्महेश्वरः॥१७॥ उवाच
परमप्रीतः स्वस्वमस्त्रं प्रयच्छत॥ राघवो यं चैते
रस्त्रै रावणं निहनिष्यति॥१८॥ श्रीपार्वतीपति

स्त्रमहिम्नैव संहरिष्यति॥१८॥ श्रीशंकरशूळपाणीयनमः॥

यस्माद्दैवैरवध्यः तस्माद्वानरतामेत्यथ्यं समुद्रबंधनं सैन्यवधादि

तस्मै दैवैरवध्यत्वमिति दत्तो वरो मया। तस्माद्वान
रतामेत्यभवंतो युद्धदुर्मदाः॥१९॥ साहाय्यमस्य
कुर्वंतु तेन स्वस्था भविष्यथ। तदाज्ञां शिरसा ए
ह्यसुराः प्रांजलयस्तथा॥२०॥ श्रीहरिनारायणं।

कं कुर्वंतु तेन सहाय्यकृते नरावणवधेन स्वस्थाः निरांतकाः॥ आगृ

ह्येतिपदच्छेदः॥२०॥नारायणास्त्रं वैष्णवं दैत्यारिर्नारायणः॥२१॥
ब्रह्मापिब्रह्मदंडास्त्रं ददौ अपिसमुच्चये॥ब्रह्मास्त्रंचेत्यर्थः॥ नहि

प्रणम्यचरणौशंभोः स्वंस्वमस्त्रंददुर्मुदा॥नारा
यणास्त्रं दैत्यारिरिंद्र मस्त्रं पुरंदरः॥२१॥ब्रह्मापि
ब्रह्मदंडास्त्रमाग्नेयास्त्रं धनंजयः॥याम्यं यमो
पि मोहास्त्रं रक्षोराजस्तथाददौ॥२२॥श्रीशंकर

ब्रह्मदंडास्त्रेणरावणो वध्यंतेऽपि तुब्रह्मास्त्रेण॥रक्षोराजो निर्ऋ
तिः मोहास्त्रं संमोहनं नाम॥२२॥ श्रीसीतारामायनमः॥ श्रीसांब

रौद्रं पाशुपतंचददौ॥२३॥(अपिअधोदिगधिष्ठाताःनंतोनागास्त्रं) सोमश्चेतिचकारात्॥ अन्येपिदेवाःअन्यान्यपि गारुडादीनिददुरि

वरुणोवारुणंप्रादाद्वायव्यास्त्रंप्रभंजनः॥ कौबेरंचकुबेरोपिरौद्रमीशान एवच॥२३॥ सौरमस्त्रं ददौसूर्यःसौम्यंसोमश्चपार्वतं॥ विश्वेदेवाददुस्तस्मैवसवोवासवाभिदं॥२४॥ श्रीशंकरप्रां

तिविश्वेदेवाःपर्वतदेवताकंददुःवसवोष्टवासवाभिधंवसवोदेवतायस्यनत्वैंद्रं॥२४॥ श्रीशंकरायनमः॥ श्रीसांबायनमः॥

अथ तुष्टः महापाशुपतादि प्राप्तेरनंतरं ॥ गतास्त्राणामपि पु
नर्लाभात् तुष्टः रामः ॥ २५ ॥ श्री विश्वेश्वरायनमः ॥ श्रीशंकर

अथ तुष्टः प्रणम्येशं रामो दशरथात्मजः ॥ प्रां
जलिः प्रणतो भूत्वा भक्तियुक्तो व्यजिज्ञपत् ॥२५॥
राम उवाच ॥ भगवान्मानुषेणैव नोल्लंघ्यो लव
णांबुधिः ॥ तत्र लंकाभिदं दुर्गं दुर्जयं देवदानवैः ॥२६॥

एवकारोभिः ॥ क्रमः मनुष्येण लवणांबुधिर्नोल्लंघ्य एवेति ॥ तत्र
लवणांबुधिमध्यद्वीपे ॥ २६ ॥ श्री रामचंद्रायनमः ॥ श्रीशंकर

तत्रदुर्गे॥ नकेवलंदृष्टसामग्रीसंपन्नाः॥ अदृष्टसाधनसंपन्ना
अपित्याह॥ सर्वेस्वाध्यायनिरताःशिवभक्ताःवेदाध्ययनतत्पराः

अनेककोटयस्तत्र राक्षसाबळवत्तराः॥ सर्वेस्वा
ध्यायनिरताःशिवभक्ताजितेंद्रियाः॥२७॥ अने
कमायासंयुक्ताबुद्धिमंतोग्निहोत्रिणः॥ कथमेका
किनाजेयामयाभ्रात्राचसंयुगे॥२८॥ श्रीशंकर

शिवभक्ताश्च॥ जितेंद्रियाःसावधानाः अनेकमायासंयुक्ताः बुद्धि
मंतोग्निहोत्रिणश्चेताहृशाकथमेकाकिनायुद्धोपयुक्तंचतुरंगाद्य

भायात्॥२८॥ यदुक्तं रावणस्यापि अदृष्टसंपत्तिरस्तीति तद्दूष
दृयति श्रीमहादेवः॥ २९॥ ॥श्रीरामचंद्र प्रसन्नोस्तु॥ श्रीराम

श्रीमहादेव उवाच॥ रावणस्य वधे राम रक्षसा
मपि मारणे॥ विचारो न त्वया कार्यो स्य कालो
यमागतः॥२९॥ रपिस्फुरत्त॥३०॥ राजस्त्रीलं
घनासक्तं रावणं निहनिष्यसि॥ पापसक्तो रि
पुर्जेतुं सुकरः संगरांगणे॥३१॥ श्री रघुपतिः

देवब्राह्मणपीडने प्रवृत्तत्वात् सा पाधिक्ष्यमिति॥ तस्माद्ब्राह्मण
पीडनात् आयुः भविष्यत्काल जीवनादृष्टं॥३०॥ परांगनातिलं

अधर्मे तु प्रवृत्तास्ते देवब्राह्मणपीडने॥ तस्मादायुः क्षयं यातं
तेषां श्री

घने आयुराधर्मेतु प्रवृत्तो स्ति देवब्राह्मणपीडनैस्तस्मादायुःक्ष
यंयातं तेषां दिक्षयः किमु राजस्त्रीलंघने समरांगणकपटयुद्धेनि

अधर्मनिरतः शत्रुर्भाग्येनैव हि लभ्यते ॥ अ
धीतवेदशास्त्रोपि सदाधर्मरतोपि वा ॥ ३१ ॥ विना
शकाले संप्राप्ते धर्ममार्गाच्च्युतो भवेत् ॥ पीडिते
देवताःसर्वाः सततं येन पापिना ॥ ३२ ॥ श्रीराम्

वर्तते ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पूर्वार्जितपापवशात् विनाशकाले संप्राप्ते धर्ममार्गा
त्च्युतो भवेत् ॥ न केवलं रक्षसामेवाधर्मेणायुरादिक्षयः ॥ किंतु रावण

स्यापित्वाहमपि दुष्टं तइति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बहवः रावणसैन्यापक्षयावध्वा

ब्राह्मणाऋषयश्चैवतस्यनाशःस्वयंस्थितः ॥
किष्किंधानगरेसमेदेवानामंशसंभवाः ॥ ३४ ॥
वानराबहवोजातादुर्जयाबळवत्तराः ॥ साहा
य्यंतेकरिष्यंतितेर्बध्वाचपयोनिधिं ॥ ३५ ॥ श्री

नेतिवापाठः ॥ ३५ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥ श्रीरघुपतियनमः

वलीमुखावानराः॥३६॥ महापशुपतं कदापिन प्रयोज्यं इत्युप
दिष्टेयदानीं॥ब्राह्म्यादिकमपिसर्वत्रनयोज्यं किंतु आस्त्रा॥भावे

वीरैर्नरैः संबद्धेसैतीयां तु बलीमुखाः॥रावणं
सगणं हत्वानामानय निजां प्रियां॥३६॥ शस्त्रैर्यु
द्धेजयोयत्रतत्रास्त्राणिनयोजयेत्॥ निरस्त्रेष्व
ल्पशस्त्रेषु पलायनपरेषुच॥३७॥ श्रीशंकर॥

यत्र योजनसंभाव्यते तत्र प्रयोज्यंनान्यत्रेत्युपदिशति शस्त्रैर्युद्धे
इति॥३७॥ श्रीराम॥श्रीजयतिराम॥श्रीदशरथात्मजायनमः॥

॥त्रिवर्ग॰॥ ॥५२॥

रावणस्यवधेकेवलंदेवाएवनसहायाः॥किंत्वहमपिमहान्सहाय
इत्याह॥अथेति॥यद्यपिमायाप्युपादानंतथापिपरिणाम्युपादान

अस्त्राणिमुंचन्दिव्यानिस्वयमेवविनश्यति॥अ
थकिंबहुनोक्तेनमयैवोत्पादितंजगत्॥३८॥ म
यैवपाल्यतेविश्वंमयासंह्रियतेपिच॥अहमे
कोजगन्मृत्योर्मृत्योरपिमहिपते॥३९॥श्रीसांब

भूतमायायाःस्वाभिन्नत्वादेवकारोपपत्तिः॥एवंचाभिन्ननिमि
त्तोपादानत्वंयतोवाइमानिभूतानिजायंतइत्यादिभिः॥जन्माद्य

॥अ॰॥
॥५॥
॥५२॥

स्यत इत्यादि सूत्रैश्च ब्रह्मणो भिन्ननिमित्त प्रति पादनात् ॥ ननु
कालस्य मृत्योश्च विनाशकत्वात् ॥ ॥ श्री सांबाय नमः ॥

ग्रसेहमेव सकलं जगदेतच्चराचरं ॥ मम वक्त्र
गताः सर्वे राक्षसा युद्ध दुर्मदाः ॥ ४० ॥ निमित्तमा
त्रं त्वं भूयाः कीर्त्तिमाप्स्यसि संगरे ॥ ४१ ॥ ॥

त्वयैव कथं संह्रियत इत्यत आह ॥ यतो मृत्योरपि मृत्युः रतो ज
गन्मृत्युः ॥ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं चोभे भवत ओदन ॥ मृत्युर्यस्योपसे
चनं क इच्छा वेद यत्र स इति श्रुत्या निर्णीतत्वात् ॥ ४१ ॥ इति श्री

अय्याजीदीक्षितविरचितायां तात्पर्यदीपिकायां पंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ समाप्तः ॥ श्रीगौरीशंकरायनमः ॥ ६२ ॥ ६२ ॥

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासुपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीशिवराघवसंवादेरामस्यअस्त्रप्राप्तिर्नामपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥

श्री श्रीसोमेश्वरायनमः श्री पार्वतीपतियनमः ॥ श्रीशंकर ॥

श्रीराम आक्षिपन्ति हे भगवन् अत्र प्रपंचमात्रस्य त्वं भिन्ननिमित्तो
पादानमित्यस्मिन्नर्थे मे महच्चित्रं महदाश्चर्यं उपादानोपादेययो

रामउ० ॥ भगवन्नत्र मे चित्रं महदेतत् प्रजायते
शुद्धः स्फटिकसंकाशस्त्रिनेत्रश्चंद्रशेखरः ॥ १ ॥
मूर्त्तस्त्वं तु परिच्छिन्नाकृतिः पुरुषरूपधृक् ॥ अंब
यासहितोऽत्रैवरमसे प्रमथैः सह ॥ २ ॥ श्रीशंकर
रभिन्नत्वस्य मृद्घटादौ दृष्टत्वात् ॥ प्रकृते तद्वैपरीत्यात् ॥ कुतस्त
द्वैपरीत्यमित्यत आह शुद्धस्फटिकसंकाश इति ॥ १ ॥ अमूर्त्त आका
शादिः त्वं तु मूर्त्तः नह्याकाशादिसाम्यं ॥ २ ॥ तत्तस्माद्ब्रूहि उत्तरं

॥मित्तिदोषः॥मयितेनुग्रहोयदिवेदार्थस्येश्वरप्रसादायत्तत्वात्॥
यद्यपित्रिनेत्रावच्छिन्नगुणविशिष्टवच्छिनस्याभिन्नगुणनिमित्तो

त्वंकथंपंचभूतादिजगदेतच्चराचरं॥ तन्नब्रूहिगिरि
जाकांतमयितेनुग्रहोयदि॥३॥ श्रीमहाविष्णुरा
ममहाभागदुर्ज्ञेयममरैरपि॥ तत्रवक्ष्यामियत्ने
नब्रह्मचर्येणसुव्रत॥४॥ श्रीगौरिपतियनमः॥

पादानत्वेउक्तदोषःस्यात् अपितुचिन्मात्रस्यैवोपादानत्वं॥ नचैवं
चैतन्याद्यनुवृत्त्यापत्तिः॥ सन्घटःसंप्रकाशतेघटइत्यादिषुत
थानुवृत्तेरिष्टत्वादितिचराचरप्रपंचस्योपादानत्वंप्रतीजानी

देवउवाच

ते॥ साधुपृष्टमहाभागेति ॥३॥ श्रीमहादेवः महाभागेतिपदेनवि
चारेऽधिकारित्वं द्योत्यते यद्गमैरेरपिदुर्ज्ञेयं ततत्तेभक्त्याब्रह्म
चर्येणसंतुष्टःसन्प्रवक्ष्यामि॥४॥ येनकारणेनप्रपंचभूतानि

पारंयास्यस्यनायासाद्येनसंसारनीरधेः॥ दृश्यं
तेपंचभूतानियेनलोकाश्चतुर्दश॥५॥ समुद्राः
पर्वतादेवाराक्षसाऋषयस्तथा॥ दृश्यंतेया
निचान्यानिस्थावराणिचराणिच॥६॥ श्रीहर
दृश्यंतेतेनकारणेनमद्विभूतयः इति संबंधः॥५॥ दिवादिनां
जवत्सेन अनध्यस्तत्वेपितत्तत्सुखदुःखादिपरिणाम्यहंकारस्या

त्रविवक्षितत्वात्॥ तस्याध्यस्तत्वादिति तथेति मनुष्यग्रहणं सर्वे तेमद्विभूतयः संनिहित गंधर्वाद्यपेक्षया पुंप्रयोगः॥ विभूतयः विस्ताराः॥ ६॥ उक्तार्थे आख्यायिकामाह पुरेति पुरा सृष्ट्यादौ

गंधर्वाः प्रमथा नागाः सर्वे ते मद्विभूतयः॥ पुरा ब्रह्मादयो देवा द्रष्टुकामा मामक्रुतिं॥ ७॥ मंदरं प्रययुः सर्वे मम प्रियतमं गिरिं॥ स्तुत्वा प्रांजलयो देवा मां तदा पुरतः स्थिताः॥ ८॥ श्रीशंकर॥

ब्रह्मादयो देवा अतद्गुणसंज्ञान बहुव्रीहिणा इंद्रादिदेवा एवम माकृतिं द्रष्टुकामा आपरोक्ष्यज्ञाना मंदरं प्रययुः अथर्वशिरसिंदं

वाहं वै स्वर्गं लोकमगमन्तं देवा रुद्रमपृच्छन् कोभवानिति वा
क्यं ब्रह्मविद्यायाति दुर्लभत्व प्रतिपादनार्थं आख्यायिरूपेण प्र

तान्दृष्ट्वाथ मयादेवान् लीलाकुलितचेतसः॥
तेषामपहृतं ज्ञानं ब्रह्मादीनां दिवौकसां॥९॥
अथ ते पहृतज्ञाना मामाहुः कोभवानिति॥ अ
थाब्रुवमहं देवा, नहमेव पुरातनः॥१०॥ श्रीहर

स्कृतौ॥७॥ अथ लीलाविग्रहेण प्रादुर्भावानंतरं॥ ज्ञानमपहृतं प्र
तिबद्धं॥९॥ कोभवानिति॥ आयमभिप्रायः॥ त्वं परिच्छिन्नाद्या
त्मको वा, परिच्छिन्ना द्यात्मको वा तथात्वं जगत्कर्त्रै वोतोपादा

॥त्रिवर्गी०॥ ॥५६॥

नं॥ उभयात्मको वा एवं प्रश्ने सोब्रवीदहमेकः॥ प्रथममासं वर्त्ता मि च भविष्यामि च नान्यः कश्चिन्मत्तो व्यतिरिक्त इत्यवमूतर भूतांश्कृति मवतारयति अथाब्रुवमि॥ अथ एवं भूतानज्ञोनि

आसं प्रथमं एवाहं वर्त्तामि च पुनः पुनः॥ भविष्यामि च लोकेस्मिन्मत्तो नान्योस्ति कश्चन॥११॥
व्यतिरिक्तं च मत्तोस्ति नान्यदस्ति स्फुरेश्वरः॥ नित्यो नित्योहमनघो ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पतिः॥१२॥

नो देवादिप्राणिनः परमात्मनत्वोपदेशोन एतानुद्धरिष्यामी तिनिश्चयानंतरं॥१०॥ पुरातनः त्रिविधपरिछेदशून्यः॥ ॥

मे

॥अ०॥ ॥६॥ ॥५६॥

वार्तामीति आर्षः एवं देवानामनुजिघृक्षया लीलाविग्रहं गृहीत्वा स्वस्य सर्वोपादानत्वमुपदिश्य तदुपपादनाय सर्वात्मकत्वं वर्णयितुं सोहं नित्योऽ नित्यो ब्रह्माहं ब्रह्माहमिति सामान्येन प्रा

दक्षिणांच उदंचोहं प्रांचः प्रत्यंच एव च ॥ अधश्चोर्ध्वं च विदिशो दिशश्चाहं सुरेश्वराः ॥ ३ ॥ सावित्री चापि गायत्री स्त्री पुमान्न पुमानपि ॥ त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्च पंक्तिश्छंदस्त्रयीमयः ॥ ४ ॥

चः प्रत्यंचोहमिति विशेषरूपेण श्रुत्योक्तं स्वयमपि तदाह नित्योऽ नित्योहमिति अघनेः कालत्रयाबाध्यः ब्रह्मणां वेदवाक्यानां ब्र

ह्मणः वेदस्यपतिः॥१४॥दक्षिणांचइति दाक्षिणादिग्गामिनःप्रा
णाः श्रोत्रादयः उदंचउत्तरदिग्गमिनः प्राणामनआदयः प्रांच
श्चक्षुरादयः प्रत्यंचः प्रतीचीदिग्गामिनः प्राणाः वागादयः अ

सत्योहं सर्वगः शांतस्त्रेताग्निर्गौरहं गुरुः॥गो
र्यहं गव्हरंचाहं द्यौरहं जगतां विभुः॥१५॥ज्येष्ठः
सर्वसुरश्रेष्ठोवर्षिष्ठोहमपांपतिः॥आर्योहं
भगवानीशस्तेजोहंचादिरप्यहं॥१६॥श्री०

त्रमूलंदीपिका॥१३॥सावित्री सवितृदेवताचेतुर्विंशात्यक्षरत्वे
नगायत्री गायत्रंछंदः त्रिष्टुप्चतुश्चत्वारिंशदक्षरंछंदः जग
तीअष्टचत्वारिंशदक्षरंछंदः पंक्तिः चत्वारिंशदक्षरंछंदः छं

दोवाच्यं अन्यदपि विस्तारं पंत्तम्यादि ॥ ३४ ॥ सत्योहं अविनाशी सर्वगः विभुः ॥ ३५ ॥ ज्येष्ठः अधिककालपरिणामवान् ॥ वर्षिष्ठः वृद्धः आदिः आत्मैवेदमग्र आसीदिति ॥ ३६ ॥ ऋग्वेदोहं पादबद्धः वेदः

ऋग्वेदोहं यजुर्वेदः सामवेदोहमात्मभूः ॥ अथर्वणश्च मंत्रोहं तथा चांगिरसोवरः ॥ ३७ ॥ इतिहासपुराणानि कल्पोकल्प्युवा नहं ॥ नाराशंस्यश्च गाथाहं विद्योपनिषदोस्म्यहं ॥ ३८ ॥ श्रीहर ॥

हं

वेदयतीति द्रव्यदेवतादि यर्थप्रतिपादकत्वात् यजुर्वेदः अविवक्षितछंदाः सामवेदः गीतसहितः आंगिरसादृष्टः आंगिरसः अथर्वणश्च मंत्रोहं ॥ ३७ ॥ कल्पः विधिवाक्यं अहरहः संध्यामुपासीतेति क

स्यवानर्थवादः॥ वायवैक्षेपिष्टेत्यादि रुद्रदेवताको मंत्रः नारा शस्यः गाथाः यज्ञगाथाः आत्मेत्येवोपासीतेत्याद्याः उपनिषद्॥३८॥ श्लोकाः सत्यस्य सत्यमित्येवमाद्याः॥ तदप्येषश्लो

श्लोकाः सूत्राणि चैवाहमनुव्याख्यानमेव च
व्याख्यानानि परा विद्या इष्टं हुतमथाहुतं॥ १९॥
दत्तादत्तमयं लोकः परलोको हमक्षरं॥ क्षरः स
र्वाणि भूतानि दांतिः शांतिरहं स्वर्गः॥ २०॥ श्री०

कोभवनित्याद्याः मरुतः परिवेष्टारइति सूत्राणि जन्माद्यस्य य
त इत्यादीनि अनुव्याख्यानं सूत्रविवरणं मंत्रव्याख्यानानि प
राविद्याः यथा आत्मेत्येवोपासीतेति सूत्रवाक्यस्य विवरणं

उक्षोहं सर्वविदेषु आरण्याम्नेहं जीवहं॥
उपहरंवपविचिंतवंम पंडाहुमतःपरं॥

बृहदारण्यकस्य चतुर्थाध्यायः॥ इष्टं दर्शपूर्णमासादियागः
हुतमग्निहोत्रादि अहुतं यागहोमातिरिक्तं कर्मांतरमाधाना
दि ॥१९॥ दत्तं हिरण्यदानादि अदत्तं खातादि अयं लोकः पश्चा

बहिश्चाहं तथा चांतः पुरस्तादहमव्ययः॥ ज्यो
तिश्चाहं तमश्चाहं तन्मात्राणींद्रियाण्यहं ॥२१॥
बुद्धिश्चाहमहंकारो विषयाश्चाहमेव हि॥ ब्रह्मा
विष्णुर्महेशोहमुमास्कंदो विनायकः॥२२॥

दि परलोकः स्वर्गादि अक्षरं प्रणवः॥२०॥ ज्योतिश्चाहं प्रकाश
वस्तु तमोऽप्रकाशात्मकं तन्मात्राणि इंद्रियाणि ज्ञानकर्म

द्रिंयाणि बुद्धिर्मनश्चित्तयोरवस्था अहंकारोहं कर्त्तव्यत्ताभिमानः॥
विपच॥२४॥ प्राणः प्रपंचवृत्तिः कालः उत्पत्ति स्थित्ति विनाशानांअ

इंद्राग्निश्चयमश्चाहं निरृतिर्वरुणोनिलः॥कु
बेरोहं तथेशानोभूर्भुवःस्वर्महर्जनः॥२४॥ त
पः सत्यंच पृथिवीचापस्तेजोनिलोप्यहं॥ आ
काशोहं रविः सोमो नक्षत्राणि ग्रहा यहं॥२५॥

साधारणं निमित्तकारणं॥२५॥ भव्यं भवन योग्य वर्त्तमानं विश्वं
स्थावरजंगमात्मकं सर्वप्रपंचः आत्मरूपं यस्य सः प्रपंचमात्रस्य

तत्रकल्पितत्वात् एवंचतुस्त्रिंशात्सर्यायेयोवैरुद्रइत्यादिमंत्रैर्देवै
स्तस्तस्त्वरूपत्वेनस्तुतिःकृताविभूतिश्चकथिताइदानींतत्स्तत्या
प्रतिभाततमंत्रोद्धारार्थंचतुस्त्रिंशत्सर्यादुपरितनंवाक्यं॥२७॥

प्राणःकालस्तथामृत्युरमृतंभूतमप्यहं॥ भवि
ष्यंभव्यंकृत्स्नंचविश्वंसर्वात्मकोप्यहं॥२८॥
ॐमादौचतथामध्येभूर्भुवस्वस्तथैवच॥ अं
तेहंविश्वरूपोस्मिशीर्षंचजनदोसदा॥२९॥

ॐमादौमध्येभुर्भुवःस्वरंतेशीर्षजनदोविश्वरूपोसीतिप्रवृत्तंतदा
त्मकत्वंस्वस्यवक्तुंतत्संगृण्हाति॥ ॐमिति॥ ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहा

जनदोमिति मंत्रः शीर्षछिरो मंत्रः स्वाहेति ॥२७॥ अशितमन्नं पायि
तं पानयोग्यं जलं कृतं सत्कर्म फलं अकृतं असत्कर्म फलं ॥ परं उत्कृ
ष्टं ॥ आपरं ॥ अवरं ॥ ॥ अक्षरमोंकारात्मकं ॥ प्राजापत्यं हिरण्य गर्भा

अशितं पायितं चाहं कृतं चाकृतमप्यहं ॥ परं चै
वापरं चाहमहं सर्वपरायणः ॥२८॥ अहं जग
द्धितं दिव्यमक्षरं सूक्ष्ममव्ययं ॥ प्राजापत्यं पवि
त्रं च सौम्यमग्राह्यमग्रियं ॥२९॥ श्रीशंकर प्रा

२८ न्वगतं सर्वभक्षको मृत्युः ग्रासो यस्य सः अत्र हेतुः ओजसां निधिः संधि
रार्षः हृदि यो देवता त्वेनेति हृत्कमलवासी प्राणोपाधिकः ॥ कर्तृभोक्ता

अक्षराद्भिन्नः॥ परमार्थतोहमेवप्राणत्वेन प्राणत्वेन प्राणः
सूत्रात्मातदात्मकश्चदेवता प्राणएकीभवन्तीतिवचनात्॥ त्रिर
श्चउत्तमांगस्थानं मोक्षः उत्तरतः निवृत्तिमार्गेयस्यपादौदक्षि

अहमेवोपसंहर्तामहाग्रासोजसांनिधिः॥ हृ
दियोदेवतात्वेन प्राणत्वेन प्रतिष्ठितः॥२०॥ त्रि
रश्चोत्तरतोयस्यपादौदक्षिणतस्तथा॥ यश्च
सर्वोत्तरः साक्षादोंकारोहंत्रिमात्रकः॥२१॥

णतः॥ प्रवृत्तिमार्गेसंसारचक्रेभ्रमरकारणत्वात् यश्चसर्वोत्तरः
उत्तरमार्गादप्युत्तरः॥ मोक्षस्वरूपः तस्यदत्वात्तत्स्वरूपं ॐकारो

हं त्रिमात्रकः॥ अथ कस्मादुच्यते ॐकारो यस्मादुच्चार्यमाण एव
शरीरमूर्ध्वमधश्चापनयामि तस्मादोंकार इति॥ अत्रैव श्रुतौ
हृदित्वमसि यो नित्यस्तिस्रो मात्राः परस्तु सः इति श्रवणादिति॥

ऊर्ध्वमुन्नमये यस्मादधश्चापनयाम्यहं॥ त
स्मादोंकार एवाहमेको नित्यः सनातनः॥ २२॥
ऋचो यजूंषि सामानि यो ब्रह्मा यज्ञकर्मणि॥
प्रणामये ब्राह्मणेभ्यस्तेनाहं प्रणवो मतः॥ २३॥

अथ कस्मादुच्यते प्रणवो यस्मादुच्चार्यमाण एव॥ ऋचो यजूं
षि सामानि अथर्वाङ्गिरसश्च यज्ञे ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रणामयति तस्मा

दुच्यते प्रणव इति॥ यज्ञकर्मणि जपयज्ञादौ ब्राह्मणेभ्यः प्रणवो
च्चारकेभ्य ऋचं आदि ब्रह्मवर्चसादि प्रमाये प्रमाये प्रापयेन्ततो हं प्र
णवः मतः॥३४॥ स्नेहो यथा मांसपिंडं व्याप्नोति व्यापयत्यपि तथा

स्नेहो यथा मांसपिंडं व्याप्नोति व्यापयत्यपि॥ सर्वा
न्लोकानहं तद्वत्सर्वव्यापी ततोस्म्यहं॥ ३४॥
ब्रह्मा हरिश्च भगवानाद्यंतं नोपलब्धवान्
तथान्ये च सुरा यस्माद नंतो हं मतोसतः॥ ३५॥
॥ अथ कस्मादुच्यते सर्वव्यापी यस्मादुच्चार्यमाण एव सर्वान्लो
॥ कानू प्राप्नोति स्नेहो यथा पलल पिंडं शांतमूलमोतं प्रोतं सर्वं

॥ त्रिवर्गी० ॥ ६३ ॥

तः स्वेनानुबुद्धिमनुप्राप्य व्यक्तिविशेषस्तस्मादुच्यंते सर्वव्यापीति ॥ ३४
अथ कस्मादुच्यंते नंतो यस्मादुच्चार्यमाण एवाद्यंतं नोलभ्यते तिर्य
गूर्ध्वमधस्तान्न तस्मादुच्यंते नंत इति ॥ आद्यंतं समाहारद्वंद्वः अनं

गर्भजन्मजरामृत्यु संसारभयसागरात् ॥ तारया
मि यतो भक्तांस्तस्मात्तारोहमीरितः ॥ ३६ ॥ चतुर्वि
धेषु देहेषु जीवत्वेनवसाम्यहं ॥ सूक्ष्मो भूत्वा च
हृद्देशे यत्तत्सूक्ष्मं प्रकीर्तितः ॥ ३७ ॥ श्रीशंकर

तः अंतो नरमवधिः ॥ ३५ ॥ अथ कस्मादुच्यते तारो यस्मादुच्चार्यमा
ण एव ॥ गर्भजन्मजरामरणसंसारमहद्भयात्तारयति तस्मादुच्य

॥ अ० ॥ ६ ॥

॥ ६२ ॥

त्ते तार इतिश्रुत्तिं संगृह्णाति गर्भजन्मेति ॥ ३६ ॥ अथ कस्मादुच्यत्ते
सूक्ष्मं यस्मादुच्चार्यमाण एव ॥ सूक्ष्मोभूत्वा परशरीराण्येवाधिति
ष्टति तस्मादुच्यत्ते सूक्ष्ममिति ॥ ३७ अथ कस्मादुच्यत्ते वैद्युतं यस्मा

महातमसि मग्नेभ्यो भक्तेभ्यो यत्प्रकाशाये ॥ वि
द्युद्वद्परं रूपं तस्माद्वैद्युतमस्म्यहं ॥ ३८ ॥ एक ए
व यत्तोलोकान् विसृजामि सृजामि च ॥ विवास
यामि गृह्णामि तस्मादेकोऽहमीश्वरः ॥ ३९ ॥ श्रीहर

दुच्चार्यमाण एव ॥ अति महति तमसि सर्वशरीरं विद्योतयति य=
स्मादुच्यते वैद्युतं इतिश्रुत्तिं संगृह्णाति वैद्युतमित्ति ॥ ३८ ॥ अथ क

कस्मादुच्यते एको यस्मादुच्चार्यमाण एव सर्वान्लोकाननुगृह्णा
ति विसृजन्ते वा सयति तस्मादुच्यत एक इति श्रुतिरुक्ता ॥ अथ क
स्मादुच्यते एको रुद्रो न द्वितीयं तस्थुस्तुरीयमिमं लोकमीशते

नद्वितीयो यतस्तस्थे तुरीयं ब्रह्म यत्स्वयं ॥ भूता
न्यात्मनि संहृत्य चैको रुद्रो वसाम्यहं ॥ ५० ॥ सर्वा
न्लोकान्यदीशेहं मीशिनीभिश्च शक्तिभिः ॥
ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशं चक्षुरीश्वरं ॥ ५१ ॥

ईशानीयुः प्रत्यजनाभिपतिः स युगस्यांतकाले संहृत्य विश्वा
भुवनानि गोप्ता तस्मादुच्यते एको रुद्र इति श्रुतिं ति रुद्रः स क

लदुःखनिवर्त्तकः॥ ४० ॥ अथ कस्मादुच्यते ईशानो यः सर्वा
न्लोकानीशते ईशिनीभिर्जननीभिः परमशक्तिभिरित्याश्चर्यं नो
नुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमी ॥ ईशा

ईशानमिंद्र तस्थुष ः सर्वेषामपि सर्वदा ॥ ईशा
नः सर्वविद्यानां यदीशानस्तदस्म्यहं ॥ ४२ ॥ स
र्वभावान्निरीक्ष्येह मात्मज्ञानेनिरीक्षये ॥
योगं च गमयेयस्माद्भगवान्महतो मतः ॥ ४३ ॥

नमिंद्र तस्थुषस्तस्मादुच्यते ईशानः ॥ इति श्रुतिसंग्रहः ॥ ईशी
नीभिः नियमिनसमर्थाभिस्त्वात् ॥ सर्वोत्पादकाभिः अविद्यारू

पाभिः जगतः छन्तिनः क्षयतीति नश्वरस्य स्वर्गादीनां निरतिशये तस्मिन् सुखदृक् दर्शनं यस्य स्वःप्रकाशानंदात्मकं तस्युषः वेदराशेः ईशानं सर्वदा वियदादीनां प्राकृतत्लयकालेपि नइशितितृत्वक्षतिः ॥४२॥

अजस्रं यश्च गृह्णामि विसृजामि सृजामि च ॥ सर्वान् लोकान् स्वमायाभिस्तेनाहं वै महेश्वरः ॥४४॥ महत्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये यस्तु महीयते ॥ सर्वान्भावान् महादेवः सृजत्यवति सोस्म्यहं ॥४५॥

अथ कस्मादुच्यते भगवान् यः सर्वान् भावान् ईक्षित्यात्मज्ञानं निरीक्षयते योगं गमयति तस्मादुच्यते भगवानिति श्रुतिसं ॥ हरिनारा

यण॥४३॥ अथकस्मादुच्यते महेश्वरोयः सर्वान् लोकान् संभक्ष
यत्सजस्त्रं स्रृजति विस्रृजति वासयति॥ तस्मादुच्यते महेश्वर इति
श्रुतिं संगृह्णामि भक्षयं तु नयस्य ब्रह्मचक्षत्रं च उभे ओदन इति

एषो स्मिं देवः प्रदिशोनु सर्वाः पूर्वो हि जातो स्म्य
हमेव गर्भे॥ अहं हि जातश्च जनिष्यमाणः प्रत्य
क्जनास्तिष्ठति सर्वतोमुखः॥४६॥ श्रीशंकर

श्रुतिः महीयन्ते स्तूयन्ते अतो महेश्वर इति॥४४॥ अथकस्मादुच्यते
महादेवोयः सर्वान् भावान् परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये यस्तु म
हति महीयते तस्मादुच्यते महादेव इति श्रुतिं सं॰ सर्वान् भावान्

कामैर्विषसनाफलरूपान्लोकान्परित्यज्यत्यक्त्वाआत्मज्ञानयोगै-
श्वर्ययोर्महादेवः सोस्म्यहं ॥ ४५ ॥ एवं तत्पदार्थं निरूप्य तस्य कर्तृत्व-
भोक्तृत्वाद्युपलक्षति त्वंपदार्थमिदं निरूपयितं ॥ एषोहं देवइतिश्रुतिः

विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखोविश्वतोबाहुरु-
तविश्वतस्पात् ॥ संबाहुभ्यां धमति संपतत्रैर्द्या-
वाभूमीजनयंदेवएकः ॥ ४७ ॥ बालाग्रमात्रंहृद-
यस्यमध्ये विश्वं देवंजातवेदं वरेण्यं ॥ मामात्मस्थं
येनुपश्यंति धीरास्तेषांशांतिःशाश्वतीनेतरेषां ॥ ४८ ॥

प्रवृत्तानांसंगृण्हाति ॥ एषः बुद्धिदृष्ट्या अहमुपलक्षित आत्मदेवः
स्वयंप्रकाशः आत्मादिशोनुसर्वादिशः अनेनाव्याकृतरूपतोक्ता

न ना

नु आश्चर्ये निश्चये वा ॥ पूर्वः प्रथमः जातोस्मि अनेन स्वस्यात्मतोक्ता ॥ विराटरूपतामाह अहमेव गर्भ इति ॥ सर्वगतं जीवमात्मस्वरूपमाह ॥ अहं हीति जातश्चेति ॥ अनेन पदार्थत्वं उक्त्वा प्रत्यक्रूजनानु प्रति

अहं योनिं योनिमधितिष्ठामि चैको मयेदं पूर्णं पंचविधं च सर्वं ॥ मामीशानं पुरुषं देवमीड्यं नीत्वा यमं शांतिमत्यंतमेति ॥ ४९ ॥ श्रीशंकरः ॥

प्रातिकूल्येन अंचति प्रकारो सत्यज्ञानानंदात्मना प्रतिपदं तिष्ठति ना संबुध्य तेजना इति देवाहं वे इति श्रुतौ देवत्ता संबोधनं सर्वतो मुख उपलब्धि स्थानं ॥ ४६ ॥ संबाधुभ्यां धर्माभ्यां संपन्नैः पंचीकृ

तमहाभूतैः धमत्तिसर्वंजगदुत्पादयति ॥४९॥ इदानीं जीवब्रह्मणो
रभिन्नं निर्गुणरूपं प्रतिपत्तुमनधिकारिणं प्रतिसगुणोपासना
प्रतिपादिकां बालाग्रेतिश्रुतिं संगृण्हाति ॥ बालाग्रमात्रमिति हृद

प्राणेष्वंतर्मनसो लिंगमाहुर्यस्मिन् क्रोधो या
च तृष्णाक्षमा च ॥ तृष्णां छित्वा हेतुजालस्य मू
लं बुध्या चिंत्य स्थापयित्वा मयि हि ॥५०॥ श्रीहरे

यस्य हृत्पुंडरीकमध्ये जातवेदं जाताः वेदाः यस्मात् ॥ तं देवं स्वप्र
काशं आत्मस्थं बुद्धिवृत्तौ वर्तमानं मां ये धीराः सगुणोपासकाः
पश्यंति तेषां शांतिः निरतिशयसुखं नेतरेषां ॥४८॥ अहं योनिर्यो

८

निं प्रतिशरीरं । अधितिष्ठामि । मयेदं पूर्णं सर्वपंचविधं भूतपंचकं ज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियरुपंचनित्वाख्यनिरंतरं ध्यात्वा ॥ ४९ ॥ ननु मध्ययमात्मों [illegible] तादृशाः कस्मात्सर्वैर्निज्ञायते इत्याशंक्य तृष्णापा

॥ एवं ये मां ध्यायमाना भजंते तेषां शांतिः शाश्वती नेतरेषां ॥ ५१ ॥ यतो वाचो निवर्तंते अप्राप्य मनसा सह । आनंदं ब्राह्मणो विद्वान् बिभेति कुतश्चन ॥ ५२ ॥

विद्वा

शच्छेदाभावादित्यभिप्रायेण तृष्णापाशच्छेदकं योगं दर्शयितुं पीठिकां दर्शयति प्राणे[illegible]षु इंद्रियादिषु मध्ये अंतःकरणस्य लिंगशरीरमाहुः यस्मिन् क्रोधो याच्च प्रसिद्धा लोभादिः तृष्णा दशमानि

॥शिवगी०॥ ॥६७॥

निक्षादिश्च हेतुत्वाद्दुःखकरणानर्थसमूहस्य मूलकारणं छित्वा बुध्याविवेकेन तृष्णात्यागमधिगम्य इह मभिबुद्धिं स्था ॥५०॥ भंजनेश्च चणादिभिः तदेतदुपासितव्यं वागूवदति इदनुग्रहणमयं पंथाः

॥अ०॥ ॥६॥

श्रुत्वेतिं देवामद्वाक्यं केवल्यज्ञानमुत्तमं ॥ जपंतो ममना मानि मम ध्यान परायणाः ॥५३॥

इतितु उत्तरिण येन देवा येऋषयो येन पितरः प्राप्नुवंति परमपरायणं चेति श्रुतिः प्रयुक्ता नामर्थतः संगृण्हाति यतो वाच इति ब्रह्मणो आदनं मां ज्ञात्वा ॥ भय हेतोर्द्वितीयस्याविद्यामूलकेत्वेन ज्ञानेन तन्निवृत्तौ तन्मूलकस्यापि निवृत्याभयासंभवात् ॥५२॥ कैव

॥६७॥

त्यं शुद्धं ब्रह्मस्वरूपं ज्ञायते नेनेत्ति वाक्यविशेषणं ॥ नामानि सह
स्रनामानि देहांते श्रवणपूर्वकं साक्षात्कारं प्राप्य यस्मात्कारणा
त् ॥ अथर्वशिरसाप्येवं निर्णीतं तस्मात्प्रपंचमात्रं महद्विभूत्तिः स

सर्वेते स्वस्वदेहांते मत्सायुज्यं गताः पुरा ॥
ततो ये परिदृश्यंत्ते पदार्था महद्विभूतयः ॥ ५९ ॥

दधिष्ठेयमित्ति यावत् ॥ एवमीयता प्रबंधेनाथर्वशिरः प्रतिपा
दितार्थसंग्रहव्याजेन प्रपंचमात्रस्येव विभूतित्व प्रतिपादनेन
रशनायां भुजंगस्येवाध्यारोप उक्तः तदपवादोपि ॥ ब्रह्मापादैः

सूचितः॥ इदानींसाक्षादध्यारोपापवादवक्ता निष्प्रपंचब्रह्मप्रति॥
पादनीयमित्येतद्विषयणींकैवल्योपनिषदमपेक्षितैकदेशो
नसंगृण्हातिमय्येवेति॥ अव्ययंज्ञातृज्ञेयादिविभागशून्यं

सएवसकलंजातंमयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ मयि
सर्वंलयंयातितद्ब्रह्मास्म्यहमव्ययं॥ ५५॥

ब्रह्माहमस्मि॥ ५५॥ विश्वंभूतभौतिकप्रपंचमात्रंपुरुषःपरिपू
र्णःहिरण्मयःज्ञानमयः॥ ५६॥ इदानींकरणजातमथवदन्॥
चिन्मात्ररूपेणैवससर्वज्ञतामाह॥ अ॥ पाणिपादइति॥ अपा

णिपादस्तथापिजवनःशीघ्रगामीगृहीताचअचिंत्यशक्तिःअ
चिंत्यमायावित्वात्॥ सप्रसिद्धः॥ विविक्तरूपःबुध्यादिपृथक्
भूतएवजानामि॥चित्स्वरूपोहंअविप्लुतचित्प्रकाशःस्वप्रका

अणोरणीयानहमेवतद्वन्महानहंविश्वमिदं
विशुद्धं॥पुरातनोहंपुरुषोहमीशोहिरण्मयो
हंशिवरूपमस्मि॥ ५६॥ श्रीशंकरायनमः

शांचैतन्येनस्वव्यवहारसिद्धोतदर्थप्रमाणांतरानुपेक्षणात्
वेदांतकृत्सूत्रकर्ताव्यासःविदविद्धिशिष्यादिर्योहमेव॥ ५७॥

एतत्कार्यकारणादिसंघातादिः॥ मन्मायावष्टब्धः तथाचभगवद्गीता॥ ऋद्धिभूतिमत्सत्वमित्यादिः एवंच सर्वस्यापिमद्विभूतित्वान्नद्वैतोपत्तिः इदानींजीवगतत्त्वमध्यारोपितमपिवदति

अपाणिपादोहमचिंत्यशक्तिः पश्याम्यचक्षुःस शृणोम्यकर्णः॥ अहंविजानामिविविक्तरूपो, नचास्तिवेत्तामम चित्सदाहं॥५७॥ श्रीशंकरेनमः

नपुण्यपापइति॥ एवंपुण्यपापादिबुध्यंतनिषेधेन सर्वोपिजीवप्रपंचनिषिद्धइतिसिद्धं॥५७॥ इदानींब्रह्मणिअध्यस्तप्रपंचमपवदति॥ नभूमिरितिविलापमक्रमउक्तः स्वरूपज्ञानफ

लमाह एवं विद्धिहेति ॥ ५१ ॥ एवं संगृहीतमुपनिषद्वपार्थं उप
संहृत्य प्रकृते संगमयति हे राम मां जीवाभिन्नं पूर्वोक्तं ब्रह्मस्व
रूपं योधिकारि एव मुक्तेन प्रकारेण तत्वतः सर्वैः प्रपंचैः म

वेदैरनेकैरहमेववेद्यो वेदांतकृत्वेदविदेव
चाहं ॥ न पुण्यपापं ममनास्ति नाशो न जन्मदे
हेंद्रियबुद्धिरस्ति ॥ ५६ ॥ श्रीशंकरायनमः ॥

द्विभूमत्यात्मकः सर्वं मयि कल्पितं अहं चाभिन्नं निमित्तोपादनं
सर्वज्ञः सर्वनियंता मत्स्वरूपं च सत्यज्ञानानंदात्मकं अशनाया

द्यतीतजीवस्वरूपाभिन्नं श्रवणादिपूर्वकं निर्गुणसाक्षात्कार एवमो
क्षप्रदः सगुणोपासनादिकं च परंपरयोपयुक्तमित्याद्युक्तं तत्वतोय
मेवार्थः तात्विकइति योवेत्ति सएव कैवल्यरूपं प्राप्नोति श्रवणास्सं

नभूमिरापो न च वन्हिरस्ति न चानिलो मेऽस्ति न चां
बरं च ॥ एवं विदित्वा परमात्मरूपं गुहाशयं निष्क
लमद्वितीयं ॥ ५९ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥ ॥

पादनं कृत्वा नान्य इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥ श्रीसांब
श्रीसांबायनमः ॥ ॥ श्रीशंकरपरमात्मायनमः ॥ श्रीशंकर

श्रीसांबायत्रैलोक्यनाथायपार्वतीपतियसर्वोत्तमायनमः

समस्तसाक्षिंसदृद्विहीनंप्रयातिशुद्धंपर
मात्मरूपं॥ एवंमांतत्वतोवित्तियस्तुराममहा
मते॥ ६४॥ सएवनान्यालोकेषुकैवल्यंफलम
श्नुते॥ ६५॥ श्रीगौरीपतिप्रसन्नोस्तु॥ श्री

श्रीरामचंद्ररघोत्तमायनमः॥ श्रीगौरीवरायनमः॥ श्रीसांब

इतिश्रीशिवगीतासुपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्री

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासुपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रेशिवराघवसंवादे
विभूतियोगोनाम षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥ ६ ॥

राघवसंवादेअप्पाजीदीक्षितविरचितायां तात्पर्यदीपि
कायांटीकायां षष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥ ६ ॥श्रीशंकरप्रसन्नः॥

इयताप्रबंधेन विभूतिनिरूपणव्याजेन शिवस्य जगत्सृष्टिस्थि
तिलयहेतुत्वं सर्वात्मकत्वं जीवाभिन्नस्वरूपत्वं चोक्तं॥ तत्रासं
भावनां विपरीतभावनां अनुभवप्रमाणांतरतर्कैर्यथायोग्यंनि

रामउवाच॥ भगवन्यन्मया पृष्टं तत्तथैव
स्थितं विभो॥ अत्रोत्तरं मया लब्धं त्वत्तो नैव
महेश्वर॥ १॥ ॥श्रीसदाशिवायनमः॥

राकरिष्यन्॥ विश्वरूपं दर्शयितुं प्रथमतो संभावनां यथायोग्य
मवतारयति॥ भगवन्नित्यादिना॥ हेभगवन्यन्मया पृष्टं त्वं कथं
य

शिवगी० पंचभूतादि तत्तथैव स्थितं असंभायनादियस्तं विभोइति अ०
॥७२॥ संशयच्छेदन सामर्थ्य आकाशादीनां व्यापकत्वादत्रं देहे नोत्प ॥७॥
त्यादिकमिति भावः ॥२॥ श्रीउमारमणप्रसन्नोस्तु श्रीसांब

देहे

॥ परिछिन्न परिमाणे भगवतस्तव उत्पत्तिः पंच
भूतानां स्थितिर्वा विलयः कथं ॥२॥ स्वस्वाधि
कारसंबद्धाः कथं नामस्थिताः सुराः ॥ ते सर्वे
त्वं कथं देव भुवनानि चतुर्दश ॥३॥ श्रीशंकर

स्वस्वेति तत्तदधिकारे नियुक्ताः देवाः कथं नाम त्वच्छरीरे स्थिताः ॥७२॥

ननुममसर्वविभूतित्वात्सर्वोपादानत्वोपपत्तिरित्याशंक्य तद
नुपपन्नमित्याह ॥ तेसर्वेइति ॥ त्वद्भिन्नत्वेनभासमानानांत्वद
भिन्नत्वान्नत्वद्विभूतित्वमित्यर्थः ॥ अन्यचक्तेऽसंभावनादिरस्तु

त्वत्तः श्रुत्वापि देवात्र संशयो मे महानभूत् ॥
अप्रत्यो[illegible]त चित्तस्य संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ५ ॥

॥ सासादीश्वराघृत्वाअसंभावनानुपपन्नेत्याह त्वत्तइति ॥ दे
वेतिभक्त्यतिशयार्थं अत्रविभूत्यादौ ॥ सकृदुपदेशेनचरितार्थत्वे
पि ॥ आसक्तिरसकृदुपदेशादित्याद्दित्यधिकरणन्यायेनानंभा

यि

यनादिनिवृत्तिर्भविष्यतीति पुनःप्रश्नः अप्रत्यो तच्चित्तस्य अविद्य
स्तान्वितस्य संशयं ॥४॥५॥ पूर्वं सूक्ष्मरूपेणे स्थितस्यापि तस्यापि
स्थूलरूपेण प्रतीयमानस्य पश्चात्ततद्रूपेणाप्रतीतिरिति दर्शयि

श्रीशिवउवाच ॥ वटबीजे ति सूक्ष्मेपि महावटत
रुर्यथा ॥ सर्वदा स्तेन्यथावृक्षः कुतआयाति तद्वद ॥५॥
तद्वन्ममतनो राम भूतानामागतिर्लयः ॥ महा
सैंधवपिंडोपि जलेक्षिप्तोवि लीयेत ॥६॥ श्री०
तुंदृष्टांतांतरं तत्रैवश्रुत्याभिहितं ॥ श्रूयते ह्लिलवणमुदके
वधायाथ मा प्रातरुपसीद थाइति सह तथा चकार तं होवाच

॥ यद्दोषा लवणमुदकेवधांगत दाहरेति तस्थाव मृश्यन विवेद
यथाविलीनमेवांगास्यां तादाचामेति कथमिति लवणमिति
मध्याचामेति कथमितिलवणमिति अंतादाचामेति कथमि

न दृश्यते पुनः पाकात्कुत आयाति पूर्ववत् ॥ प्रातः ॥
प्रातर्यथालोको जायते सूर्यमंडलात् ॥ ७ ॥ श्री०

तिलवणमिति अभिप्राश्येय तदथमोपसीदथा इति तस्थात
थाचकार तच्छश्वत्संवर्त्तते तहोवाचात्र वाव किल सत्सोम्यन
पिभालयेसेऽत्रैव किलेति स एषोणिमेतिइमांश्रुति मर्थत्तोनु

क्रामन्ति महासैंधवपिंडइत्ति॥७॥यथागार्ग्यमरीचयोऽर्कस्यां
स्तंगच्छतः॥सर्वाएतस्मिंस्तेजोमंडलेएकीभवंतितात्पुनरुद
यतःप्रचरंत्येवंहवैतत्सर्वंपरदेवेमनस्येकीभवंतीतिप्रश्नोपनि

एवंमत्तोजगत्सर्वंजायतेस्तिविलीयते॥मय्येव
सकलंरामनद्व्ज्ञानीहिसुव्रत॥८॥रामउ
वाच॥कथितेपिमहाभागद्विजस्ययथादि
शि॥निवर्त्ततेभ्रमोनैवतद्वन्ममकरोमिकिं॥९॥

षद्वाक्यमुपादानेउत्पत्तिलयोरनुभवसिद्धत्वंदर्शयितुंप्रवृ

७

त्वं तत्सं गृण्हाति प्रान्तरिति आलोकः किरणः उपलक्षणं सुज्ञ
नेति अति सूक्ष्मस्यापि वेदांतार्थस्य ज्ञानेऽधिकारिनां सूयति

श्री शिव उवाच ॥ मयि सर्वमिदं राम जगदे
तच्चराचरं ॥ वर्तनेतद्दर्शयामि तुभ्यं दशरथा
त्मज ॥ १० ॥ श्री गौरीशंकरायनमोनमः ॥

महाभागेति भ्रमनिवृत्तिस्त्वया विधेयेति ॥ १ ॥ १० ॥ श्री
गौरीपतिस्त्रैलोक्यधीशास्सर्वोत्तमाय नमोनमः ॥ श्रीसांब

॥डरयास्तमरहितं ध्रुवं ११॥ मामकं महः तेजोमयं विराट्स्वरूपं ॥अपिशब्दान् ऋषिभिरपि ॥ननुचर्मचक्षुषस्त्वं दृश्यमहोद

भवान्नद्रष्टुं क्षमते दिव्यं चक्षुर्ददामि ते तेन पश्य भयं त्यक्त्वा मत्तेजोमडलं ध्रुवं ११॥ नच

मर्चक्षुषाद्रष्टुं शक्यते मामकं महः ॥नरेणवा

सुरेणापि तन्ममानुग्रहं विना ॥१२॥ श्रीसांब

र्शनासामर्थ्येपि दर्शनयोग्यं दिव्यचक्षुः सर्वेषां ॥ कुतोनभव

दित्यत आह तदिति ॥ तद्दिव्यचक्षुः मम मानुग्रहं विनाममप्र

सादंविनानभवेदितिशेषः॥ तद्दृष्ट्वैवपातालसदृशवल्कदर्श

सूतउवाच॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यंचक्षु
र्महेश्वरः॥अथादर्शयदेतस्मैवल्कंपातालसं
निभं॥१३॥विद्युत्कोटिप्रभंदीप्तमतिभीमंभ
यावहं॥तत्तद्दृष्ट्वैवभयाद्रामोजानुभ्यामवनिंततः १४॥
प्रणम्यदंडवद्भूमौतुष्टावचपुनःपुनः॥ ॥

नमात्रेणैव॥ १४॥ अथोत्थायति॥अथभयंनिर्वत्य॥तत्रहेतु

गर्भं विशेषणं महावीरइति ॥ ३५ ॥ तत्र वल्के अंतः प्रदेशे ब्रह्मांड कोटयः चटकाइव कव्ळविंकाइव लक्ष्यंते रामेणेति शेषः ज्वाला

अथोत्थाय महावीरो यावद्देवं प्रपश्यति ॥ ३५ ॥
वल्कं पुरभिदस्तत्र अंतर्ब्रह्मांडकोटयः ॥ चट
काइव लक्ष्यंते ज्वालाजालसमाकुलाः ॥ ३६

जाळ० जालंदृढं ॥ वटाकइवेति पाठे ॥ अंतः ब्रह्मांडंगतः मेरुमंद रविंध्याद्याः वटकागुलिकाइव ॥ ३६ ॥ चंद्रसूर्याद्याः आदिशब्दा तारकादि ॥ ते सुराः परमेश्वरसेवार्थमागताः ॥ ३७ ॥ श्रीशंकर

महानागाः सर्पाः गजा वा॥ ब्रह्मांडकोटयो दृष्टा इत्युक्तं तत्र नैकैवं तावन्मात्रं किंतु पूर्वोक्तं सर्वमन्यच्च तत्र दृष्टवानित्याह

मेरुमंदरविंध्याद्या गिरयः सप्तसागराः॥ दृष्टं यत्तेच चंद्रसूर्याद्याः पंचभूतानि ते सुराः॥१७॥
अरण्यानि महानागा भुवनानि चतुर्दश॥ प्रतिब्रह्मांडमेवं तु दृष्टवान् दशरथात्मजः॥१८॥

प्रतिब्रह्मांडमेव तदिति॥ पूर्वापरान् जातान् जनिष्यमाणांश्च तत्कर्तव्यानि तत्तत्कर्माणि॥ द्विजा इति ऋषिसंबोधनं॥ १९ श्री०

उत्पन्नतत्वज्ञान इति त्रिनेत्रादि विग्रहविशिष्टशिवस्योपादनत्वात्सुसं भावनायां चित्स्वरूपणोपादानत्वात्सर्वेषां स्वभूतित्वं चोक्तमे॥

श्लो॰ सुरासुराणां संग्रामान् तत्रपूर्वापरानपि ॥

स्मे विविधानवतारांश्च तत्कर्त्तव्यानि च द्विजाः ॥१९॥

पराभवांश्च देवानां पुरदाहं महेशितुः ॥ उत्प

द्यमानानुत्पन्नान् सर्वानपि विनश्यतः ॥ २०॥

तस्यैतादृशसामर्थ्यमसंभावितमिति शंकायां तन्निवृत्त्य र्थमायिकं प्रपंचेदर्शितं ॥ एतादृशं सामर्थ्यं स्तीति निश्चितं

पनिषत्प्रतिपाद्यो यमेवेत्ति नत्वज्ञानो सत्तेः ॥ २१ ॥ प्रसीदेतिपु
नरुक्तिः तस्यकृपालुत्व स्वस्यार्त्तत्वंच प्रकटयति ॥ अतएवा

दृष्ट्वा रामो भया विष्टः प्रणनाम मुहुर्मुहुः ॥
उत्पन्न तत्वज्ञानो पि बभूवनृपनंदनः ॥ २५ ॥ अथो
पनिषदां सारैरथैस्तुष्टाव शंकरं ॥ २६ ॥ श्रीहर

र्त्तंप्रपन्नार्तिहरेति मामनाथमितिच ॥ किमेहिकफलार्थंप्रा
र्थ्यसे नत्याह संसारभयादिति तत्र हेतुः विश्वभर्त्तरिति विश्वक
र्त्तुः संसारभयाद्रक्षणमुचितमेवेति ॥ २३ ॥ श्रीसदाशिवप्रसं

ब्रह्माद्वैतज्ञानस्यैवाविद्यानिवर्तकत्वाद्वैतेन तदनुपपत्तेस्तन्निरा

कर्तुं जगदुपादानतामाहात्म्यतत्त्व इत्ति येतो चाइ मानि भूतानिजा

राम उवाच ॥ देवप्रपन्नार्तिहर प्रसीद विश्वेश

विश्वेश्वर विश्वरूप ॥ प्रसीद गंगाधर चंद्रमौले

मां त्राहि संसारभयादनाथं ॥ २३ ॥ त्वत्तो हि जा

तं जगदेतदीशात्वय्येव भूतानि वसंति नित्यं ॥

त्वय्येव शंभो विलयं प्रयांति भूमौ यथा वृक्षलतादयोपि ॥ २४ ॥

यं तेइ इति श्रुत्यर्थ करित्या ॥ २४ ॥ ननु इंद्रादीनां तत्तत्कार्यकार्तृत्वे

नकथमेतस्यकर्तृत्वमित्यतआह॥ ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निमरुद्गणाश्चे
तिवरुणालयाःसमुद्राः॥२५॥श्रीसदाशिवायनमः॥श्रीशंकरा॰

ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निमरुद्गणाश्चगंधर्वयक्षासुरसिद्ध
संघाः॥गंगादिनद्योवरुणालयाश्चविशंतिभूलि
नतवयत्क्रियंत्रे॥२५॥ श्रीशंकरायनमः॥हरः

नन्वसंगोदासीनस्यब्रह्मणःकथंजगदुपादानत्वंउपादेयेसंगं
विनातदनुपपत्तेःनिर्गुणेकर्तृत्वंवाकथमित्याशंक्य॥मायामा
त्रमिदं अद्वैतमद्वैतंपरमार्थतइत्यादिमांडूक्यश्रुतिमर्थतःक

थयन् विरोधाभावं सदृष्टांतमाह ॥ त्वन्मायेति ॥ मायाकल्पित
मेवमायाधिवर्त्तनमेव न तत्त्वविकल्पयतः कारणात् ॥ दृश्यतिविश्वं
त्वमुपैति अत्तो विश्वं त्वय्येव त्वन्मायाकल्पितमित्यन्वयः प्रत्य

त्वन्मायाकल्पितमिदं मौले त्वय्येव दृश्यत्वमु ॥
पैति विश्वं ॥ भ्रांत्या जनः पश्यति सर्वमेतच्छुक्तौ यथा ॥
रौप्यमहिं च रज्जौ ॥ २८ ॥ श्रीशंकराय नमः ॥

तरंगजालादावपि तथा दृष्टत्वाच्च एष सर्वेश एषोंतर्यामी एष यो
निः सर्वस्य प्रभवाप्ययौ हि भूतानि श्रुतेः तस्यैव प्रपंचोपादानत्व
स्य प्रतिपादनादिति भावः दृष्टांतमाह ॥ भ्रांत्येति यज्जनः प

धि

श्यत्ति दर्शनविषयीभूतं विश्वभ्रांत्यै वाध्यस्तमिति या। अत्र रमनु
मान अविद्यातिरिक्तदोषाजन्यं जडं अध्यस्तं दृश्यत्वात् शक्ति रूप
वत् रज्जो अहिवच्च ॥ २६ ॥ तेजोभिः अंतः करण वृत्त्यच्छिन्नचैतन्यैः

तेजोभिरापूर्य जगत्समस्तं प्रकाशयस्यग्निशशांक
भानून्॥ विनाप्रकाशं तव देव देव न दृश्यते विश्व
मिदं क्षणेन ॥ २७ ॥ श्रीसांबसदाशिवायनमः

दिव्यंते प्रकाशांत इति देवाः तेषामपि प्रकाशः तस्य संबोधनं ॥ २७
किंच प्रपंचो मिथ्या मिथ्या कल्पितत्वात् स्वदृष्टविश्वरूपवदिति
अभिप्रेत्य दृष्टांते साध्यवैकल्यं परिहरति अस्माश्रयइति तथाच

॥शिवगी० ॥ ९० ॥ श्री

तापनियेश्रूयत्ते ॥ तद्यथा ॥ वटबीजसामान्यं एकमनेकान् स्वाव्यतिरिक्तान् स्वदृष्टविश्वरूपविदित्ति अभिप्रेत्य दृष्टांते साध्ये वैकल्यं परिहरति अल्पाश्रयइति तथाच तापनीयश्रूयत्ते ॥ तद्यथा ॥ वट

अल्पाश्रयो नैव महांतमर्थं धत्ते णुरेको न हि विंध्यशैलं त्वद्भक्तमात्रं जगदेतदस्ति त्वन्मायये वेति तु निश्चिनोमि ॥ २९ ॥ श्री शिवायनमः

बीजसामान्य एकमनेकान् स्वाव्यतिरिक्तान् वटान् सबीजकानुत्पाद्य तत्र तत्र पूर्णसति [?]त्येव मेवैषा माया स्वाव्यतिरिक्तानि परिपूर्णानि क्षेत्राणि दर्शयित्वेति तथाच मायाः कल्पितं

॥ अ० ॥ ७ ॥

॥ ९० ॥

त्वान्न ह्रि्लसितमपि तथेतिभावः॥ २८॥ तदेव प्रपंचमात्रस्य
कल्पितत्वोपपादनाय विश्वरूपस्य कल्पितत्वमुपपादितं इदा

रज्जौ भुजंगो भयदो यथैव न जायते नास्ति न चैवे
ति नाशं त्वन्मायया केवलमात्तरूपं तथैव वि
श्वं तव नीलकंठ॥ २९॥ श्रीसदाशिवायनमः

नीं॥ तस्य व्यावहारिकत्वांकानिरासार्थं प्रातिभासिकत्वमप्युपाद
यति रज्जाविति॥ २९॥ यच्छरीरविराड्रूपं तदपि शारीरं मैद्व्येयेव ८ वि

तयेर

नन्वस्मदादिशरीरवत् । सदाशिवस्य॰ प्रोत्यत आह पूर्णयतित्रि
विधपरिछेदशून्यः आदिशब्दाद्दानादिभोक्तुर्जीवस्य मृषैतत् । त

विचार्यमाणे तव यच्छरीरमाधारभावं जगतामुपे
ति । तदप्यवद्यंमदविद्ययैव पूर्णश्चिदानंदम ।
येयतस्त्वं ।३०॥ श्रीगौरीपतियेनमोनमः ।

दर्शनपरमार्थिकः ।३१। आविद्याआविष्कृतत्वादेव मिथ्यात्वंत
त्रहेतुःकुतअमूर्तस्य भागेलिप्सुंदत्तंबित्वादि दत्तंचुलकोदकं
अत्योदकं ।३२॥ श्रीगीरिजापतियनमः । श्रीपशूपतियनमः

पूजेष्टपूर्तादिवरक्रियाणां भोक्तुः फलं यच्छसि विश्वमेव॥
न्न चैतदेवं वचनं पुरारे त्वत्तो ऽस्ति भिन्नं न च किंचिदेव॥ ३१॥
पूर्णस्य भोगलिप्सा नास्तीत्युक्तं तत्र पूर्णत्वमुपपादयितुं व्यापकत्वमाह व्याप्नोषीति यथा घटेन स्वेच्छिन्नत्वहानावपि नाकाशहा

अज्ञानमूढा मुनयो वदंति पूजोपहारादिबहुक्रियाभिः॥ तेषां गिरीशो भजतीत्यविद्याकुतस्त्वमूर्तस्य तु भोगलिप्सा॥ ३२॥ श्रीसांबसदाशिव०

निः एवं प्रपंचनाशेपि न सर्वव्यापकादिस्वरूपहानिः स्वरूपस्य सर्वानुस्यूतत्वादिभावः॥ ३४॥ श्रीभवानीशंकरायनमः॥ श्रीहरः

ननुपुरुषइत्यनेनजीवाभिन्नत्वंमुक्तंनदप्ययुक्तंजीवानांसुख
दुःखादिविचित्रव्यवहारबलेननानात्वावगमात्॥ईश्वरस्य

किंचिद्दलंवाचुलकोदकंवायत्वंमहेशाप्रतिगृ
ह्यधत्से त्रैलोक्यलक्ष्मीमपियज्जनेभ्यःसर्वं
त्वविद्याकृतमेवमन्ये॥३३॥श्रीशंकरायनमः

त्वेकत्वादित्याशंक्ययथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानित्यादि
श्रुत्यनुसारेणबिंबप्रतिबिंबभावकल्पितंभेदमुपपादय

त्ति ॥ यथैकमाकाशं गमिति ॥ यद्यपि मायायां ब्रह्मणं प्रतिबिंबो
जीव उक्तस्तथा संकीर्णव्यवहारार्थमंतःकरणेषु प्रति ॥ ३५ ॥

व्याप्नोषि सर्वा विदिशो दिशश्च त्वं विश्वमेकः
पुरुषः पुराणः ॥ नष्टेपि तस्मिंस्तव नास्ति हानि
र्घटे विनष्टे न भसो यथैव ॥ ३६ ॥ श्रीशंकर

यद्यपि जगत्सर्जनादौ पूर्णस्य प्रयोजनं नास्ति तथापि लोकवत्
लीलाकैवल्यं वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात्तथाहि दर्शयत्तीति

न्यायमभिप्रेत्य परिहरति सुरसर्जन इति शोभनसृष्टोऽशोभनसृ
ष्टावपि अदृष्टैः सहकारिभिः तत्स्वप्नवत्व्यवहारायमानो न्नोषि ३६

यथैकमाकाशगमर्कबिंबं क्षुद्रेषु पात्रेषु जलान्वितेषु ॥ भजत्यनेकप्रतिबिंबभावं तथा त्वमंतःकरणेषु देव ॥३५॥ सुरसर्जनेषाप्यव नेविनाशो विश्वस्य किंचित्तव नास्ति कार्यं अनादिभिर्देहभृतामदृष्टैस्तथापि तत्स्वप्नवदातनोषि ॥३६॥

अत एव स्थूलसूक्ष्मशरीराद्यध्यासद्वारा सुखदुःखादिहेतुत्वं

धिष्ठानमेकमितिप्रतीतंज्ञातं ॥४०॥ इत्युक्तेचतत्क्षणएवनतःपु

सूत उवाच ॥ एवंप्रणम्यविश्वेशंपुरतःप्रांजलिः
स्थितः ॥ विस्मितःस्मीत्यानंजगाद रघुनंदनः ॥३९॥
रामउवाच ॥ उपसंहरविश्वात्मन्विरूपमिदंतव स्व
प्रतीतंजगदैकात्म्यंशंभोभवदनुग्रहात् ॥ ४०॥ श्री भ
शिवउवाच ॥ पश्यराममहाबाहोमत्तोनान्योस्ति
कश्चन इत्युक्त्वेवोपसंजह्रे,स्वदेहेदेवतादिकान् ॥ ४१

नःरामःकिमनोहर्षात् ॥ ममप्रार्थनयाविश्वरूपंप्रदर्श्योपसंहृत

पर

वान् ॥ मीलिताक्षो यावत्प्रपश्यति तावद्देवगिरेः शृंगे व्याघ्रचर्म परिस्थितं ॥ ४२ पंचवदनं । नीलकंठं त्रिलोचनं एकैकस्मिन्वद

मीलिताक्षः पुनर्हर्षात् यावद्रामः प्रपश्यति ॥
तावद्देवगिरेः शृंगं व्याघ्रचर्मोपरिस्थितं ॥ ४२ ॥
ददर्श पंचवदनं नीलकंठं त्रिलोचनं ॥ व्याघ्रचर्मा
बरधरं भूतिभूषितविग्रहं ॥ ४३ ॥ श्रीशंकरप्रसन्नः
ने

नइत्यर्थः ॥ एतादृशं परमेश्वरं ददर्शेति ॥ ४३ ॥ वरेण्यं वरणीयं वरदं वा वरेण्यमभयप्रदमित्यनेन वरदाभयपाणिरिति वामा

संविद्रूपे परमेश्वरे अरोपयन्तिश्रुतिरित्याह॥स्थूलस्येति स्थूल स्य सूक्ष्मस्यशरीरस्यविदं संविदं विना सुखदुःखयोर्भोगो नास्ति

स्थूलस्य सूक्ष्मस्य जडस्य भोगो देहस्य शं भो न वि
दं विनास्ति॥ अतस्त्वदारोपणमातनोति श्रुतिः पु
रारे सुखदुःखयोः सदा॥ ३७॥ श्रीशंकराय नमः

अतस्त्वत्सकाशात् आरोपणं आध्यासादि सृष्टिं संविद्रूपस्य स्थू
लादिशरीराद्यध्यासं विनानास्तीत्यर्थ सुखदुःखयोः निमित्त
सप्तमी॥ ३७॥ श्रीकैलासवासिपशुपतये नमो नमः॥ श्रीहर

कालकालायकालस्य संहर्त्रे कालात्मकायजगद्रक्षकस्वरूपाय मृषाचित्तवृत्तेकभोक्त्रे अंतःकरणपरिणामेभोक्तृरूपेणस्थि

नमःसच्चिदंभोधि हंसायतुभ्यंनमःकालका
लायकालात्मकाय। नमस्तेसमस्ताद्यसंहारक
र्त्रेनमस्तेमृषाचित्तवृत्तैकभोक्त्रे ३८॥ श्रीहर

तायभोक्तृत्वंचकल्पितमितिसूचितंमृषेत्यक्तं ३८॥ उपसंहरति
॥सूतउवाच॥ इदंविश्वरूपंयदर्थंप्रदर्शितं तत्सिद्धं एकआत्मा
यस्यतस्यभावऐकात्म्यंजगतऐकात्म्यंजगदैकात्म्यंसर्वस्याद्य

धः वरदः दक्षिणाधः करो भयदः खंडपरशुं मृगहस्तमिति दक्षिणोर्ध्ववामबाह्वोः ध्येयरूपस्य चतुर्भुजत्वेपि खंडपरशु मृगहस्त

फणिकंकणभूषाढ्यं नागयज्ञोपवीतिनं ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च विद्युल्लिंगजटाधरं ॥ ४४ ॥ एकाकिनं चंद्रमौळिं वरेण्यमभयप्रदं ॥ चतुर्भुजं खंडपरशुं मृगहस्तं जगत्पतिं ॥ ४५ ॥ श्रीशंकरेनमः

त्वं तस्य त्रिशूलडमरुहस्तत्वात् ॥ प्रादुर्भूतविग्रहस्य तु दशभुजत्वं तथापि स्वस्याचिंत्यमहिमत्वप्रदर्शनार्थं रूपांतरं दर्शितमि

तिध्येयं ॥ ४५ ॥ अथलीलाविग्रहंदर्शनानंतरं ॥ अथरामस्यपिं
डोत्पत्त्यादिजिज्ञासाजातेतिज्ञानानंतरंदेवेशोरामंप्रत्याह ॥ य

अथाज्ञयापुरस्तस्यप्रणम्योपविवेशसः ॥ अथा
हरामंदेवेशोयद्यत्प्रष्टुमभीप्ससि ॥ ४६ ॥ तत्स
र्वंपृच्छरामत्वंमत्तोनान्योस्तितेगुरुः ॥ ४७ ॥ श्री०

प्रष्टुमभीप्ससीति ॥ यद्यपिवसिष्ठागस्त्यादयःसंतुगुरवःतथा
पितेषामुपदेष्टृत्वमात्रंनतुआसंभावनादिनिवर्तकत्वंईश्वर
स्यतुविश्वरूपादिदर्शनद्वारातन्निवर्तनसामर्थ्यं ॥ अतएवपू
र्वमागस्त्येनोपदिष्टेपिअसंभावनादियस्त्तं ॥ पुनरपिप्रश्नःअ

त एव॥ यद्यत्प्रष्टुमिति अनेनैतदपि गुह्यतत्त्व इति सर्वमनवद्यं

॥४७॥ इति श्रीशिवगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे

इति श्री पद्मपुराणे शिवगीतासूपनिषत्सु ब्रह्म
विद्यायां योगशास्त्रे श्रीशिवराघवसंवादे विश्व
रूपदर्शनयोगो नाम सप्तमोध्यायः॥७॥श्री॰
श्रीभवानीशंकरार्पणं॥ ७ ॥श्रीसांबायनमः॥

श्रीशिवराघवसंवादे अय्याजी दीक्षितविरचितायां तात्पर्य
दीपिकायां टीकायां विश्वरूपदर्शनयोगो नाम सप्तमोध्या॰७॥॰

चः अनुक्तसमुच्चयार्थः भगवन्निति उक्तार्थं पंचभूतैः उपादानी भूतैः तत्र पांचभौतिके देहे पृथिवी प्रधानं॥ बहुलानामेवस्वा वयवानामुपलब्धेः प्रधानत्वेनोपदिश्यते॥ शेषाणां अंबादीनां

श्रीरामउवाच॥ पांचभौतिकदेहस्यचोत्पत्तिर्वि लयःस्थितः॥ स्वरूपंचकथंदेवभगवन्वक्तुमर्हसि॥१॥

श्रीशिवउ०॥ पंचभूतैःसमारब्धोदेहोयंपांचभौ तिकः॥ तत्रप्रधानंपृथिवीशेषाणांसहकारिता॥२॥

सहकारितासर्वेषामुपादानत्वभावे ततद्गुणसमुन्नयोपचया दिकंस्यादित्तिभावः स्वावयवानामत्मीयसामेवा[illegible]पलंभादु

पसर्जनतयानप्रधानेन ॥२॥ जरायुजः गर्भवृत्तिचर्मोद्भिद्यः उद्भि
ज्जः भूमिमुद्भिद्यजायत इति ॥३॥ परउत्कृष्टः उत्कृष्टस्य चवैरा
ग्यजनकनिरूदेहस माजेनिरूपणस्यानुपयोगान्नचातुर्विध्य

जरायुजोंडजश्चैवस्वेदजश्चोद्भिजस्तथा ॥ एवंच
तुर्विधः प्रोक्तोदेहोयंपांचभौतिक ॥३॥ मानसो
पि परः प्रोक्तोदेवानामेवसंस्मृत ॥ तत्रवक्ष्येप्रथ
मतः प्रधानत्वाज्जरायुजं ॥४॥ श्रीशंकरायनमः

कथनानुपपतिः मानसः मनः संकल्पमात्रादेवादृष्टसमाकृष्ट
पंचमहाभूतपरिणामरूपसनुदेवानामेवेति ऋष्यादिनामपि

छत्रिन्यायेनसंग्रहः तत्रदेहे समाजेप्रधानत्वान विवेकवैराग्या
दिसाधनत्वेतिनप्रथमतः जरायुजंदेहंवक्ष्ये ४ देहोत्पादन
समर्थपुंसोबीजंशोणितं तादृशं स्त्री संबंधी तेसंभूतेमीलि

शुक्रशोणितसंभूतपित्रोरिवजरायुजः स्त्रीणां
गर्भाशयेशुक्रमृतुकालेविशद्यदारजसायोषि
तोयुक्तंतदेवस्याज्जरायुजं ५ श्रीशिवायनमः

ते यस्यां तादृशीं आवृत्तिरावणं यक्ष्मस तृथोक्तः शुक्रशोणि
ताभ्यां संभूता आवृत्तिरावणं यस्यविगर्भाशयगर्भआशेते
यस्मिन्निति गर्भाशयः तस्मिन् गर्भाशयोजरायुःस्यादित्यम

रः॥ ५ ॥ व्याकुलितमनसो नरं धाः खंजाः कुब्जाः वा संभवंति अन्यान्यवायुपरिपीडितानां शुक्लद्वैधे स्त्रियोन्याः युग्माः प्रजाः प्रजायंत इत्यादि श्रुत्यर्थश्च कारणसंगृह्यते ॥ ६ ॥ तच्छब्देन रजोदर्श

बाहुल्याद्रजसः स्त्री स्याच्छुक्लाधिक्ये पुमान्भवेत्
शुक्लशोणितयोः साम्ये जायते च नपुंसकः ॥ ६ ॥
ऋतुस्नाता भवेन्नारी चतुर्थे दिवसे ततः ऋतुकालस्तु निर्दिष्ट आ षोडशादिनावधि ॥ ७ ॥ श्रीशिवः

न कालो लक्ष्यते तथा च रजोदर्शनमारभ्य गर्भग्रहणकालं चतुंप्रसंगात्स्त्रियः स्नानावधि माह ऋतुस्नातेति शुद्धा भवति ॥ आषोडशादि

वसात्मकऋतुअत्रयुग्मायुग्मादिनत्वं ऋतुमभिप्रेत्य नतुदिवसं ॥ ८ ॥ प्रासंगिकं नियमविध्यंतरमाह ॥ ऋतुस्नातेति साकांक्षं आकांक्षा च भोगविषयणी ॥ आसंन्निधाने सूर्यं देवं पश्येदिति ॥ ९० ए

तत्रायुग्मदिने स्त्री स्यात्पुमान् युग्मदिने भवत् ॥ ८ ॥
षोडशे दिवसे गर्भो जायते यदि सुश्रुवः ॥ चक्रवर्ती
तदा राजा जायते स न संशयः ॥ ९ ॥ ऋतुस्नाता यस्य
पुंसः साकांक्षं मुखमीक्षते ॥ तदाकृतिर्भवेद्गर्भस्त
त्पश्येत्स्वामिनो मुखं ॥ १० ॥ श्रीसदाशिवायनमः

काक्षकांडेजंकटिभूषणेत्यादिनाजकारो जन्मनिरूढः तद्धेतो ला

* तत्र गर्भोभिवेद्यस्मात्तेन प्रोक्तो जरायुजः ॥ अंडजाः पक्षिसर्पाद्याः स्वेदजा नाम
शकादयः ॥ २२ ॥ उद्भिज्जास्तृणगुल्माद्या मानसाश्च सुरर्षयः ॥ जन्मकर्मवशाद्देवा निविक्तं स्मर
क्षणिकः इं क्लीबे रुधिरे मूर्धान्ति शोणिते रूढः तत श्च जरे शुक्रशो मंदिरे ॥ २३
णिते आयुज्यते यस्यामिति सा जरायुर्निगद्यते तस्मिन्नेव गर्भाशा

या स्थिचर्मावृतिः सूक्ष्मा जरायुः सा निगद्यते ॥ शु घ
क्रशोणितयोर्योगस्तस्मिन्नेव भवेद्यतः ॥ ३१ ॥ ज * वापश्च-
टीका जन्मकर्मेति ॥ ३२ ॥ जननं भूतानां देहाकारेण परि टीका
णतिः ॥ तदनुकूलं कर्म अनुशायीनः पुण्यपापा
॥ दिकर्मादृष्टं तद्वशादेव ॥ ३२ ॥ श्रीशंकराय नमः
यियतः कारणात् शुक्रशोणितयोर्योगं तस्माज्जरायुजः आद्यशब्दे
न नक्रमत्स्यकच्छपादयो गृह्यन्ते अनेन च कर्मणा पितृलोके वि

॥शिवगी०॥ यथादेवलोकः उभाभ्यां मनुष्यलोक इत्युक्ताः सर्वेपि परिगृह्यंते ॥अ०॥
॥९०॥ इतिध्येयं ३३ स्वेदजामशकादयः आदिकृमिकीटपतंगादयः गु ॥टी
ल्मादि आदिवृक्षलतादयः शुक्रशोणितयोर्देहाकारेण परिणतोनि

शुक्लं रजः समायुक्तं प्रथमे मासि तद्द्रवं । कललं
बुद्बुदं तस्मात्ततः पेशी भवेदिदं ३४ । श्रीशिवायनमः

मित्तं चाह । तत्र गर्भो भवेद्यस्मात्तेन जातो जरायुजः अंडजाः प
क्षिसर्पाद्याः स्वेदजा मशकादयः ॥३२॥ उद्भिज्जा वृक्षगुल्माद्या मान
साश्च सुरर्षयः । जन्मकर्मवशाद्देवा निषिक्तं स्मरमंदिरे ॥३३॥ जन्म ॥९०॥

क्रमेइदंमात्रकृतं। एकरात्रोषितंकलंभवतिसप्तरात्रोषितंबद्बु
दंभवतिअर्द्धमासाभ्यांतरेणपिंडोभवतिमासाभ्यंतरेणकठिणो
भवतिइतिगर्भोपनिषदिएकस्मिन्मासेअवस्थाचतुष्टयमुक्तंतदेव

पेशीघनंद्वितियेतुमासिपिंडःप्रजायते। करांघ्रि
शीर्षकादीनितृतीयेसंभवंतिहि। १५। श्रीशंकर

गतिसामान्यात्सरामृश्यतेअत्रशाद्ध्वा। क्रमोपविवक्षणीयःश्रुतिक्र
मविरोधापत्तेःतदर्थमर्थइवस्यैवावस्थाविशेषःकललंबुद्बुदापेक्ष
यापृथूभूतं। बद्बुदंकुक्कुटांडाकारदृढावयवंपेशीभवेत्। मांसरूपा

विलाकारो दृढावयवः कठिनः ॥ ३५ ॥ पिंडस्त्रीपुंनपुंसकशरीरपरि
णामयोग्यः घनाकारः करांघ्रिशीर्षकादीनि अंगुलीजठरकटिपृ
ष्ठवंशाद्यंगानिइंद्रियाणिच ३५ ॥ अभिव्यक्तिःस्वकायेजननो

अभिव्यक्तिश्चजीवस्य चतुर्थेमासिजायते ॥ त

तश्चलतिगर्भोपिजनन्याजठरेस्वतः ॥ ३६ ॥

न्मुख्यं ॥ ततश्चलतिगर्भोपि अपिशब्दात् ॥ गर्भमध्येप्राणवायु
रपिस्वतश्चलतीतिउक्त्या क्वचित्स्थलविशेषेतिष्ठतीतिसूचितं
॥ ३६ ॥ तदेवापुत्रश्चेदिति ॥ ३७ ॥ श्रीविश्वेश्वरायनमः ॥ श्रीसांब०
हृ

अंगप्रत्यंग भावाःकरचरणादीनि अंगानि अंगुल्यादीनिप्रत्यंगानि

पुत्रश्चेद्दक्षिणे पार्श्वेकन्यावामेचतिष्ठति नपुंस
कस्तूदरस्यभागेनिष्ठतिमध्यतः १७ अतोदक्षि
णपार्श्वेशांतेमातापुमान्यदि अंगप्रत्यंगभागाश्च
सूक्ष्मास्युर्युगपत्तदा १८ विहायश्मश्रुदंतादीन्ज
न्मांतरेसंभवान् यथाप्राकृतिकस्यापिविकृतिःसंमतासतां १९

तेषांभागाःपर्वादीनि १८ तेषांभवानांपूर्वोक्तांगानांवक्ष्यमाण
भावनामपि १९ श्रीसांबायनंदिवाहनायनमोनमः श्रीहरः

स्थैर्यादयः धैर्यादयः पुरुषासाधारणधर्माः भीरुत्वाद्यास्तु योषित्तां ॥ भयशीलत्वचांचल्यादयः ॥ २० ॥ अस्य गर्भस्थस्य चेतनाधिष्ठानं हृ

चतुर्थे व्यक्ततां तेषां भावानामपि जायते, पुंसां स्थैर्या
दयो भावा भीरुत्वाद्यास्तु योषित्तां ॥ नपुंसके च ते मि
श्रा भवंति रघुनंदन ॥ २० ॥ मातृजं चास्य हृदयं विषया,
नभिकांक्षति ॥ ततो मातुर्मनोभीष्टं कुर्याद्गर्भविवृद्धये ॥ २१ ॥

दयं मातुः सकाशादुत्पन्नं ततः मातुरभीष्टं गर्भविवृद्धये कुर्यात् ॥ चकारेण मातृहृदये सा धर्म्यं सूचितं ॥ २१ ॥ श्रीसांबायनमोनमः

दोहृदिनींद्विहृदये यस्यास्तां गर्भस्यैकं गर्भिण्याश्चापरमिति द्विहृद
यातस्याः प्रियाणि दोहादानि तेषामदानात् ॥ तदुक्तं याज्ञवल्केन वै
रूप्यं वापि मरणं तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रिय इति ॥ २२ ॥ तथार्षः तदष्टिल

तांच द्विहृदयां नारी मातुर्दौर्हृदिनीं तत ॥ अदाना
द्दोहदानां स्युर्गर्भस्य व्यंगता दय ॥ २४ ॥ मातुर्यद्वि
षयेलोभस्तथार्षे जायन्ते सुत ॥ प्रबुद्धं पंचमे चि
त्तं मांसशोणित पुष्टतां ॥ २३ ॥ श्रीसांब प्रसन्नः ॥

षितासक्त एव प्रबुद्धं स्वकार्यक्षमं चित्तं अंतःकरणपरिणामविशेषः
मांसैः शोणितैश्च पुष्टता भवति ॥ २३ ॥ अस्थि अस्थिबंधनात्तिनख

षष्ठे स्थिस्नायुनखरकेशरोमविविक्तता ॥
बलवर्णौ चोपचितौ सप्तमे त्वंगपूर्णता ॥ २५ ॥

राः नरपानि केशाः शिरोरुहाः रोमाणि अंग संभवानि तेषां विविक्त
ता पृथक् ॥ अवस्थानं बलं शरीरस्य वर्णः गौरादिः चात् नाडी शिरयोः
ग्रहणं अंगे धून्यूनातिरिक्तपूर्णता ॥ २४ ॥ पादांतरितौ यौ हस्तौ ताभ्यां

पादांतरितहस्ताभ्यां श्रोत्ररंध्रे पिधाय सः उद्वि
ग्नो गर्भसंवासात् अस्ति गर्भलयान्वितः ॥ २५ ॥ आ
विर्भूतप्रबोधो सौ गर्भदुःखादिसंयुतः ॥ हा कष्ट
मिति निर्विणः स्वात्मानं शोचयत्यथ ॥ २६ ॥ श्रीहरः

श्रोत्ररंध्रे आच्छाद्य सः गर्भस्थजीव आत्मानं शो चतीति संबंधः ॥
गर्भवासजनितवर्तमानदुःखानुभावात् गर्भलयान्वितः गर्भस्था

लय:नाशस्तेनान्वित: अस्ति वर्तते हा कष्टं हेत्यहितं कष्टमित्यादि
तं कष्टं गर्भदु:खादिसंयुत: अस्ति वर्तते हा कष्टं हेत्यहितं। कष्टमित्या
दितं कष्टं गर्भदु:खादिसंयुत: भूत भविष्य गर्भदु:खादिसंयुत: आत्मा

अनुभूता मया सह्या: पुरा मर्मच्छिदो सकृत्। क
रं भयाकुलास्तत्साश्चादह्यंतासुखाशया। २७।
जठरानलसंतप्ता: पित्ताख्यरस ... बिन्दवा: ग
र्भाशयनिमग्नं तु दहत्यंति भृशं तु मां। २८। श्री०
नं शोचयति। २८। इदं पद्यं दृष्टांतार्थं तथा च पुरा नरके अत्यंत सो
ढुमशक्या असह्या मर्माणि छिदंतीति असुखं दु:खमाशेते आ।

भिरिति तस्याः करंभवालुकाः करंभवधिसक्तुवइत्यभिधानात्॥ न सत्कथमेव भजनार्थं तस्याः वालुकाः अनुभूताः सत्योयथा दह्यंत दहंतइत्यर्थअदह्यंतेति आर्षः अतिभृशं नतप्तवालुकापायातिशाये

औदर्यकृमिवल्काणि कूटशाल्मलिकंटकैः॥ तुल्यानि चतुदंत्यार्थपार्श्वास्थिक्रकचादिनं॥२१॥ श्रीहरः

ननरकांतरायिक्षयागर्भदुःखस्यातिशायमाह औदर्येति उदारावयवा उदर्याः॥२८॥ शारीरावयवाद्यत्॥ तत्र भवाऔदर्याः नाद्दशाक्रिमीणां वल्काणिनरकेक्रकचविदारणशाल्मलिकंटवेधेक्रमेणभवतः इहव

नुएकदेवनत्तोविशेषःचकारोवक्ष्यमाणसमुच्चयार्थःमातुःपार्श्व
स्थास्थिनित्तान्येवऋवचस्तेनार्दितंपीड़ितं ॥२९॥ जगॅग्निंत्तापस्य
कुंभीपाकस्या॥पिगर्भेदुर्गंधभूयस्त्वस्याधिक्यात्त्तदपेक्ष्या

गर्भेदुर्गंधभूयिष्ठेजठराग्निप्रदीपिते॥ दुःखं
मयासंयनस्माकनीयःकुंभिपाकजं॥३०॥ पूया
स्टक्श्लेष्मपापित्वंवांतांशिँलंयद्भवेत्॥ अभुंचैः च
कृमिभावैश्चतस्मात्पंगर्भशायिना॥३१॥ श्रीहरः

तिशायःकनीयःकनिष्ठं॥३०॥मयात्तदुःखंप्राप्तंअश्चहृयेनप्रत्ये
कंनरवत्त्वंगर्भशायिनामयागर्भशय्यांसमारुह्ययादक्दुःखंअ

पिप्राप्तं यत्तदुःखं कन्तृतत् ॥ अशेषनरकेषु जातं दुःखं कर्मभूतं नाति
शेते नाधिकं ततोपीदं गर्भवास दुःखं सर्वनरकवास दुःखादधिकं
भवति इति ॥ ३२ ॥ गर्भवासदुःखं समान्यतोक्त्वा विशेषत्त आह एवं

गर्भशाख्यां समारुह्य दुःखं यादृक् मयापितत्
नातिशेते महद्दुःखं निःशेषनरकेषु तत् ॥ ३२ ॥
एवं स्मरन् पुरा प्राप्ता नानाजातीर्याततनाः मो, य
क्षोपायमभिध्यायन् वर्त्तते भ्यास तत्परः ॥ ३३ ॥
स्मरन् वर्त्तते इत्यग्निम संबंध्यं तथाच गर्भेपि निषत् ॥ नानायोनि सह
स्त्राणि दृष्ट्वा चैव ततो मया ॥ आहारा विविधा भुक्ताः पीता श्च विविधा

स्तनाः ज्ञातश्चैव मृतश्चैव जन्मचैव पुनः पुनः॥ अहो दुःखोदधौ मग्नो
न पश्यामि प्रतिक्रियामिति न केवलमनुभूत स्तस्यैव स्मरणमपि तु
मोक्षोपायमपि स्मरतीत्याह॥ गर्भोपनिषद्युक्तः यदि योन्याः प्रमुं

अष्टमे त्वक् श्रुती स्यातामोजस्तेजं हृद्भवं ॥ शुक्ल मा
पितृ रक्तं च निमित्तं जीवितेमतं ॥ ३४ ॥ श्रीशंकर

श्व

चामि प्रपद्ये हमहेश्वरमित्यादि ॥ ३३ ॥ अष्टमे त्वक् श्रुती चर्म श्रोत्रे
आ पितृ रक्तं इषत्पीत रक्तत्वात् उष्णं च तत् ओजस्तेजश्च मातरं मातु
तु हृदयं गर्भं च धावति ओजसो झिन श्चेत्तु न जीवति तदा मातृहृदय

वस्थानं दैवाद्गर्भेवस्थितेजातोबालेजीवति तदामातुरवस्थाम
रणमित्यादिगर्भोपनिषत् ॥ ३५ ॥ कंचिकालमिति ॥ यथावामहा
भारंपीडितांगस्यकंचित्कालंतूष्णीमवस्थानंतत्र हेतुःसंस्कारा

मातरंचपुनर्गर्भेचचलंचप्रधावति ॥ ततो
जातोष्टमेमासिनजीवत्योजसोज्झितः ॥ ३५ ॥
कंचित्कालमवस्थानंसंस्कारात्पीडितांग
वत् ॥ समयःप्रसवस्यस्यान्मासेषुनवमादिषु ॥ ३६ ॥

तत्पूर्ववासनावशात् ॥ प्रतिलोमानुलोमाभ्यांतथाचनवमेदशमे
कादशेषु ॥ ३६ ॥ श्रीपरमात्मायप्रणितक्लेशनाशायगोविंदायनमः ॥

मातुःशोणितागमनमार्गनाडीमाश्रित्यान्वतारिताअधोमुखत
यासंबद्धाजग्धस्यमातुराहारस्य सारतःपरिणामःरसस्तच्युतेत
स्यावहामेदोसृक्कृद्दिग्धंव्यास्यंगर्भाशयस्थितभस्त्रिकयाअशर्मे

३८।२८

॥मातुरस्त्रंवहांनाडीमाश्रित्यांन्ववा तारिता॥ना
भिस्थनाडीगर्भस्यमात्राहाररसावहा॥२७॥
तेनजीवतिगर्भोपिमात्राहारेणपोषितः॥अ
स्थियंत्रविनिष्पिष्टःपतितःकुलिवर्त्मना॥२८॥

द्रियव्यापारइतियावत्॥योनिमुखान्निर्गमनकालेप्राजापत्तेन
वायुनापीड्यमानोनिर्गमनसंकटेननिष्क्रामन्॥अतएनोच्चैःरुद

न्प्रत्तिबंधश्लेष्मणो भावात् ॥३९॥ यंत्राच्छरीरयंत्रान्विमुक्तएव उत्तानशायि उत्तानंशेतेइति अकिंचित्कः विवेकादिशून्यः दंडपाणिभिः तदियरक्षकैः रक्ष्यते राक्षसंपीडाकारमपि पित्रवन्वेत्ति चे

मेदोसृदिग्धसर्वांगोजरायुपुटसंवृतः निष्क्रामन्भृशदुःखार्त्तोरुदन्नुरधोमुखः ॥३९॥ यंत्रादिचनिर्मुक्तःपपत्युत्तानशाय्यधः ॥ अकिंचित्कस्तदाबालोमांसपेशीसमास्थितः ॥४०॥ श्री०

डाकिनीमपिमातृवत्जानाति ॥४१॥ श्रीसांबसदाशिवायनमः श्रीभीमाशंकरायनमः ॥ श्रीपशूपतिसर्वोत्तमायनमः ॥ श्रीहर

सु

सुषुम्नेति मूलाधाराद्वारभ्य ब्रह्मरंध्र पर्यंतं दीर्घ वेणुवत्सं बद्दौ षुम्ना
नाडी मात्राहारात्मक श्लेष्म धातुनाविहितायावत्तूरं रक्तवर्णं इत्युक्त्या

श्व मार्जरादिदंष्ट्रिभ्यो रक्ष्यन्ते दंडपाणिभिः॥ पि
तृवद्राक्षसंवेत्ति मातृवडाकिनीमपि ॥४१॥
पूयंपयोवदज्ञानांकष्टंतु शैवं ॥ श्लेष्मणापिहि
तां सुषुम्नायावदेव तु॥ ४२॥ श्रीसदाशिवनमः

दीर्घ, नाडी

र,

व्यक्तवचनं रोदकं तु शक्यंते॥ अत एव प्रतिबंधक श्लेष्मबाहुल्या
द्रोदितुमपि नैव शक्यंते॥ ४३॥ श्रीउमारमणजगत्पतियेनमः

दमदत्ति

 यैपि कौमारावस्थावक्तव्या अथेत्तियदग्रहणात्साप्युक्ता अथ बाल्य
 कौमारपौगंडकैशवानंतरं यौवनं प्राप्य हंसः गायत्ति वल्गाति गाय

चेव व्यक्तं वर्णं च वचनं द्रष्टुं न शक्यते ॥ अत एव च ग
र्भेपि रोदितुं नैव शक्यते ॥४३॥ हंस्योथ यौव
वनं प्राप्य मन्मथज्वरविह्वलः ॥ गायत्यकस्मा
दुच्चैस्तु तथाकस्मात्तु वल्गाति ॥४४॥ श्रीशंकर

ति ॥४४॥ शांतान् उपरतचित्तवृत्तीनपि उद्वेजयति दुःखभाजः करो
ति तत्तश्च माहात्मनां दुःखकरणे स्वस्यापि दुःखमित्ति भावः ॥ कामेनि

कामः विषयेष्वतिप्रवृत्तिः क्रोधस्तदलाभविषयः इदं चारिषड्वर्गस्यो
पलक्षणं ॥ न कांश्चित्सित्रादीन् ॥ ४५ ॥ अस्थिमांसशिरालायाः अ
स्थि मांसं च प्राप्य न गत्वा तदेकवद्भावः तेनानुविद्धाः शिराः अस्थि

अरोहति न रक्तं नवेगाघ्रं नानुद्वेजयत्यपि ॥ का
मक्रोधमदांधः सन्नकांश्चिदपि वीक्षते ॥ ४५ ॥
अस्थिमांसशिरालायां वामायां मन्मथालये ॥
उत्तानधृतिमंडूकपाटितोरुदसन्निभे ॥ ४६ ॥
अस्थिमांससिराः अस्याः संगतिअस्थिमांसशिरालाप्राणास्थादा
तोलजन्यतरस्यामितिमत्वदर्थियोल्लचूवामायाः कांतायाः मन्म

थाल्कयेयेन्नौउत्तानमूर्ध्वमुखंपूतिदुर्गंधमंडूकस्यचिवशीर्णयउदरं
तत्संनिभेअसक्तस्तत्रैवनिमग्नचित्तः॥आत्मेनांतःकरणेन॥अ
स्थिमांसेत्ति॥४७॥जगत्तत्वंनविचारयत्ति वामानांकुटिलानां

आसक्तःस्मरबाणार्त्तआत्मनादह्यते भृशं॥अ
स्तिमांसशिरात्वग्भ्यःकिमन्यद्वर्तते वपुः॥४७॥
वामानांमाययामूढोनंकिंचिद्वीक्षतेजगत्

मायया मूढःसन्स्त्रीयासक्तस्यस्त्रीलौत्पूर्वंतल्लाभकालेचदुःख
मुक्तं तन्नात्वोपिवक्तुमाह॥निर्गत्तइति॥यथायेनप्रकारेणदेहो

म

जायते यांवस्थांदेहे प्राप्नोति तत्किमपि न वीक्ष्यंते ॥ तद्वियोगदुःखेनैव तिष्ठन्ति ॥ पंचभिर्दिनैः शीघ्रमेव ॥ ४८ ॥ महापरिभवस्थानं

निर्गते प्राणपवने, देहो हंत मृगीदृशाः ॥ ४९ ॥ यथा हि जायते नैव विक्ष्यंते पंचभिर्दिनैः ॥ महापरिभवस्थानं जरां प्राप्यापि दुःखितः ॥ ५० ॥

तिरस्कारस्थानं जरां प्राप्यापि दुःखितः च ततइति शेषः श्लेष्मणापि हितोरस्कइति ॥ जग्धं भुक्तं मंददृष्टिरिति इंद्रियाणामुपलक्षणं ॥ कटुर्मरीच्यादिति क्तः निंबादि कषायो आमलक्यादि तन्निभुनक्तिइ

॥शिवगी॰ तिकटुतिक्तंकषायभुक् ५०॥ वातभग्नकटिग्रीवाकरोरुचरणोक ॥अ॰१॥
॥१००॥ टिश्चग्रीवाचकरौचउरूच। चरणौचतेषांसमाहारद्वंद्वस्तेन
कटिग्रीवाकरोरुचरणंयस्यप्राण्यंगत्वादेकवद्भावः। अतएव

श्लेष्मणापिहितोरस्कोजग्धंमन्नंनजीर्यते॥
छिन्नदंतोमंददृष्टिःकटुतिक्तकषायभुक् ५०॥
वातभग्नकटिग्रीवाकरोरुचरणोबलः॥ गदा
युतःसमाविष्टःपरिभूतःस्वबंधुभिः॥५१॥

बलः रोगायुतयुतः। आयुतं। दशसहस्रंपरिभूतः। परित्यक्तः।
५१ आलिंगितवरोषितः। आलिंगितंप्राप्तवरेसुषितंदेहोय ॥१००॥

स्य॥ उषितव्युषितव्युष्टाविति नानार्थाभिधानात्॥ अधिकदाहंप्रा

प्तः भोगान् भोगान् भुज्यत इति भक्ष्य भोज्यादयः॥ तान् केवलंध्या

यन् वर्त्तते॥ तनुप्राप्नोति अचलः॥ संचाररहितः॥ ५२॥ श्रीहरप्रा॰

निःशौचो मलदिग्धांग अलिंगितवरोषितः॥

ध्यायन्नसुलभान् भोगान् केवलं वर्त्ततेचलः॥ ५२

सर्वेंद्रियक्रियालोपाद्धास्यतेबालकैरपि॥ त

१५ तो मृतिजदुःस्य दृष्टांतो नोपलभ्यते॥ ५३॥ श्री

सर्वेंद्रियक्रियालोपाईंद्रियपाटवस्यच्युतत्वात्॥ बालकैरपिना

स्त्रीभिरपिहास्यते॥ यस्मात्कारणात् परां मृजं अधिकतरव्याध्या

॥दिकं प्राणानि भूतानि जीवराशयः ॥ बिभ्यति ॥ अंतःकरणात् मृत्ति
जः दुःख्यप्राणवियोगकालीनदुःखस्य दृष्टांततो शास्त्रतो भावा
च्चैनोपलभ्यते मृत्युर्वाजंतुजनन न धर्माजीवः ॥५४॥ श्रीरामसमर्थः

यस्माद्बिभ्यति भूतानि प्राणान्यपि परांप्रज्ञं ॥ रु
नीयंते मृत्युनाजंतुः परिष्वक्तोपि बंधुभिः ॥५४॥
सागरांतर्जलिगतो गरुडेनेव पंनगः ॥ हा कांते
हा धनं पुत्राः क्रंदमानः सुदारुणं ॥५५॥ श्रीसांब

हा कांते त्वयाकष्टं प्राप्स्यंते हा पुत्राः भवंतां त्राता कोपि नास्तीति
अध्यासेनं सुदारुणं यथा क्रंदमानः अक्रोशन् ॥५५॥ श्रीहरयनमः

ननु यथा गवामपहर्त्ता ग्रामाद्ग्रामांतरं नयति तथा मृत्युरपि देहा
द्देहांतरं नयतीति तत्र कथं दुःखं क्रियत्ते अत आह। मर्मस्विति
प्राणवायुना मर्मसु उत्कृष्यमाणेषु। आकृष्यमाणेषु संधिषु मु

मंडूक इव सर्पेण मृत्युनानीयते नरः॥ मर्मसू
त्कृष्यमाणेषु मुच्यमानेषु संधिषु॥ ५६॥ श्रीहरः

च्यमानेषु सिथ्यमानेषु सत्सु म्रियमाणस्य यद्दुःखं मुमुक्षुभिः॥
स्मर्यतां। तथा च मरणस्यैतादृशदुःखव्याप्तत्वात्। तद्यथा न भव
ति तथा मोक्षार्थं यत्नतः कर्तव्य इति मोक्षे प्राणोत्क्रमणाउत्क्रामं

तीतिश्रुतेरिति भावः॥५६॥ ननु दुःखस्य पापजन्यत्वात्प्रायश्चित्तरव
नश्चितेन पापेन नष्टे मरणे तादृकदुःखं न भवेदित्याह॥ दृष्ट्वा वा
क्षिप्यमाणायामिति॥ संह्रियमाणायां सत्यां ह्रियमाणया संज्ञ

यद्दुःखं म्रियमाणस्य स्मर्यतां तं दृष्ट्वा वा
क्षिप्यमाणायां संज्ञया ह्रियमाणया॥५७॥ [मुमुक्षुभिः॥]

या उपलक्षितस्य मृत्युपाशेन बद्धस्य प्राणिनः त्रातानैवोपलभ्य
ते इतरपापस्य प्रायश्चित्तैर्नाशसन्मुमुक्षुभिः॥ त्वेपिमरणप्रयोज
कपापस्य नाश्यत्वादिति भावः॥५७॥ श्रीजानकीपतियनमः॥

करणदौर्बल्येन ज्ञानदौर्बल्या तत्कालीनावस्थामाह ॥ संरुध्यमा
न इति ॥ नमसाज्ञानेन संरुध्यमानः महच्चित्त तदवस्थांविशेषं ॥

मृत्युपाशेन बद्धस्य त्राता नैवोपलभ्यते ॥ संरु
ध्यमानस्तमसा महच्चित्तमिवाविशन् ॥ ५८ ॥
उदाहूतस्तदाज्ञातीनीक्षते दीनचक्षुषा ॥ अयः
पाशेन कालेन स्नेहपाशेन बंधुभिः ॥ ५९ ॥ श्रीहरः

आविशन्निव कथंचित्संज्ञां प्राप्तः सन् उदाहूतस्तदादीन् चक्षुषा
ज्ञानेऽक्षते ॥ ५८ ॥ तथा तेन प्रकारेण परितह्यते मयेयमवस्थाप्रा

सेति विचारयतीति भावः॥५९॥ इदानीमीश्वरस्मरणादिकमपि दुर्घटमित्याह॥ हिक्कयेति॥ हिक्काया ऊर्ध्ववायुना परायणं कृतपाप

आत्मानं कृष्यमाणं तमीक्षते परितस्तथा॥ हि स्य

क्कयाबाध्यमानस्य श्वासेन परिशुष्यतः॥६०॥

मृत्युना कृष्यमाणस्य न खल्वस्ति परायणं।

संसारयंत्रमारूढो यमदूतैरधिष्ठतः॥६१॥ श्री॰

स्येश्वरस्मरणमपि दुर्घटमिति॥६०॥ संसारयंत्रमारूढः पुनःपुनर्भ्रमणसाधनत्वात्॥६१॥ कयास्यामिति॥ प्राप्तिविषयः किंकरोमी

त्कपायविषयः क्वगच्छामीति मार्गविषयः किंगृह्णामीति आवलंबन
विषयः किंत्यजामिति निषिद्धत्यागविषयः ॥ एवंप्रकारैतिकर्तव्यतामू
ढःसन् कृच्छ्रात्क्लेशेन देहात् ॥ असून्प्राणान्त्यजतीति योजना ॥ ६२ ॥ ६३

क्वयास्याम्यति दुःखार्तः कालपाशेनयोजितः ॥
किंकरोमि क्वगच्छामि किंगृह्णामि त्यजामि किं ॥ ६२ ॥
इतिकर्तव्यतामूढः कृच्छ्राद्देहात्त्यजत्यसून् ॥
यातनादेहसंबद्धो यमदूतैरधिष्ठितः ॥ ६३ ॥

ननुमरणदुःखमपि सुखमेवानंतरसुखानुसंधानादित्यत आहयातनादेहेति ॥ इतोलोकात् ॥ तद्गंतुं कुतः सह तैश्श्रमस्तेवक्तुमपिनवा ॥

न्कोत्तिकिमुत्तानुभवितमित्तिभावः॥६४॥तदेवंदेहाभिमानवृत्तादेव उत्पत्त्यादिमरणांतदुःखसाधनत्वमेवोत्क्वांतदाभिमानाभावेदुःख

इतोगत्वानुभवंति,यायास्तायमयात्तनाः॥ ता
सुयद्धभत्तेदुःखंतद्धकुंसहतेकुतः॥६४॥कर्पू
रचंदनाद्यैस्तुलिप्यंत्तेसहतेहितत्॥भूषणै॥
र्भूष्यंतेचित्रैःसुवस्त्रैःपरिवीयते॥६५॥श्री०

मेवनास्तीत्तिनश्वरत्वादिनाचंहेयत्वंवक्तुंमाह कर्पूरेति॥यत्वपुः
सततंतदेहमभिमानकालेकर्पूरचंदनाद्यैर्लिप्यंत्तें॥भूषणैर्भूष्यंत्ते

सूत्रस्नेहैः संधीयन्ते संबध्यन्ते ॥ ६५ ॥ जीवत्यक्तं ॥ अहमपि मानश्शून्यं नु तन्वपुः ॥ अस्पृश्यं अप्रेक्ष्यं अनवलोकनीयं जायते ॥ न केवलमेतावदेव किंतु नः निःकाशयंतीति पुनरपिनश्वरत्वमाह ॥ पुनर्नर्दृश्यत इ ६६ ॥ ६७

अस्पृश्यं जायते प्रेक्ष्यं जीवत्यक्तं तदा वपुः ॥ निष्काशयंति निलयात्क्षणं न स्थापयंत्यपि ॥ ६६ ॥
दह्यते च ततः काष्ठैस्तद्भस्मी क्रियते क्षणात् ॥
भक्ष्यते वा सृगालैश्च गृध्रकुक्कुटवायसैः ॥ ६७ ॥

ति ॥ भस्मीकृतोपि सृगालादिभिः ॥ क्षितो वा पुनर्दहाद्य अनंतरं न दृश्यते देह इति शेषः ॥ स इति पुंनिर्दिशान् ॥ एतादृशमानुषदेहादि ॥

मा

॥द्विवगी०॥ प्रात्यौनियें भावादित्ति॥ ६८॥ मामेत्ति॥ इयंमेमात्तासोपित्तेत्यादि ॥अ०॥
॥३०५॥ प्रतिज्ञामायोपमेइंद्रजालसदृशोजगत्तिकस्यपुरुषस्यभवेत् संवि ॥८॥
दागूःप्रतिज्ञानमित्यमरः॥ यतःकाकारणात्कर्मपुरःसरःशुभा

पुनर्नदृश्यतेसोपिजन्मकोटिशतैरपि॥ ६८॥
मात्तापित्तागुरुजनस्वजनोममेत्तिमायोपमे॥
जगत्तिकस्यभवेत्प्रत्तिज्ञा॥ एकोयतोव्रजतिक
र्मपुरःसरोयंविश्रामवृक्षसदृशःखलुजीवलोकः॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥

शुभकर्मपुरःसरःअयंजीवलोकःजीवितलोक्यतमनुष्योहमित्तिदे
हःव्रजतिविश्रामवृक्षसदृशः॥ ६९॥ गर्भस्त्रीगर्भेशुक्रपातात्शुक्र ॥३०५॥

शोणितसंसर्गमारभ्यमरणपर्यंतं महदुक्तं दुःखसंबद्धं नानावस्था युतं तद्देतस्यस चासावेषं तद्देतस्य दुःखात्मकृतयोक्तस्यैतस्यतथैवानुभूयमानस्यमहाव्याधेः वैद्यकोक्तभेषजैरनिवर्त्यत्वात् नचैव

सायंसायं वासवृक्षं समेताः प्रातःप्रातस्तेनतेन प्रयांति ॥ त्यक्त्वान्योन्यं तंच वृक्षं विहंगास्तद्वज्ज्ञातयो ज्ञातयोश्च ॥ ७० ॥ मृत्तिबीजं भवेज्जन्मजन्मबीजं भवेन्मृतिः ॥ घटियंत्रवदश्रांतो भ्रमत्यनिशंनरः ॥ ७१ ॥

तानिवर्त्यत्वमित्याह ॥ मत्त इति मत्तोन्यो ब्रह्मादिर्भेषजं न भवतिअहमेव भेषजं ॥ व्याधिनिवर्तक इति यावत् ॥ स्वस्य संसारभेषजत्वंभि

॥शिवगी॰॥ षकूश्रेष्ठत्वात् तथाच मंत्रवर्णः॥ भिषक्तमं त्वां भिषजां शृणोमिति श्रु ॥अ॰ ९॥
॥३०६॥ तिंतरेपि अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषगित्ति। तथाच मन्त्रसा
हिनैव तव सर्वसिद्धिरिति अतएव मंत्रवर्णोपि यानेरुद्रशिवातनूरि

गर्भे पुंसः शुक्रपाताद्यदुक्तं मरणावधि ॥ तदेतस्य-णा
महाव्याधेर्मत्तोनान्योस्तिभेषजं॥ ७२॥ श्रीहरः॥

त्यादि॥ अध्यात्मिकादितापत्रयनिवृत्तिपूर्वकजीवनप्रार्थनं प्रतिपा
दयन् सर्वानर्थनिर्वृत्तिः रुद्रदेवेत्ति बोधयतीति॥ ७२॥ इति श्री अया
जीदीक्षितविरचितायां शिवगीताटीकायां देहोत्पत्त्यादिकथनं ॥३०६॥

नामअष्टमोध्यायः॥ ८ ॥ ७ ॥श्रीगौरिशंकरायनमः॥श्रीसांब

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासूपनिषत्सुब्र
ह्मविद्यायांयोगशास्त्रेशिवराघवसंवादेदेहेजी
वोत्पत्तिमरणयोगोनामाष्टमोध्यायः॥८॥७॥
श्रीसांबसदाशिवायनमः॥श्रीउमापतिप्रसंन्न

श्रीमाहादेवप्रसन्नोस्तु॥ ७ ॥श्रीउमारमणायनमोनमः॥

पूर्वेध्याये रामेण पांचभौतिकादेहस्योत्पात्सादौ पृष्टे तत्रोत्पत्तिस्थि
तिलयान्निरूप्येदानीं स्वरूपंचेति प्रश्नोत्तरं वक्तुमारभते भवान्
देहस्वरूपमिति प्रज्ञापत्यक्रमांदत्तुकाले प्रयोग इत्यक्तश्चेत्यर्थे

श्रीशिव उवाच देहस्वरूपंवक्ष्यामिश्रृणुष्वाव
हितोनृप मत्तोहिजायते विश्वंमयेयेवं तत्प्रधार्यते ॥१

पूर्वेध्याये प्रतिपाद्यास्मिनध्याये पंचात्मकं पंचसुवर्तमानं षडा
श्रयं षड्गुणयोगयुक्तं संतप्तधातुं चिमलं द्वियोनिं चतुर्विधाहार
मयंशरीरमिति मंत्रं वर्णयन् आशेद्वियोनिमित्येतद्विवृणोत्ति
त्रिभिमत्तोहीती विवर्तेषादानत्वमभिहितं तज्जलानिति शां

तउपासीनेति॥ सकलजगधिष्ठानभूतनिष्कलस्वरूपमह॥ अहंतु
निर्मलइति॥ तत्रहेतुपूर्वाइत्यादिनत्वेवंशुद्धब्रह्मणोजगदुपादाने
त्वंवाकथं॥१॥ इत्याहसच्चिदानंदविग्रहइति॥२ सच्चिदानंदासंगोद्दा

मय्येवेदमधिष्ठानेलीयतेशुद्दरूपवत्॥ अहंतु
निर्मलंपूर्णःसच्चिदानंदविग्रहः॥२॥ असंगो
निरहंकारःशुद्धंब्रह्मसनातनः॥ अनाद्यविद्या
युक्तःसनजगत्कारणातांव्रजे॥३॥ श्रीरामः

स्प सीननिःष्टृस्पाहंकारस्वरूपत्वात्शुद्धब्रह्मेति अनाद्यविद्ययायुक्तः
सनजगत्कारणातांव्रजेइष्छांदसः॥३॥ श्रीसितापतियनमः॥

द्वितीयां परिणामिनीं योनि मह ॥ अनिर्वाच्येति महाविद्यामूला विद्यातो भिन्ना ॥ जगदाकारपरिणामेन काप्यनुपपत्तिः ॥ विचित्रप्रपंचरचने ह को हेतुरित्यत आह त्रिगुणेति ॥ सत्वं रजस्तम इति

अनिर्वाच्या महाविद्या त्रिगुणा परिणामिनी ॥
रजः सत्वं तमश्चेति तद्गुणाः परिकीर्तिताः ॥ ४ ॥
सत्वं शुक्लं समादिष्टं सुखज्ञानास्पदं नृणां ॥ दुःखास्पदं रक्तवर्णं चंचलं च रजो मतं ॥ ५ ॥ श्री०

वक्तव्ये पि लोहितशुक्लकृष्णमिति श्रुत्यभिप्रायेणोक्तं ॥ ४ ॥ सत्वं शुक्लं समादिष्टं श्रुत्यादिभिः ॥ अत एवोक्तं सत्वात्संजायते ज्ञानं चेति दुः

खास्यदं दुःखपरिणामप्रयोजकं चं चलं च रजोमतं श्रुतिसंमतं ॥५॥
जडं आवरणप्रयोजकं तं द्रालस्यादिनेत्ति ॥ नन्वविद्याया उपाद
नत्वेदिवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढामित्युक्तशक्तिमत्त्वमसंगतमित्य

तमः कृष्णं जडं प्रोक्तमुदासीनं सुखादिषु ॥
अतो मम समायोगाच्छक्तिः स्यात्त्रिगुणात्मिका ६॥

त आह अतो ममेति त्रिगुणात्मिका गुणत्रयावच्छिन्ना साविद्या
शक्तिरित्यभिधीयते ॥ तत्र हेतुरतो ममसमायोगादिति ॥ तस्याः
परिणाम्युपादानत्वेपि मयि विद्यमानत्वेन शक्तित्वमिति नोपाद

नशक्तित्वयोर्विरोध इतिभावः ॥६॥ ननु अन्याकारस्यान्याकारेणपरिणामः कथमित्यत आह ॥ अधिष्ठानइति ॥ अधिष्ठानत्वं परिणामेन । विद्याश्रयत्वं तस्य सविभ्रियत्वं ॥ विश्वरूप

अधिष्ठाने तु मय्येव भजन्ते विश्वरूपतां ॥
शुक्तौ रजतवद्रज्जौ भुजंगो यद्वदेव तु ॥७॥ आ
काशादीनि भूतानि जायन्ते मायया मम ॥ तै
रारब्धमिदं सर्वं देहोयं पांचभौतिकः ॥८॥

तां सकलप्रपंचात्मकतां भजन्ते ॥ पंचात्मकं पंच सुवर्तमानमित्याह आकाशादीनिभूतानीति ॥ तैरिदं विश्वमारब्धं पांचभौ

तिकोपिदेह आरब्धः॥ ७॥ षडाश्रयमितिश्रुतिं विवृणोति॥ ८॥ पितृभ्या
मशितादन्नादिति। एतत्षाट्कोशकं शरीरं। त्रीणिपितृतस्त्रीणि
मातृतः अस्थिस्नायुमज्जाचइतिपितृतः॥ त्वङ्मांसरुधिराणिमा

पितृभ्यामशितादन्नात्षट्कोशंजायतेवपुः॥
स्नायवोस्थीनिमज्जाचजायंतेपितृनस्तथा॥ १॥

तृतइतिविभागेनश्रुत्युक्तषाट्कोशकत्वमुपपादयति। स्नायवइत्या
दिना॥ त्वक्चर्मचकारः॥ पूर्वोक्तसमुच्चयार्थः॥ १॥ इदानींषड्गुणयो
गयुक्तमितिश्रुतिंविवृणोतिभवाइति। तस्यशरीरस्यसंबंधिनःभा

॥वा॥१०॥ तत्र मातृजपितृजभावद्विकमाह ॥ मृदव इति मेदः पार्श्वस्थितो मंडकाकारः मेदस्तु वसा वपेत्यमरः ॥ माद्यपि मज्जापितृभवत्वेन गणितस्तथापि मृदुत्वाभिप्रायेण मातृजेषु पुनर्गणनं ॥ पित्र्यं शाधि

त्वग्मांसं शोणितमिति मातृतश्च भवंति हि ॥
भवाः स्युः षड्विधास्त्वस्य मातृजाः पितृजास्तथा ॥१०॥
रसजास्तामसाः सत्वसंभूताः स्वात्मजास्तथा ॥
मृदवः शोणितं मेदो मज्जा प्लीहा यकृद्गुदं ॥११॥

वस्थाभिप्रायेण तत्रपाठ इति ॥ मज्जा वसंतकालीनविलिनघृताकारो द्रवि भूतोस्थिमध्यस्थितो धातुविशेषः ॥ प्लीहा गुल्माख्यो मांसखं

डःयकृत् ॥ अवस्थितियोग्यकालाकारकृष्णमांसविशेषः । गुदं पायुः

इतिमातृभावाः ॥ स्मश्रुपुंमुखेप्रवृद्धानिरोमतनूरुहाःकचाःशिरोरु

हाःस्नायवःअस्थिबंधननाडीविशेषाःशिरःप्रसिद्धंधमनयःवायु

हृन्नाभीत्येवमाद्यास्तुभावामातृभवामताः ॥

स्मश्रुरोमकचास्नायुशिराधमनयोनखाः ॥ १२ ॥

दशनाःशुक्रमित्यादिस्थिराःपितृसमुद्भवाः ॥ श

रीरोपचितिवर्णोवृद्धिस्तृप्तिर्बलंस्थितिः ॥ १३ ॥

वाहिन्योनाड्यः ॥ १२ ॥ तृतीयभावानाह ॥ शरीरोपचितिरिति ॥ पुष्टता

बलशरीरस्यास्थितिःभुक्तपित्तरशानशरीरस्यामबंधनं ॥ तेनचजीव

धारणं तदेव स्थितिः ॥ इदं सर्वं रसाख्य धातुविशेषात् ॥ ज्ञातं रसजं च
पुत्रोजन्म वृद्धिर्निवृद्धिरलौलत्वेति वैद्यकेभिधानात् ॥ अलौल्यं स्पृ
हित्वं उत्साहः व्यापारः आदिशाग र्भाभिगमनादि इति रसजाः च तु

अलौल्यमुत्साहमित्यादीन् रसजान्विदुः ॥ इ
च्छाद्वेषः सुखं दुःखं धर्माधर्मौ च भावना ॥ १४ ॥

लो प्रय... ज्ञानमायुश्चेंद्रियाणीत्येवमात्मजाः ॥
ज्ञानेंद्रियाणि श्रवणं स्पर्शनं दर्शनं तथा ॥ १५ ॥

र्थ भावानाह इच्छेति ॥ १४ ॥ इंद्रियाणीत्येवमात्मजाः ॥ अंतःकरणोपाधु
पहितआत्मनि आध्यासात् तथोक्ताः ॥ एवमन्यत्र उपाधिविशेषाभिप्रा

येण न तज्जन्येत्वमूह्यमिति श्रवणं श्रूयते नेनेति तज्जन्य व्यापारः ॥ एवमु
न्नरत्रापि रसनं रस्यते ऽनेनेति घ्राणं जिघ्रत्यनेनेति ॥ १५ ॥ शब्दः रणन
ध्वनि भेदेन द्विविधः स्पर्शः ॥ शीतोष्ण मृदु कठिनत्वेन च ॥ १६ ॥ वचनं सु

रसनं घ्राणमित्याहुः पंच तेषां च गोचराः ॥ शब्दः स्प
र्शस्तथा रूपं रसो गंधश्च इति क्रमात् ॥ १६ ॥ वाक्कराङ्घ्रि
गुदोपस्थान्याहुः कर्मेंद्रियाणि हि ॥ वचनादानगम
नं विसर्ग रतयः क्रमात् ॥ १७ ॥ श्री सदाशिवा नमः

वाक्य दुर्वाक्ये आदानं दान व्यादि नव्यादि ॥ रतिः क्रीडा ॥ १७ ॥ तेषां इंद्रि
याणां क्रियाः ॥ अथो भयंद्रिय साधारणमंतःकरणं प्रपंचयति ततः त्ते

न्यः इंद्रियभ्यः परं उत्कृष्टं तदंतःकरणं चतुर्विधं ॥ ३८॥ कल्पाद्यासंकल्पविक
ल्पाख्याः सुखमारभ्य विकल्पाद्या मनसः क्रियाः कर्माणि बुद्धेः निश्च
या ॰॥ इदमिष्टमेवेति निश्चयः स्वरूपं यस्याः आहं ब्रह्मचारी ममेदं धना

क्रियास्तेषां मनो बुद्धिरहंकारस्ततः परं ॥ अंतःक
रणमित्याहुश्चित्तं चेति चतुष्टयं ॥ ३८॥ सुखदुःख
च विषयौ विज्ञेयौ मनसः क्रियाः ॥ स्मृतिभीतिर्वि
कल्पाद्या बुद्धिः स्यान्निश्चयात्मिका ॥ ३९॥ श्रीसांब

दि इति अभिमानः आहंकारः चित्तं चेतयते चिंतां करोति ॥ ३९॥ सत्वसं
भूत पंचमभावानाह ॥ सत्वाख्यमंतःकरणमिति ॥ थैं गरहस्यब्राह्मणे तदे

तत्सत्वंयेन स्वप्नंपश्यतीतिअतःकरणस्यैवसत्वशब्दप्रयोगःमतंश्रुत्या
दिभिःसत्वात्सत्स्थादंतःकरणात्॥ आस्तिक्यंपरलोकोस्तिशुक्लंशुद्धंक
र्मधर्मैकरुचिधर्मेएकाअसाधारणारुचिःमतिःप्रकृतिःप्रधानंयेषां

अहंममेत्यहंकारश्चित्तंचेतनयतेयतः॥ सत्वाख्यमंतः
करणंगुणभेदात्त्रिधामतं॥२०॥ सत्वंरजस्तमइति
गुणाःसत्वात्तुसात्विकाः॥ आस्तिक्यशुक्लधर्मैक
रुचिप्रकृतयोमताः॥२१॥ श्रीसदाशिवायनमः

ते॥ कामःइदंमेभूयादितीच्छा॥ कुलधनविद्यामदाःआदि॰लोभादयः
निद्राप्र॰आलस्यंजडबुद्धिःप्रमादोऽज्ञानंवंचनाआद्यशब्दात्विषादादि

तामसाः ॥ २२ ॥ षष्ठभावानाह ॥ प्रसन्नेति ॥ इंद्रियप्रसादः रोगाभावः आ
लस्याभावः ॥ आदिशब्देन प्रभावलादिवैद्यकोक्तं गृह्यते ॥ अत्र यद्यपि स
त्वजत्वमेवोक्तं ननु स्वात्मजत्वं तथापि स्वस्यात्मा सामर्थ्यं स्वात्मा सत्व

रजसो राजसा भावाः काम क्रोध मद मदादयः ॥ निद्रालस्य प्रमादादिर्वंचनाद्यास्तु तामसाः ॥ २२ ॥ प्रसन्नेंद्रियता रोग्यानालस्याद्यास्तु सत्वजाः ॥ देहो मात्रात्मकस्तस्मादादत्ते तद्गुणानिमान् ॥ २३ ॥ श्रीशंकर

मिति यावत् ॥ एवं च स्वात्मसत्वशब्दयोरैकार्थ्यात् ॥ न काप्यनुपपत्तिः
एवं षड्गुणयोगयुक्तमिति व्याकृत्य पंचसु वर्तमानमित्यपरमंशं व्या

चिरव्यास्यन्नाह। देहइत्ति। मीयंत्त इत्तिमात्राः। अपचीकृतपंचमहा
भूतानि। आत्मास्वरूपंउपादानंयस्यसः। यस्मादेवंतस्मात्पंचमहा
भूत्तगुणान्देहआदत्ते।२३। २४। आकाशात्तत्स्वीकृत्तगुणानाह

शब्दःश्रोत्रंमुखरतावैचित्र्यंसूक्ष्मताभ्मता धृतिः।
बलंच गगनाद्वायोःस्पर्शश्चस्पर्शनेंद्रियं।२४।
उत्क्षेपणमपक्षेपाकुंचनेगमनंतथा। प्रसार
णमितीमानिपंचकर्माणिरूक्षतां।२५।श्री०

शब्दश्रोत्रविषयोगुणःश्रोत्रं। श्रवणेंद्रियंमुखरतावाग्मित्वं। वि
चित्रकार्यकरणसामर्थ्यंसूक्ष्मेक्षित्वंस्वनिष्ठसामर्थ्यंचशब्दात्ना

डीघ्छिद्राणि इत्येतान् धर्मान् ॥ आकाशाद्देह आदत्ते ॥ एवमुत्तरत्रापि ज्ञे
यं ॥ स्पर्शः विषयः स्पर्शनेंद्रियं त्वगिंद्रियं ॥ उत्क्षेपणं ऊर्ध्वक्षेपणं अधः
क्षेपः आकुंचनं प्रसिद्धं इमानि कर्माणि वायोः सकाशादादत्ते ॥२५॥ २६॥

प्राणापानौ तथा व्यानसमानोदानसंज्ञकान्
नागं कूर्मं च कृकलं देवदत्तं धनंजयं ॥२६॥ दशेति
वायुविकृतिस्तथागृह्णाति लाघवं ॥ तेषां मुख्य
तरः प्राणो नाभेः कंठादधस्थितः ॥२७॥ श्रीहरः

लाघवं शारीरजाड्यविरोधी धर्मः ॥ इदानीं प्राणादीनां संचारस्था
नानि कार्याणि चाह ॥२७॥ आदिशब्देन भुक्तमाजीर्णादि ॥ अपिशा

ह्वनजीवनस्थैर्यमुच्यते ॥२८॥ गुदेमुख्यतःमेंढ्रादिष्वपिसञ्चरति ॥ अपिनाप्राचुर्या ॥ भिप्रायेण ॥ आदिशब्दात्तत आदिगृह्यते ॥२९॥

चलत्यसौनासिकयोर्नाभौहृदयपंकजे ॥ श
ब्दोच्चारणनिश्वासोछ्वासादेरपिकारणं ॥२८॥
अपानस्तुगुदेमेंढ्रेकटिजंघोदरेष्वपि ॥ नाभिकं
ठेवृषणयोरुरौजानुनितिष्ठति ॥२९॥ श्रीसांब

व्यानोक्षिश्रोत्रेति ॥ जिह्वाघ्राणेषु ॥ जिह्वायांघ्राणरंध्रयोश्चेति बहुव
चनं ॥३०॥ प्राणायामस्य प्राणनियमनस्यधृतिःस्थापनंकुंभकेनानिः

सारणं रेचकेन पूरणं पूरकेणेत्यर्थः॥ आदिशब्देन संकोचतताप्रसारण
दिकं गृह्यते॥ चाभिन्नक्रमः॥ समानकर्माह॥ जाठराग्निनासह॥ य

तस्य मुत्रपुरीषादिविसर्गः कर्मकीर्त्तितं॥ व्यानो
क्षिश्रोत्रगुल्फेषु जिह्वाघ्राणेषु तिष्टति॥ ३०॥ प्रा
णायामधृतित्यागग्रहणाद्यस्य कर्म च॥ समा
नो व्याप्य निखिलं शरीरं वह्निना सह॥ ३१॥ श्री०

द्यपि अनेकलक्षणनाडीषु प्राणसंचारोस्ति तथापि भुक्तपीतान्नपा
नरसानयनमार्गनयाद्द्विसप्तत्तिसहस्त्रसंख्याकथनं॥ संचरन्नेव

भुक्तस्योदनादेः रसान् सारभूतान् परिणामविशेषान् तत्तत्स्वरूप योग्यतानुसारेण प्रापयन् देहपुष्टिकृत् भवतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ उदानक

हि सप्ततिसहस्रेषु नाडीरंध्रेषु संचरन् ॥ भुक्तपीत रसं सम्यक् आनयन् देहपुष्टिकृत् ॥ ३२ ॥ उदानः पादयोरास्ते हस्तयोरंगसंधिषु ॥ कर्मास्य देहोन्नयनोत्क्रमणादि प्रकीर्तितं ॥ ३३ ॥ श्री उमारमण

मंहि ॥ अंगसंधिषु संचरति ॥ देहोन्नयनं ॥ ऊर्ध्वनयनं यावत्स्थानं उत्क्रमणं च ॥ आदिशब्देन क्षुतादिकं ॥ ३ ॥ नागादीनां स्थानानि कर्माणि चाह

शिवगी० ॥ १३६ ॥

त्वगादीन् ॥ त्वगसृन्मांसमेदोस्थ्येयोदिरूपान् सप्तधातूनाश्रित्य संचरंतः स्थिताः नागकर्माह ॥ उद्गारः ॥ आदि० हेहिक्कादिकूर्मस्य कर्माह ॥ निमेषादि० उन्मेषादिकृकरस्य कर्माह ॥ क्षुत्पिपासादि

त्वगादि दिधातूनाश्रित्य पंच नागादयः स्थिताः
उद्गारादिनिमेषादिक्षुत्पिपासादिकं क्रमात् ॥ ३४ ॥
तंद्रीप्रभृति शोकादि कर्म तेषां प्रकीर्तितं ॥ अग्नेः
स्फुरोचकं रूपं दीप्तं पाकं प्रकाशतां ॥ ३५ ॥ श्री०

तदिरुद्धं क्रियादिकं देवदत्तकर्माह ॥ तंद्रीति आलस्यं प्रभृति ॥ अना लस्यादिकं च गृह्यते ॥ धनंजयकर्माह शोकः आदिश० मोह कर्णघो ॥ १३६ ॥

अ० ९

दिकं गृह्यते इति ॥ ३४ ॥ इदानीमग्नेः सकाशात् । ग्राह्यान् । धर्मानाह
रोचयति । अवलोकयति । घटादिकमिति रोचकं चक्षुरिंद्रियं । रूपं
गौरादि तद्विषयं । दीप्तं दीप्तिं पाकं पचनं । प्रकाशतां । भास्वरत्वं । अ

अमर्षतीक्ष्णसूक्ष्माणामोजस्तेजश्च शूरतां ॥ मे
धावितां तथा दत्तेजस्मात्तु रसनं रसं ॥ ३५ ॥ श्री०

मर्षां तीक्ष्णसूक्ष्माणां तीक्ष्णत्वसूक्ष्मत्वानां दोषेषु षष्ठी । अज्ञेदं भोजे
श्चारणयोरिति । चात् । ब्रह्मवर्चसादि । मेधावितां शीघ्रग्रहणसाम
र्थ्यं । इत्यग्नेः ॥ ३५ ॥ अद्भ्यः ग्रहणधर्मानाह । जलात्विति रसनं रसेंद्रि
यं । रसं तद्विषयं स्नेहादि प्रज्ञाहर्षादिकं च । मार्दवमपि इत्यपां भूमे

र्गा ह्यधर्मानाह॥ घ्राणमिंद्रियं गंधं विषयं स्थैर्यं अचलनं गौरवं गरिमाणं ॥२६॥ इदानीं सप्तधातुमित्येतत्पदं वसास्थिशोणितमित्यादिना स्वयमेव व्याकृतं तद्विवरितुमाह॥ ॥१७॥ त्वगिति॥ त्वगिव त्वक्॥ त्वगाश्रितो रसः रसाच्छोणितमि

शौत्यं स्नेहं द्रवं स्वेदं मूत्रादि मृदुतामपि॥ भूमेर्घ्राणं चगंधं च स्थैर्यं धैर्यं च गौरवं॥२७॥ त्वगसृङ्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः॥ अन्नं पुंसाशितं त्रेधा जायते जठराग्निना॥२८॥ श्रीगौरिशंकर नमः

ति श्रुतेः शारीरकेपि॥ रसाद्रक्तं ततो मांसं इत्युक्तत्वात् तथाच रसादि सप्तधानवशरीरं दधतीति धातवः इदं च सर्वश्रुतिसंमतं॥ इदानीं चातुर्विधा

हारमयंशरीरमित्येतत्त्रयंवयितुंखाद्यपेयचोष्यलेह्यात्मकचतुर्विधाहा
रस्यशरीरारंभकभागंविविच्यदर्शयन्ति॥ अन्नमिति॥३८॥पुंसाभक्षित
मन्नंपार्थिवंवस्तुजठराग्निनापच्यमानं॥त्रेधाजायतेस्थविष्ठमध्यमक

मलःस्थविष्ठोभागःस्यान्मध्यमोमांसतांव्रजेत्॥
मनःकनिष्ठोभागःस्यात्तस्मादन्नमयंमनः॥३९॥

निष्ठभेदात्॥तस्मादन्नेनपोष्यमाणत्वान्मनोन्नमयं॥अपंचीकृतभूतकार्य
त्वान्मनसइतिभावः॥एवमुत्तरत्रापि॥३९॥ कनिष्ठावाकअणिम्नोभागः
तेजोमयिवाक॥ननुतेजोबन्नात्मकेधातुत्रयमेवोत्पन्नंस्यान्नतुसप्तधा
तवइत्याशंक्यरसाच्छोणितंतच्छोणितान्मांसंमांसान्मेदोमेदसोस्थीनिअ

स्थिभ्यामज्ज्ञामज्जयाः शुक्रमिति शोणितादिक्रमोत्पत्तिप्रतिपादिकां श्रुतिं संगृण्हाति ॥ लोहितादिति ॥ अत्र च रसरूपस्य प्रथमधातोरनियतत्वात्साधारणत्वाच्च तस्य शोणितस्य शोणितहेतुत्वं सिद्धवत्कृत्य ॥ लोहि

अपांस्थविष्ठोमूत्रं स्यान्मध्यमोरुधिरं भवेत् ॥
कनिष्ठभागः प्राणः स्यात्तस्मात्प्राणोजलात्मकः ॥ ४०
तेजसोस्थिस्थविष्ठः स्यान्मज्जामध्यमसंभवाः
कनिष्ठावाग्यतस्तस्मात्तेजोबन्नात्मकंजगत् ॥ ४१

तादित्येवोक्तं ॥ तथा च रसोजठराग्निनापच्यमानोरक्तनामापद्यते ॥ एवमुत्तरोत्तरंज्ञेयं ॥ ४२ ॥ श्रीरामचंद्राय अयोध्याप्रभुयदूर्घटनिवारणायनमः

नाडीनामपिधातुमध्येउत्पत्तिमाह॥ नाड्योपीति॥ त्रिमलमित्येतत्प्रका
रांतरेणोपपादयंति॥ वातेति॥ वातपित्तकफानांदोषत्वान्मलत्वमिति॥ ए
वंचत्रिमलंचतुर्विधाहारमयंमित्येतयोरुभयोरपि॥ तंत्रेणोपपादनं ४२

लोहिताज्जायतेमांसंमेदोमांससमुद्भवं॥ मे
दसोस्थीनिजायंतेमज्जात्वस्थिसमुद्भवा॥ ४२॥
नाड्योपिमांससंघातात्शुक्रंमज्जासमुद्भवं॥
वातपित्तकफास्तत्रधातवःपरिकीर्तिताः॥ ४३॥

वैराग्यहेतुत्वेनदेहेविद्यमानजलधातुमलानांमानसंख्यादिनिरूपणेन
हेयतामुपपादयति॥ दशांजलिति॥ दशआंजलयःपरिमाणंयस्यतत्तथो

क्तं इस्फुरत्राषिज्ञेयं ॥४४॥४५॥४६॥ श्रीउमारमणायकैलासपतियनमः

दशांजलिजलंज्ञेयं रसस्यांजलयो नव ॥ रक्तस्या
ष्टौ पुरीषस्य सप्त स्युः श्लेष्मणश्च षट् ॥४४॥ पि
त्तस्य पंच चत्वारि मूत्रस्यांजलयस्त्रयः ॥ वसा
या मेदसो द्वौ तु मज्जा त्वंजलिसंमिता ॥४५॥ अ
र्धंजलिनतःशुक्रं तेदेव बलमुच्यते ॥ अस्थ्नां श
रीरसंख्यास्याः षष्टियुक्तं शतत्रयं ॥४६॥ श्रीहर

श्रीगौरीपतिनागभूषणायसर्वजगपालनायनमोनमः ॥ श्रीरामचंद्रानमः

जल्लकानीति ॥ पायुपार्श्वपृष्ठेष्वस्थीनि जल्लकसंज्ञानि । जानुनितंबांसगंडताल्वुवंक्षणशंखशिरस्सु कपालसंज्ञकानि । दंतास्तु रुचकसंज्ञकाः । घ्राणकर्णग्रीवाक्षिकोशेषु तरुणसंज्ञानि । शेषाणि नवकसंज्ञकानि । इति पंचधा

जल्लकानि कपालानि रुचकास्तरुणानि च । नवकानीति तान्याहुः पंचधास्थीनि सूरयः ॥ ४७ ॥ द्विवाने त्वस्थिसंधीनां स्यातां तात्र दशोत्तरे । रौरवाः प्रसरास्तु कंडसेचकाः स्युरुदूखलाः ॥ ४८ ॥ श्री॰

स्थीनि सूरयः योगशास्त्राभिज्ञा आहुः ॥ ४७ ॥ षष्ठ्यादिकशात त्रयसंख्याकास्थिमेवायम वांतरविभाग इति ज्ञेयं ॥ अस्थिसंधीनां दशाधिकं शतद्वयं । तथा चैवे

य

येके शाखास्त्वष्टौ च षष्ठिश्चैकोन षष्ठिश्च मध्यजाः ॥ ऊर्ध्वं अशीतिः संधि नांदशोत्तर शातद्वयमिति ॥ तासामेवांतर संज्ञाः रौरवाद्या इति ॥ अत्र यद्यपि

समुद्गामंडलाः शंखावर्तावायसतुंडकाः ॥ इत्य
ष्टधा समुद्दिष्टाः शरीरेष्वस्थिसंधयः ॥ ४९ ॥ सार्ध
कोटित्रयं रोम्णां श्मश्रुकेशास्त्रिलक्षकाः ॥ देहस्य
रूपमेवं ते प्रोक्तं दशरथात्मज ॥ ५० ॥ श्री सांबप्रा

षष्ट्यधिकशातत्रयमस्थ्नां ॥ तथापि नखादीनामस्थित्वेपि संध्यभावादे
वमुक्तं ॥ ४९ ॥ श्मश्रूणि केशाश्च त्रिलक्षकाः ॥ ५० ॥ श्री रामचंद्राय नमः ॥

देहेस्मिन्निति ॥ अस्मिन्निति जुगुप्सिते देहे सांप्रतमिदानिमपि ॥ अभिमानेन अहं मनुष्यो ब्राह्मण इत्यादि देहात्मभ्रमेण महोपायबुद्धयः पापेनाहंकारेण न क्रियंते हंतेति खेदे ॥ एवमहंकाराद्यस्पृष्टसच्चिदानंदाद्वयपरम

यस्मादसारो नास्त्येव पदार्थो भुवनत्रये ॥ देहेस्मि
न्नभिमानेन महोपायबुद्धयः ॥ अहंकारेण पापेन
क्रियंते हंत सांप्रतं ॥ तस्मादेतत्स्वरूपं तु बोद्धव्यं तु मुमुक्षुभिः ॥ ५२ ॥

शिवमात्मस्वरूपं देहादियोनिष्कम्यज्ञातव्यमिति सूचितं ॥ तदेव स्वरूपं परमकारुणिकत्वादुपदेष्टुकाम आह ॥ तस्मादिति ॥ यस्मात्कारणात्तु देहेऽभिमानादनर्थस्तस्मादेतत्स्वरूपं तु देहविलक्षणं तु शब्दो भेदवचनः ॥ अपरो

वधारणे मुमुक्षुभिर्बोद्धव्यमेव ॥ ५२ ॥ इतिश्रीशिवगीतासुपनिषत्सुब्रह्मवि

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासुपनिषत्सुब्र
ह्मविद्यायांयोगशास्त्रेशिवराघवसंवादेदेहस्व
रूपनिरूपणन्नामनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ७ ॥ ७ ॥

द्यायांयोगशास्त्रेश्रीशिवराघवसंवादे अय्याजीदिक्षितविरचितायां
तात्पर्यदीपिकायांटीकायांनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ७ ॥ श्रीरामसमर्थः ॥ ॥

अत्र वा शब्दोनुक्त समुच्चयार्थः वा शब्द प्रकार प्रश्ने च गंतव्यः ॥१॥ अत्र वा शब्दो
नुक्त समुच्चयः कुतो यान्ति कुत्र वा कस्मिन्मार्गे ॥२॥ हि शब्दो हेत्व वालाकैरपि व्या

राम उवाच ॥ भगवन् कुत्र जीवो सोऽजंतोर्देहे वर्ति
ष्टति ॥ जायते वा कुतो जीवः स्वरूपं चास्य किं वद ॥१॥
देहांते वा कुतो यान्ति गत्वा वा कुत्र तिष्टति ॥ कथमा
यान्ति वा देहं पुनर्नायान्ति वा वद ॥२॥ श्रीभगवानुवा
च ॥ साधु पृष्टं महाभाग गुह्याद्गुह्यतमं हि यत् ॥ दे
वैरपि सुदुर्ज्ञेयमिंद्राद्यैर्वा महर्षिभिः ॥३॥ श्रीहर

मोहं द्योतयन्ति ॥ देवैरपि अपि नाम मनुष्यादयो गृह्यंते महर्षिभिः वसिष्ठाद्यैः ॥३॥

त्वद्भक्त्या अन्यस्य त्वादृश भक्त्या भावात्॥ अवहितः उत्तरस्याति दुर्ज्ञेयत्वां त्प्रश्नक्रममतिक्रम्यापि उत्तरस्य वक्ष्यमाणत्वात् सावधानः॥४॥ श्रीशंकर

अन्यस्मै नैव वक्तव्यं मयापि रघुनंदन। त्वद्भक्त्याहं परं प्रीतो वक्ष्याम्यवहितः शृणु॥४॥ श्रीशंकर

क्रममुल्लंघ्य स्वरूप प्रश्नस्योत्तरमाह सत्येति॥ सत्यं ज्ञानात्मका अबाधित ज्ञानस्वरूपः सत्यं ज्ञानमनंतं। ब्रह्मेत्यादिश्रुतेः अनंतः अंतरहितः परमानंद विग्रह इति पाठः परश्चावासानंदश्च स एव स्वरूपं यस्य। स यश्चायं पुरुषे

यश्चासावादित्येस एकः॥ इत्यादिश्रुतेः परमात्माप्राणादिक्यः परमः उत्कृष्टः
आत्मास्वरूपंयस्यपरंज्योतिः आत्मैवास्यज्योतिरितिश्रुतेः तत्रोत्पत्तीमा
माह॥ अव्यक्तसुषुप्ताः वंतःकरणाद्यव्यक्तः॥ तत्रसर्वेषांकारणात्मनाव

सत्यज्ञानात्मकोनंतः सच्चिदानंदविग्रहः॥ परमात्मा
स्वयंज्योतिरव्यक्तोव्यक्तकारणं॥५॥ श्रीउमारमण

स्थानात्॥ ननुसर्वस्यात्मावशेषत्वात्जागृत्स्वप्नाद्युनुत्पत्तिप्रसंगअइत्य
तआह॥ व्यक्तकारणंव्यंक्तस्यांतःकरणादेंकारणंजाग्रदाद्युपादानंएवं
चसत्यज्ञानानंदाभिप्लुतस्वप्रकाशंजीवस्वरूपमुक्तं॥५॥ श्रीशंकरमां॰

इदानींस्वस्यानौपाधिकंस्वरूपमाह॥ नित्यइति॥ नित्यःकालतःपरिछेद
शून्यःसर्वात्मासर्वशुद्धेर्हेतुत्वात् अनेनवस्तुपरिछेदशून्यःस्वरू
पं॥ निर्लेपः॥ मायाविद्यागुणरहितः॥ असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः अतएव

नित्योविशुद्धःसर्वात्मानिर्लेपोहंनिरंजनः॥ सर्वधर्म
विहीनश्चनग्राह्योमनसापिच॥६॥ नाहंसर्वेंद्रियग्रा
ह्यःसर्वेषांग्राहकोह्यहं॥ ज्ञाताहंसर्वलोकस्यममज्ञा
तानविद्यते॥७॥ श्रीसदाशिवायनमोनमः॥ ॥

निरंजनःनिर्दोषः॥ सर्वेति॥ औपाधिकधर्महीनः॥६॥ एवंजीवब्रह्मणो
निष्प्रपंचसत्याज्ञात्मकत्वमुपपाद्योपक्रांतमभेदमुपपादयितुमीशावा

स्यश्रुतिस्वमर्थवक्तुमनुक्रामति॥ आत्मन्येवेति॥ श्रुतिपदस्थानेमख्येवेति

दूरःसर्वविकारणां परिणामादिकस्यच॥ यतोवाचो
निवर्तन्ते अप्राप्यमनसासह॥ ८॥ आनंदंब्रह्ममांज्ञा
त्वानबिभेतिकुतश्चनय स्तु सर्वाणिभूतानिम
ख्येवेति प्रपश्यन्ति॥ ९॥ श्रीभस्मधारणायनमोनमः

तत्रनाधारत्वमात्रंअधिष्ठानत्वमपिएवकारेणाभेदोभिप्रेतः॥ ९॥

मांचेति ॥ चकारेण सर्वाधिष्ठानत्वोपादानत्वं सूचितं ॥ चः पश्यतीत्येतद
नुकर्षणार्थः ततः सर्वात्मैकत्वज्ञानान्न विजुगुप्सते अत्रोपपत्तिमाह ॥ य
त्र सर्वाणि भूतानि इति ॥ श्रुतिस्थपाठः सर्वाधिष्ठानमहमेवेति विजानतः

मां च सर्वेषु भूतेषु ततो न विजिगुप्सते ॥ यस्मिन्
सर्वाणि भूतानि आत्मैवासीद्विजानतः ॥ १० ॥ ॥

तत्र सर्वात्मके आत्मनि को वा मोहः तन्मितः शोको वा कः न कोपीत्यर्थः
॥ १० ॥ ननु सर्वेषु भूतेष्वात्मैव न दृश्यते इत्याशंक्य श्रुत्यैवोत्तरयति ए
षु सर्वेष्विति ॥ एषु आत्मा वर्तते इति शेषः ॥ तर्हि कुतो न प्रतीयेत इत्यत

आह मूढ इति ॥ अहं ममाभिमानेन मूढः संवृतः अतोन प्र॰ ननु अव्यव
हार्यत्वे श्रवणादि वै व्यर्थमित्यत आह ॥ दृश्यत इति अप्रयाश्रेष्ठया ॥ अ

कोमोहस्तत्र कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥ एषु
सर्वेषु भूतेषु गूढोत्मान प्रकाशते ॥ ११ ॥ दृश्यतेत्व
ग्रयाबुध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ अनाद्यविद्य
यायुक्तस्तथाप्येकोहमव्ययः ॥ १२ ॥ श्रीरामस॰

नि दुर्बोधजीवब्रह्माभेदविषयिण्या सूक्ष्मया ॥ ११ ॥ सोपाधिकस्वरूप
माह ॥ अनादीति ॥ तथापि जीवचैतन्याभिन्नः अहमेको व्ययोपि ॥ अना

द्यविद्यासंयुक्तः सन्जगत्कारणात्मकब्रह्मस्वरूपइश्वरःसाक्षीतियः सोहंजगत्कर्त्ताभवामिनिर्विशेषःज्ञानमात्रेःअविद्याप्रतिबिंबितजीवसाक्षिणिइदंअपरोक्षभूतंजगत्त्रयंयथा॥१२॥१३॥ श्रीरामसमर्थः

अव्याकृतब्रह्मरूपोजगत्कर्ताहमीश्वरः॥ ज्ञानमात्रेयथादृश्यमिदंस्वप्नेजगत्त्रयं॥१३॥ तद्दन्मयिजगत्सर्वंदृश्यतेऽस्तिविलीयते॥ नानाविद्यासमायुक्तोजीवत्वेनवसाम्यहं॥१४॥ श्रीसदाशिवस०

मयिइश्वरेसाक्षिणिसर्वंजगत्दृश्यतेअस्तिविलीयतेयःसर्वज्ञःसर्ववित्यस्यज्ञानमयंतपइत्यादिश्रुतेरिति॥१३॥ नानाविद्यासमायुक्त

इति। नानाअंतःकरणाद्युपाधिभिन्नाविद्याःस्थूलाविद्याःताभिःप्र
तिबिंबितःतदवच्छिन्नइतियावत्जीवत्वेनवसामीतिसंबंधः॥१४॥
इदानींजीवोपाधानभूतंलिंगशरीरंप्रपचयति॥पंचेत्यादि॥१५॥श्री०

पंचकर्मेंद्रियाण्येवपंचज्ञानेंद्रियाणिच। मनो
बुद्धिरहंकारश्चित्तंचेतिचतुष्टयं॥१५॥ वायवःपंच
मिलिताःयांतिलिंगशरीरतां॥तत्राविद्यासमायु
क्तंचैतन्यंप्रतिबिंबितं॥१६॥ श्रीसदाशिवस०

तत्रलिंगशरीरेप्रतिबिंबितंचैतन्यंअज्ञानोपाधियुक्तंचैतन्यंतथाहि।
अयंज्योतिः। आत्माविवस्वान्। एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थि

तः सएषइह प्रविष्टः॥ आनखाग्रेभ्यइत्यादिश्रुतेः॥ लिंगशरीरोपाधिकक्षे
त्रज्ञः पूर्षुशेते पुरुषः इति अनाद्ययोः पुण्यपापयोः फलभूतानांजगतांलो
कानांभोक्ता प्रमाता॥ आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रु

व्यावहारिकजीवस्तुक्षेत्रज्ञः पुरुषोपिच॥ सएवज
गतांभोक्तानाद्ययोः पुण्यपापयोः॥ १७॥ इहामुत्र
गतीतस्यजाग्रत्स्वप्नादिभोक्तृता॥ यथादर्पण
कालिम्नामलिनंदृश्यते मुखं॥ ३८॥ श्रीशंकर

तेः॥ ९७॥ इहामुत्रेति॥ तस्यजाग्रत्स्वप्नादिभोक्तृता॥ आदिशब्देनसुषुप्ति
मूर्छे॥ १७॥ नन्वसंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुत्यादिसंगोदासीनस्यगतीस्वप्ना

दिभोक्तृतांचांतःकरणवशादेवकथमित्यतआहयथेतितद्वत्॥ अंतःकर
णपरिणामभूतैः॥ दूषयंत्यात्मानंबद्धंकुर्वंतीतिदोषाःकर्तृत्वभोक्तृत्वा
दयस्तैः॥ आत्मापिदृश्यतेकर्तृत्वभोक्तृत्वादिदोषवान् दृश्यते॥ ३८॥ श्री०

तद्वदंतःकरणगैर्दोषैरात्मापिदृश्यते॥ परस्पराध्या
सवशात्स्यादंतःकरणात्मनोः॥ ३९॥ श्रीउमारमणं

नन्वेवंसतिआत्मनःकर्तृत्वंकस्यपरिणामः॥ आत्मनःपरिणामायोगा
त्॥ नमायया अतिदूरत्वात्॥ नाप्यंतःकरणस्य तस्यैकदापरिणामायो
गात्॥ इत्याशंक्यपरस्पराध्यासवशादेवंप्रतीतिर्नवस्तुतइत्याहपर
स्पराध्यासवशादिति॥ ऐक्याध्यासाभिमानेन एकतापत्त्या अथवाद्वःं

खादिस्तादात्म्याध्यासेन परात्मादुःखभागिवदृश्यते ॥ १९ ॥ एवंचवस्तुतो
ऽसंगत्वमुपपादयन्ति ॥ मरुभूमाविति ॥ तद्वदात्मापिनिर्लेपः अकर्तृभोक्तृ
संगादिस्वरूपोपि मूढचेतसां ॥ स्वस्याविद्यास्वाविद्यात्मकोयआत्मसंबं ॥

एकीभावाभिमानेन परात्मादुःखभागिव ॥ मरुभू
मौजलत्वेन मध्यान्हार्कमरीचिकाः ॥ २० ॥ दृश्यंते मू
ढचित्तस्यनत्वार्द्रास्तापकारकाः ॥ तद्वदात्मापिनि
र्लेपोदृश्यते मूढचेतसां ॥ २१ ॥ श्रीसदाशिव स०

धीदोषःस्वाविद्यात्मान्वासौआत्मदोषश्च तेनमूढचेतसांविशेषानव
बोधेनयाथात्म्यज्ञानशून्यानांदृश्यतेनह्यत्तावताआत्माकर्तृत्वादिध

र्मवान्भवति॥ तद्वत्॥ मरुमरीचिकावत्कल्पितधर्मेणनस्वभावस्त्विति
त्तिभावः॥२१॥ एवमित्यतासंबंधेनजीवसाक्षिणोरंतःकरणोपाधिना
कर्तृत्वादिकमुक्तमिदानीं तस्यैवहृदयंकमलदहराकाशेनाडीभ्यः

स्वाविद्यात्मात्मदोषेणकर्तृत्वादिकधर्मवान्॥ तत्र
चान्नमयेपिंडेहृदिजीवोवर्त्तितिष्ठति॥२२॥ श्रीसांब

एवजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीःक्रमेणनिरूपयति॥ अन्नमयेमांसपिंडेतत्रयद्धृ
दयंतत्रजीवः॥२२॥ आनखेति॥ सएषइहप्रविष्टआनखाग्रेभ्यइतिस
एषांतर्हृदयआकाशस्तस्मिंश्छेतेइत्यादिश्रुतिःपुरीदिसंनिधानेनहृदेष्ठ॥
न

न

नमिहोच्यन्तेइत्तिवार्तिकोक्तेहृद्वेष्टनं पुरीतच्छब्दार्थः॥ योमांसपिंडउक्तः सपुरीतदभिधानेनप्रसिद्धोभवति॥२३॥ तस्यस्थाननिर्देशेनप्रसिद्धिमाह

आनखाग्रंव्याप्यदेहेनद्धुवेवहितःशृणु॥ पुरीतदभिधानेनमांसपिंडोविराजते॥२३॥ नाभेरूर्ध्वमधःकंठाद्याप्यतिष्ठतियःसदा॥ तस्यमध्येस्तिहृदयंसनालंपद्मकोशवत्॥२४॥ श्रीरामसमर्थः

नाभेरूर्ध्वमिति॥२४॥ सूक्ष्मंसु॥षिरमुत्तमं सूक्ष्मोत्तमसुषिरत्वादेः परमात्मैवोच्यते॥ जीवोहिलिंगोपाधिकः॥ यद्यपिवालाग्रस्यशतधाकरणं

कू

॥२९॥ विष्वग्विवनिर्गताइत्येताह्विशादयन्ति ॥ अदृष्टवासनादिरूपं फलं
भूक्तये ॥ ३० ॥ अवशिष्टमुख्यनाड्याः ॥ प्रयोजनादिकमाह ॥ अनंतेति

हृदयायतनस्तनिष्क्रांतायथाकर्द्धिस्मयस्तथा ॥ एको
नरशतंतासुमुख्याविष्वग्विनिर्गताः ॥ २९ ॥ प्रतींद्रि
यदशादशानिर्गताविषयोन्मुखाः ॥ नाड्यःकर्मादि
हेतुत्थाःस्वभ्रमादिफलभुक्तये ॥ ३० ॥ श्रीसदाशिव

हृग

अनंतानंतफलत्वात् ॥ ३१ ॥ तयागछन् ॥ उपासकः ॥ ब्रह्मलोकादि
षु ॥ दृढंवैराग्यंसंपाद्यक्रमेणमुच्यन्ते ॥ तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतिति

श्रुतेः तयेति सुषुम्नया उपहितं॥ अवच्छिन्नं॥ तत्रोपहितमितिवापाठः॥ तत्र सुषुम्नायां॥ विदुर्बुधाइति सुषुम्नांतर्गतलिंगोपाध्यभावेजी

वहंत्यंभोयथानद्यो नाड्यः कर्मफलंतथा॥ अनंतैकोर्ध्वगानाडी मूर्द्धपर्यंतमोजसा॥३१॥ सुषुम्नेतिसमादिष्टा तयाछिन्नं विमुच्यते॥ तयोपचितंचैतन्यंजीवात्मानं विदुर्बुधाः॥३२॥ श्रीसदाशिवस०

ग

वत्वव्यवहाराभावादिति भावः॥३२॥ यथेति॥ अपिशाह्वस्याभिन्नक्रमः चंद्रमंडले पीतिसंवध्यते॥ तेन सूर्यमंडले चेत्यर्थः॥ उनुपलभ्यमा

नोराहुर्दृश्यतेनद्वत्॥ अदृश्यमानोप्यात्मालिंगदेहे दृश्यते॥३३॥नीय
नइतिप्रतीयते॥ सर्वगतोप्यात्मालिंगदेहे विनिर्गत्ति सति गच्छतीत्य

यथाराहुरदृश्योपि दृश्यतेचंद्रमंडले॥ तद्वत्सर्व
गतोप्यात्मालिंगदेहेपि दृश्यते॥३३॥ दृश्यमानेय
थाकुंभेघटाकाशोपि दृश्यते॥तद्वत्सर्वगतोप्या
त्मालिंगदेहेपि दृश्यते॥३४॥श्रीसांबशिवसं०

पचर्यते॥लोकांतरं गच्छतिसति॥३४॥ उपचर्यते॥लोकांतरंगच्छती
ति॥नतुगच्छति॥३४॥सुखावबोधार्थप्रसिद्धं॥जाग्रदवस्थांपूर्वसुप

पादयति॥ जाग्रत्कालेतिज्ञेयं बुद्धिसाक्षीजीर्वः॥ अभिव्यक्त० प्रकटतर त तद्विषयबुद्धिः॥२५॥ सर्वं सर्वान्विषयान्॥ आप्नोतिव्याप्नोति॥ यद्यपि॥ अत्रजाग्रदवस्थानं स्पष्टं तथापिश्रुतौ स वा एष तस्मिन बुद्धांत

नीयमाने घटे यद्वत् घटाकाशोपिनीयते॥ तद्वत्स र्वगतो ह्यात्मालिंगदेहेविनिर्गते॥२४॥ निश्चलः परिपूर्णोपिगच्छतीत्युपचर्यते॥ जाग्रत्कालेय थाज्ञेयमभिव्यक्तविशेषधीः॥२५॥ श्रीशंकरः

इतिजाग्रदवस्थाया॥ अभ्युपपादनादितिनदोषाः॥ ननुसर्वास्ववस्थासु जीवसाक्षिणएकरूपत्वात्॥ जाग्रत्वेवविशेषप्रकाशाभिव्यक्तिःकथमि

॥२५॥

मशक्यं तथापिमनसोत्प्रेक्षितुं शक्यत इति कल्पितस्येत्युक्तं॥ ततश्चजी
वोतिसूक्ष्मो। दुर्विज्ञय इति भावः सच सोपि आनंत्याय परमात्मतादात्म्या
यसमर्थोभवति॥२६॥ हितानाम नाड्योद्वासप्तति सहस्त्राणिहृदयाः॥

अधोमुखंचतत्रास्तिसूक्ष्मंसुषिरमुत्तमं॥ दहरा
काशमित्युक्तं तत्रजीवोवतिष्ठति॥२५॥ बालाग्र
शतभागस्यशतधाकल्पितस्यच॥ भागोजीवःस
विज्ञेयःसचानंत्यायकल्पते॥२६॥ श्रीशिवस०

पुरीतदभिधानमभिप्रतितिष्ठंतइतिश्रुत्यर्थं विशदयन्॥ सप्रपंचंनाडी
र्निरूपयति॥ आत्मनःस्वप्नादि निमित्तसुखदुःखभोगार्थंनाड्यःस्वीका

शु।

र्याः॥ कदंबकुसुमेति अस्मिन्शरीरंशरीरकं॥२७॥ हृदयाग्रतइतिहृदयाग्रतः॥ निष्क्रांतायास्तास्त॥ एकोत्तरशतंनाड्योमुख्याः॥ विष्वक्विनिर्गताःयास्तयोगवित्तमेः॥ द्वासप्ततिसहस्रैःसंख्याताः॥ अत्रदृष्टांतोयथा

कदंबकुसुमोद्भूतकेसराइवसर्वतः॥ प्रसृताहृदयान्नाड्योयाभिर्व्याप्तिंशरीरकं॥२७॥ हितंबलंप्रयच्छंतियस्मात्तेनहिताःस्मृताः॥ द्विसप्ततिसहस्रैस्ताःसंख्यातायोगवित्तमेः॥२८॥ श्रीसदासिव०

अंर्करश्मयस्तथेतियोजना॥ शतंचैकाचहृदयस्यनाड्यस्तासांमूर्धानमभिनिःसृतेनाडीसहस्राणि॥ आसुव्यानश्चरतीतिप्रश्नोपनिषत्

त्यावांक्यनाडूय्युपपादयत्ति॥ लिंगदहेसमुद्भवाइति। वृतयःचक्षुरा
दिइंद्रियजन्यवृत्तयः नाडीद्वारायांतिबहिरितिशेषः॥२६॥ ततर्क्

निष्क्रियःसर्वमाप्नोत्ति भानुर्दशादिशोयथा॥ ना
डीभिर्वृत्तयोयांतिलिंगदेहसमुद्भवाः॥२६॥ तत्त
त्कर्मानुसारेणजाग्रद्भोगोपलब्धये॥ इदंलिंग
शरीराख्यमामोक्षान्नविनश्यति॥२७॥ श्री॥

र्मानुसारेण। ननुपूर्वयत्सुषुप्तौलिंगशरीरस्यपरस्मिन्लीनत्वाज्ज
ग्नतिपुनः कथंतद्वृत्तिसंभवइत्यतआह॥ इदमिति॥२७॥श्रीरां॰

आत्मज्ञाने।नेति साविद्ये मूलाविद्यासहित्ते सशरीरके स्वकार्यसहित्ते अंतःकरणे नष्टे सति॥ आत्मस्वरूपावस्थानं मुक्तिः॥३८॥ देहाद्याश्रय

आत्मज्ञानेन नष्टेस्मिन् साविद्ये सशरीरके॥
आत्मस्वरूपावस्थानं मुक्तिरित्यभिधीयते॥३८॥
उत्पादिते घटे यद्वत् घटाकाशत्वमृच्छति॥ घटेन
ष्टे यथाकाशः स्वरूपेणावतिष्ठति॥३९॥ श्रीहर॥

लक्षणां देहः आदिर्यस्य कारणसंघातस्य कार्यकारणसंघातस्येति
यावत्॥ स एवाश्रयो निमित्तं यस्याः या देहाद्याश्रया सैव लक्षणं स्व

रूपं यस्यास्तां प्रबुद्धां तः॥ करणवृत्यादिव्यवहारावस्थां बोधावस्थां
वा धावस्थां तिरोधायाय आसाद्य स्वत्र स्वप्नावस्थायां कर्मोद्भासितसंस्का

जाग्रत्कर्मक्षयवशात्स्वप्नभोगउपस्थिते॥ बोधाव
स्थां तिरोधाय देहाद्याश्रयलक्षणां॥४०॥ कर्मोद्भा
सितसंस्कारस्तत्र स्वप्नरिरंसया॥ अवस्थां च प्र
यात्यन्यां मायावीवात्ममायया॥४१॥ श्रीसदाशि०

रः॥ शुभाशुभकर्मभिः॥ उद्भासितः प्रकटीकृतः॥ संस्कारो यस्य सः
एतादृशः सन् स्वप्नरिरंसया स्वप्ने क्रीडेच्छया अन्यां स्वप्नावस्थां प्रया
ति॥ यथा कश्चिन्मायावी नटो ...ः अवस्थां देहान्तरं यातितद्वत्॥४१॥

दि

अत्र स्वप्नेंतकरणादीनांवासनात्संस्थापनात्तादात्म्येनाध्यासनात्॥
वासनात्मत्तावासनामात्रतायेनैवंते प्रकारेण तत्र स्वप्ने परात्मनः

घटादिविषयान्सर्वान्बुध्यादिकरणानिच॥भू
तानिकर्मवशातोवासनामात्रसंस्थितान्॥४२॥ए
तान्पश्यन्स्वयंज्योतिःसाक्षात्माव्यवतिष्ठते॥
अत्रांतःकरणादीनांवासनाद्वासनात्मता॥४३॥

स्वात्माभिन्नजीवन्वे तन्यस्यवासनामात्रसाक्षित्वंनत्वन्यथाअप
वीक्षत्वानुपपत्तेरित्यर्थः॥४३॥ ननुस्वप्नेकार्यकारणसंघातस्या

नुपयोगेतद्ध्यासोः अनुपयुक्तकर्तृकर्मक्रियात्मकः॥ एवेत्यत्तआ
हवासनाभिरित्ति॥ अत्रस्वमेकर्मचोदितः॥ कर्माधीनः॥ जाग्रत्का

वासनामात्रसाक्षित्वं तेन तत्र परात्मनः॥ वासना
भिः प्रपंचोत्र दृश्यत्ते कर्मचोदितः॥ ४४॥ जाग्रत्का
लेयथा तद्वत्कर्तृकर्मक्रियात्मकः॥ निःशेषबुद्धि
साक्षात्मा स्वयमेव प्रकाशत्ते॥ ४५॥ श्रीशंकर॥

लेयथात्तद्वत्कर्तृकर्मक्रियात्मकः॥ कर्ताअंतःकरणंकर्मभोग्यंविष
यः॥ क्रियाकरणसाध्याताः आत्मास्वरूपंयस्यसः निःशेषबुद्धिसाक्षा

त्मा स्वयमेव प्रकाशते ॥४५॥ वासनामात्रेति ॥ मात्रशब्दः कृत्स्नवाची तथा
च यावद्वासनासाक्षित्वं उच्यते तावत्साक्षिणः स्वाप उच्यते ॥ स्वेन भा
सा स्वज्योतिषा स्वपितीति श्रुतेः ॥ अत एव वार्त्तिके ॥ निःशेषलोकधी

वासनामात्रसाक्षित्वं साक्षिणः स्वाप उच्यते ॥ भूत

जन्मनियद्भूतं कर्म तद्वासनावशात् ॥४६॥ श्रीशि०

वृत्तिसाक्षिणेवाविकारिणः ॥ प्रतीच ईदृशी वृत्तिः ॥ स्वपीतीत्यभिधी
यत इति ॥ अनेन प्रातीचः स्वप्रकाशत्वं सुबोधमिति भावः ॥४६॥ ॥

ननुसद्योजातेनबालेननकिंचिदनुभूतंयेनस्वप्नेनत्पश्येदत्तआह ।भूत
जन्मनीति ।नेदीयस्त्वात्करणानांआद्येवयसिबाल्ये प्रायाग्नहहेणंके

नेदीयस्त्वाद्दयस्याद्येस्वप्नंप्रायःप्रपश्यति । मध्येव
यसिकार्केस्यात्करणानामिहार्जिता ॥४७॥ प्रायेण,वी
क्षतेस्वप्नवासनाःकर्मणोवशात् । इयियासुःपरलो
कंतुकर्मविद्यादिसंभृतं ॥४८॥ श्रीसांबसदाशि ॥

दाचित्कार्थं ॥४७॥ वार्द्धकेस्वप्नमाह ।इयासुरिति । परलोकंतुपूर्ववैल
क्षण्यार्थः ।पूर्वकर्मविद्यादिसंभृतंसंपादितं ॥४८॥ श्रीशिवायनमः

यत्प्रपतनात् भ्रमणात् श्येनः॥ गगनमंडले श्रांतःसन्॥४९॥नीः
इतिपाठः॥नय्यस्ति भ्रमणश्रममितिनीःसःश्येनः॥ निलयनाय श्रम
नाशाय यततोः॥ एवंजाग्रत्स्वप्नभूमौश्रांतःआत्मामनः॥ आपीतंकर

भाविनोजन्मनोरूपं स्वप्नआत्माप्रपद्यति॥ यद्वत्प्र
पतनाच्छेनःश्रांतोगगनमंडले॥४९॥ आकुंच्यपक्षौ
यनत्तेनीडिनिलयनायसः॥ एवंजाग्रत्स्वप्नभूमौश्रां
तआत्माभिसंचरन्॥५०॥श्रीरामसमर्थ०श्रीवि०

णग्रामः॥ आसमंतात्पीतःलीनःइंद्रियग्रामःयस्मिन्सःकरणात्म
नाकारणात्मनेश्वरेणब्रह्माख्यंनीडंप्रपद्यते॥५०॥ तावाअस्येताहि

तानामनाड्योयथाकेशाःसहस्त्रधाभिन्नास्ताश्चअणिम्नातिष्ठंतीत्क
दर्कंडिकाप्रवृत्तास्वयमपितदभिप्रायंविवृण्वन्नाह नाडीमार्गैरितिइं
द्रियाणांचक्षुरादीनांवासनाःवासनारूपंप्रपंचं॥५१॥ श्रीरामसम०

आपीतकरणग्रामःकारणेनैत्तिंचैकतां। नाडीमार्गै
रिंद्रियाणामाकृष्यादायवासनाः॥५१॥ सर्वंग्रसित्वा
कार्यंचविज्ञानात्माप्रलीयते॥ इश्वराख्येव्याकृतेथतं
थासुखमयोभवेत्॥५२॥श्रीसांबायनमोनमः॥

सर्वंग्रसित्वाकार्यंचजाग्रत्स्वप्नशरीरकंचग्रसित्वावासनारूपेणस्थि
तमादायविज्ञानात्माव्याकृते इश्वरेप्रलीयते॥ एषोस्यपरमोलोक

इत्युक्तम् श्रुतिं चित्रादयन्नाह॥ अथ तयेति॥ अथ विज्ञानात्मनः॥ प्रल
यानंतरं॥ तथा तेन प्रकारेणेश्वरवत्सुखमयः॥ भवेत् आनंदमयः

कृत्स्नप्रपंचविलयस्तथा भवति चात्मनः॥ योषितः
काम्यमानायाः संभोगांते यथा सुखं॥५३॥ स आनंद
मयो बाह्याभ्यांतरः केवलस्तथा॥ प्राज्ञात्मतां समासा
द्य विज्ञानात्मा तथैव सः॥५४॥ श्रीसदाशिव प्रसन्नः

काम्यमानायाः काम्यत इति काम्यमाना हृदयानंदकरी तस्याः॥५४॥
श्रीसांबाय गौरीपति जगत्पालनायन मोनमः॥ श्रीरामसमर्थः॥ ॥

विज्ञानात्मेत्ति। तथाकारणात्मवत् तिष्ठन् यथाधिसः अविद्यासूक्ष्मवृ
त्यासुखं यथा आनुभवति॥ ५५॥ श्रीगौरीशंकरायनमः॥ श्रीरामस०

विज्ञानात्माकारणात्मा तथातिष्ठन् तथापि सः॥ अ
विद्यासूक्ष्मवृत्यानुभवत्येव स्फुरवंयथा॥ ५५॥ अज्ञा
नमपि साक्ष्यादि वृत्तिभिरनुभूयते। तथाहं स्फुरवम
स्वाप्सं नैव किंचिद्विदं॥ ५६॥ श्रीसांबसर्पभूषणान०
क्षित

तथा साक्ष्यादि वृत्तिभिरिति बहुवचनेन जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीनां ग्रह
णं॥ सर्वदाऽज्ञानस्य भावात्॥ अज्ञानमपि अनुभूयते। सुखमहमस्वा

प्सं नैव किंचिद्वेषि तं ॥५७॥ उक्तार्थेऽन्यथानुपपत्तिं प्रमाणयति ॥ इत्ये
वं प्रत्यभिज्ञापि पश्चात्स्वानंदरतस्य जीवस्य न केवलमिहैव जाग्रदा
दि भेद इहामुत्र लोकयोरस्तीति ॥५८॥ कुत आगादितिश्रुतेरुत्तर

इत्येवं प्रत्यभिज्ञापि पश्चात्तस्योपजायते ॥ जाग्रत्स्व
म सुषुप्त्याख्यमेवेहामुत्रलोकयोः ॥५८॥ पश्चात्क
र्मवशादेव विस्फुलिंगा इवानलात् ॥ जायंते कारणा
देव मनोबुध्यादिकानि तु ॥५९॥ श्रीउमारमणाय॥

भूताया ॥ यथाग्नेः क्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंति ॥ एवमेतस्मात्मनः सर्वे
प्राणाः ॥ इति श्रुतेस्तात्पर्यमाह ॥ पश्चादिति ॥ पश्चान्नु जायद्भोगप्रद कर्मो
द्बोधवशात् ॥ कारणादेव जीवचैतन्यादेव मन इत्यादि जायंते ॥५९॥

ननुकार्यकरणसंघातस्यलयात्॥ सुषुप्तौवासनाभिःजीवात्मनोऽभि
मानरूपसंबंधाभावात्पुनरुत्पत्तौकृतहान्यकृताभ्यागमप्रसंगइ
त्याशंक्यसव्याघ्रोवासिंहोवावृकोवेत्यादि। व्यवस्थापिकश्रुत्यपेक्षितं

पयःपूर्णोघटोयद्वन्निमग्नःसलिलाशये। तेनैवो
द्धृतआयातिविज्ञानात्मातथैत्यजात्। ६०॥ श्री०

तदनुरूपदृष्टांतमाह। पयःपूर्णोघटइति॥ आयाति। स्यस्यव्यवहा
रविषयःभवतिनतुतंदशायै॥ एवंविज्ञानात्माअजात्। कारणात्॥ त
थेति॥ ६०॥ तत्तदात्मरूपाभिमानस्यापिसंस्काररूपेणावस्थाना

त्

त् ॥ इति भावः ॥ ननु जायतीव सुषुप्तावपि देवः दत्तादयो यज्ञदत्तादिभ्यो विविक्ततया कुतो न भासंतइत्यत आह ॥ विज्ञानात्मेति ॥ कारणात्मा ईश्वरात्मकारणाभिन्नो विज्ञानात्मांतः ॥ करणोपहितस्तथा तनिष्ठन् ॥ अन्यो

विज्ञानात्मा कारणात्मा तथान्तिष्ठंस्तथापि सः ॥ दृ
श्यते सत्सु तेषेव नष्टेष्वायात्यदृश्यतां ॥ ६१ ॥ श्री०

न्याविविक्ततया वर्तमानस्तथापि सः विज्ञानात्मा तेषु अंतःकरणेषु सत्सु दृश्यते ॥ तेषु नष्टेषु ॥ अदृश्यतामायाति ॥ ६१ ॥ उक्तमर्थं दृष्टांतेन

निगमयत्ति॥ निर्विकारः॥ अर्यमा आप्यन्त्राप्युपाधिषु सत्सु तत्र दृश्यते
तद्वत्॥ कूटस्थो निर्विकारस्तथा परः पुमान्॥ परमात्माभिन्नः सवि

एकाकारोर्यमा तत्तत्कार्येष्विव परः पुमान्॥ कूटस्थो
दृश्यते तद्वद्गच्छत्यागच्छतीव सः॥ ६२॥ श्रीशंकर

ज्ञानात्मा तेषु उपाधिषु सत्सु दृश्यन्ते॥ गच्छत्सु गच्छति॥ आगच्छत्सु॥ आ
गच्छन्तिव॥ ६२॥ मोहमात्रांतरायत्वात्॥ मोहमात्रव्यवधानात्॥

तस्यजीवात्मनः सर्वसुखदुःखादि भोक्तृत्वं उपपद्यते॥ स्वभावतः देहा घतितः॥ आत्मास्वयंज्योतिः स्वप्रकाशः यः तस्येति॥ एवंजीवस्वरूपं

मोहमात्रांतरायत्वात्सर्वं तस्योपपद्यते॥ देहाद्य
तीत आत्मापि स्वयंज्योतिः स्वभावतः॥ ६३॥ एवं
जीवस्वरूपं ते प्रोक्तं दशरथात्मज॥ ६४॥ श्री०

हेदशरथात्मजेतु॥ भ्यंप्रोक्तं॥ ६४॥ इतिश्रीअय्याजीदीक्षितविर चितायांशिवगीताटीकायां तात्पर्यदीपिकायांजीवस्वरूपनिरूप

णं नाम दशमोध्याय समाप्तः ॥ १० ॥ श्री सांबसदाशिव प्रसन्नः ॥

इति श्री पद्मपुराणे शिवगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि
द्यायां योगशास्त्रे शिवराघवसंवादे जीवस्वरूपनि
रूपणं नाम दशमोध्यायः समाप्तः ॥ १० ॥ ७.७ ॥

श्री शंकर शूलपाणियनमः ॥॥ श्री दशरथात्मजायसीतापतियनमः ॥

येन प्रकारेण विज्ञानात्मनो जाग्रदाद्यवस्थाप्राप्तिर्यथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः॥ देहांतरगतिं प्राप्तिं परलोकगतिं स्वर्गनरकादिसाधारणस्य प्राप्तिं तथा वक्ष्यामि॥ तथा च देहांतर॥ प्राप्तौ परलोकप्राप्तौ च साधन

श्रीभगवानुवाच॥ देहांतरगतिं तस्य परलोकगतिं तथा॥ वक्ष्यामि नृपशार्दूल मत्तः शृणु समाहितः॥१॥

गमनक्रमे प्राप्तव्यस्वरूपफलादीकं सर्वथा तत्प्रत्यये सूचितं॥ नृपशार्दूळेति श्रोत्रं तरादनिराय रुच्युत्पादनाय॥ समाहितः॥ शृणु इत्यनेन मध्ये श्रुत्यर्थः कश्चिव्द्युत्क्रमणकंचनांशं परित्यज्याधिकं कंचनांशं गृहीत्वोच्यते तत्र त्वया चित्तक्षोभं त्यज्य सम्यक् श्रोतव्यमिति॥१॥ श्रीहरः

अत्र स्थूलदेहे अन्नपानादिकं यदस्ति न स्यरसात्सारों स्थूलदेहस्य लिंगदेहस्य च आमबंधनं अपक्वंबंधनं दृढतर संश्लेषो जायते तेन जीवनं धारणं भवतीति शेषः आमबंधनमित्युक्तं तया प्रतिदिनं नूतन

भुक्तं पीतं यदस्त्यत्र तद्रसादामबंधनं ॥ स्थूलदेहस्य लिंगस्य तेन जीवनधारणं ॥ २ ॥ व्याधिना जरयावापि पीड्यते जाठरोनलः ॥ ॥ ॥

नबंधः एकदेववदाढर्यनेति जननेदृढबंधनमित्येवब्रूयादिति ॥ २ ॥ व्याधिनेति व्याधिना ज्वरादिनानियतकालेन जरया कालव्यापिन्या ॥

मानस्याव्यथमावापि धातुवैषम्याद ग्निमंदो भवति धातुवैषम्येहि श्ले ष्मणापित्तं न्यूनं वन्हिस्तु पित्तजन्यत्वात् तद्रूपत्वाद्वा मंदो भवति॥ ---
तेनाग्निमांद्यं भवति तेन भुक्तमन्नं पीतं जलादि अलं सम्यक्॥ ---

श्लेष्मणा तेन भुक्तान्नं पीतं वा न पचत्यलं ॥ ३ ॥ भुक्त पीतरसाभा --- वात्तदा शुष्यंति धातवः ॥ भुक्तपी तरसेनैव देहं लिंपंति नित्यशः ॥ ४ ॥ श्रीशंकरं नमः

न नपचति न जरयति तिलत्वादिति ॥ १ ॥ ये धातवः भुक्तपीतरसेनैव देहं नित्यशः निरंतरं लिंपंति ते धातवस्तदा भुक्तपीतरसाभावात् शुष्यंति ॥ ४ ॥

समीकरोतीति। तत्तन्नाडीरंध्रद्वाराणिनिखिलधातुशरीरेषुभक्तंपीतर
सान्समम्यगानयतिव्युत्पत्त्यासमानोरसानयनद्वारापोषकः धातुवस्तु

समीकरोतियस्तस्मात्समानोवायुरुच्यते। इदानीं
तद्रसाभावादामबंधनहानितः॥५॥ श्रीशिवशंकर

कारणत्वेनेतिनकोपिदोषः इदानींज्वरव्याध्याद्युपहितकालेतद्रसाभा
वात्। मंदाग्नितयाभुक्तंपीतं॥५॥ रसाभावात्। आमबंधनहानितःदृ
ढबंधनहानेर्हेतोःपरिपक्वरसत्वेनहेतुना। यथाम्रंफलंवृंततःस्वयमेव

यथा आशु पतति तथा लिंगं सूक्ष्मशरीरं तनोः स्थूलशरीरात् व्रजेत् गच्छे
त् ॥ ६ ॥ तथा च तद्यथाम्रं वोदुंबरं वा पिप्पलं वा बंधनात् प्रमुच्यते इत्या
दिश्रुत्यर्थ उपपादितो भवतीति ॥ ६ ॥ निष्क्रामणमुत्क्रांगमनप्रकारमा

परिपक्करसत्वेन यथाम्रं वृंततः फलं ॥ स्वयमेव पत
त्याशु तथा लिंगं तनोर्व्रजेत् ॥ ६ ॥ तत्तत्स्थानादपाकृ
ष्य हृषीकाणां च वासनाः ॥ अध्यात्मिकाधिभूतानि
हृत्पद्मे चैकतां गतः ॥ ७ ॥ ॥ ॥

ह ॥ तत्तत्स्थानादप्राकृष्येति हृषीकाणामिंद्रियाणां वासनाः तत्तत्स्थाना
त् तत्गोलकात् चक्षुराद्यधिष्ठानादयोकृष्य चकारात् विषयवासनां त्विष

यवासनाअपिअध्यात्मिकाधिभूतानिअंतराणिभाचिच्छरीरारंभक
भूतानिआदायहृत्पद्मेचवशाद्यात् निमित्तकरणाभिमाभिदेवताभिश्च
तैःसहैकतांगतःव्यूढीभूतः॥ ७॥ तत्रोर्ध्वगइतितत्रहृत्पद्मेउर्ध्वगःप्रा

तत्रोर्ध्वगःप्राणवायुःसंयुक्तोनववायुभिः॥ उर्ध्वोच्छ्वा
सीभवत्येषतथातैर्नैक्यतांगतः॥ ८॥ श्रीशंकरं

णवायुःउदानःतस्यैवउत्क्रमेणहेतुत्वात्संयुक्तःनववायुभिःनागादि
भिःउर्ध्वोच्छ्वासीभवत्येषःविज्ञानात्मायथातथा तथाप्राणवायुनासंहै
क्यंगतःअत्रतमुत्क्रांतंप्राणोत्क्रामतिप्राणमनुत्क्रामंतंसर्वेप्राणा

उत्क्रामंतीतिश्लोकक्रमादिकमभिहितं॥ ९॥ विधाकर्मसमायुक्तः
तंविद्याकर्मणीसमन्वारभंतेविषयवासनाचेति॥ १ ॥ प्रज्ञात्मेति॥
प्रज्ञात्मानंजीवात्मानं॥ समाश्रित्यविज्ञानात्माअंतःकरणंतत्प्रतिबिंबो

चक्षुषोवाथमूर्ध्नोवानाडीमार्गंसमाश्रितः॥ विद्या
कर्मसमायुक्तोवासनाभिश्चसं युतं॥ १ प्रज्ञा
त्मानंसमाश्रित्यविज्ञानात्मो पसर्पति॥ यथाकुंभो
नीयमानोदेशाद्देशांतरंप्रति॥ ११॥ श्रीरामसमर्थः

पाधिभूतः संनुपसर्पति॥ ननुपूर्णस्यासंसंगोदासीनस्यांतःकरिणो
पाधिवशाद्देहंत्यक्त्वादेहांतरंप्रतिगमनंकथंघटतेइत्यत्रदृष्टांतम

नुनयत्ति ॥ यथाकुंभोनियमानइति ॥ १० ॥ तद्वत् घटोपाध्याकाशवत्लिंग
परात्मनानुगतंसत् गछनिजीवात्मनासहयात्ति ॥ ११ ॥ एवंकरणंसंयु

खपूर्णएषसर्वत्रसआकाशोपित्तत्रतु ॥ घटाकाशग
ख्यतोयानि तद्वल्लिंगंपर[illegible]त्मना ॥ ११ ॥ पुनर्देहांतरंया
नियथाकर्मानुसारतः ॥ आमोक्षात्संचरत्येवंमत्स्यः
कूलद्वयंयथा ॥ १२ ॥ पापभोगायचेद्गछेयमदूतैरधिष्ठितः ॥

कोजीवःओमोक्षात् ॥ मोक्षमवधीकृत्ययथाकर्मानुसारतःपुनर्देहांतरं
तेयाति ॥ १२ ॥ पुण्यः[illegible]पुण्येनकर्मणाभवत्तिपापःपापेनेतिश्रुतेः ॥ यदि
पापकारीचेत्तदायमदूतैःअधिष्ठितः ॥ यातनादेहमाश्रित्यपापभोग

क्षमनरकदेहभिमानी भूत्वा नरकानेव गच्छति ॥१३॥ पुण्यः पुण्येनेत्यर्थमाह
इष्टापूर्त्तेत्यादि। एषः प्रत्यक्षकर्मानुष्ठाताऽतोऽर्चिषमभिसंभवंतीतिश्रुत्याऽर्चि
षमग्निमीत्यबर्हिषःसकाशाद्धूममेत्य धूमाद्रात्रिं ततो रात्रेः कृष्णपक्षं तस्मा

यानतो नादेहमाश्रित्य नरकानेव केवलं ॥१३॥ इष्टापूर्त्तानि
कर्माणि योनुतिष्ठन्ति सर्वदा। पितृलोकं व्रजत्येष धूममा
श्रित्य बर्हिषः ॥१४॥ धूमाद्रात्रिं गतः कृष्णपक्षं तस्माच्च द
क्षिणं ॥ अयनं च ततो लोकं पितॄणां च ततः परं ॥१५॥

कृष्णपक्षाच्च दक्षिणममयनं ततोऽयनात्। पितॄणां लोकं चेत्यनुक्तसमुच्च
यार्थे तेन पितृलोकं व्रजति ॥१४॥ पितॄणां चेत्यनुक्तसमुच्चयार्थे चकारः तेन
पितृलोकादाकाशमाकाशाच्चंद्रमसमेत्यमितिश्रुतिबलात्पितृलोकादाकाश

चंद्रलोकमिति ॥ १५ ॥ चंद्रलोके इति ॥ चंद्रलोके दिव्यदेहं तेजोमयं देहं प्रा
प्य परां उत्कृष्टां श्रियं ॥ भुंक्ते चंद्रसमानः ॥ असौ जीवः तत्र चंद्रलोके याव
त्कर्मफलं पुण्यावधि वसेत् ॥ १६ ॥

चंद्रलोके दिव्यदेहं प्राप्य भुंक्ते परां श्रियं ॥ तत्र चंद्रस
मानोऽसौ यावत्कर्मफलं वसेत् ॥ १६ ॥ ॥

कथमायाति वा देहमित्यस्योत्तरं वक्तुं ॥ अथैतमेवाध्वानं यथैतमाकाश
माकाशाद्वायुं वायुर्भूत्वा प्रचर्षतीति श्रुतिं संगृह्णाति तथैवेति तथैव प्र
कारेण भुक्त्वा वशिष्टकर्मशेषेणेति केचित् ॥ वस्तुवस्तु भुक्तकर्मणः क

र्मोत्तरं कर्मशेषः तेन यथाइतं गतं तथा तेन प्रकारेण जीवः पुनराव्रजेत्
॥ आगमनप्रकारमाह वपुरिति ॥ चंद्रलोके भोगार्थमम्मयं शरीरं त्य
क्त्वा उत्क्रांतिवत् सूक्ष्मशरीरावच्छेदमात्रेण स्थित्वा जीवत्वमासाद्या०

तथैव कर्मशेषेण यथेतं पुनराव्रजेत् ॥ वपुर्विहाय
जीवत्वमासाद्याकाशमेति सः ॥ १७ ॥ द्या

काशमेति ॥ आकाशसाम्यं प्राप्नोति न तु तद्भावं एवमुत्तरत्रापि साम्य
मेव भक्ष्य भोज्येत्तदंतं योज्यं ॥ १७ ॥ आकाशाद्वायुमागत्य वायोरनं
तरं धूमो द्रष्टव्यः ॥ अभ्रशब्देन मेघो धूमोत्पन्नं मेघपूर्वावस्थारूपं तस्मा

ष्ट्रम रूपात्तं अभ्रात् मेघं व्रजन्ति मेघाद्वृष्टिरूपो भवेद्‌सौ जीवः ॥ १८ ॥
ततो वृष्टेः सकाशात् धन्यानि भक्ष्याणि जायन्ते कर्मचोदितः शुभाशुभक

आकाशाद्वायुमागत्य वायोरभ्रं व्रजत्यथ ॥ अभ्रान्मे
घं समासाद्य तत्तो वृष्टिर्भवेदसौ ॥ १८ ॥ ततो धान्यानि
भक्ष्याणि जायंते कर्मचोदिताः ॥ योनिमन्ये प्रपद्यंते
२ शरीरत्वाय देहिनः ॥ १९ ॥ श्रीसांबसदाशिवाय नमः

र्मणा चोदितः प्रेरितः सन् भक्षितुं योग्यानि भक्ष्याणि धान्यानि व्रीहिय
वादीनि जायंते देहिनः देहाभिमानिनः जीवाः योनिं मनुष्ययोनिं शरीर

त्वायशरीरभावाय प्रपद्यंते ॥१९॥ अन्ये देहिनः यथाकर्म यथाश्रुतं यथाकर्मानुसारतः ॥ यथाशास्त्रानुसारतः तं विघाकर्मणि समन्वारभेते अतः

स्थाणुमन्ये प्रपद्यंते यथाकर्म यथाश्रुतं ॥ ततोन्नत्वं
समासाद्यपितृभ्यां भुज्यते परं ॥२०॥ ततः शुक्रं रजश्चैव
भूत्वा गर्भेभिजायते ॥ ततः कर्मानुसारेण भवेत्स्त्री
पुन्नपुंसकं ॥२१॥ श्रीसदाशिवउमापतियनमः

स्थाणुत्वं स्थावरत्वं प्रपद्यंते ततोन्नत्वं समासाद्यपितृभ्यां भुज्यते परं ॥
॥२०॥२१॥

एवंजीवगतिःइहलोकपरलोकयोःगतिःसंचरणंसंरणंइदानींवृत्ता
नुवादपूर्वकंपुनर्नायातिवावदेति प्रश्नोत्तरंवक्तुंप्रतिजानातिमुक्तित

एवंजीवगतिःप्रोक्तामुक्तिंतस्यवदामिते॥ यस्तु
शांत्यादि,युक्तःसन्सद्विद्याभिरतोभवेत्॥२२॥ ॥

स्यवदामिते॥ब्रह्मलोकगतस्य पुनःपुनरागमनाभावःसर्वथा गत्यभा
वश्चेत्यकभयविधमुक्तिंवदामि॥२२॥ यस्तुशांत्यादियुक्तःशमदमादिसं

युक्तःसन्सद्विद्याभिरतःब्रह्मविद्यारतःअध्यात्मशास्त्रानिरतइतियाव त्॥भवेत्॥सःदेवयानेनब्रह्मलोकाल्लोकावधितत्पर्यंतंयाति॥गमन

सयातिदेवयानेनब्रह्मलोकावधिंनरः॥
अर्चिर्भूत्वादिनंप्राप्यशुक्लपक्षमथोव्रजेत्॥ २३॥

प्रकारमाह॥अर्चिर्भूत्वाअर्चिरभिमानिनींदेवतांएवंदिनमित्यादाव पियोज्यंशुक्लपक्षंतदभिमानिनींदेवतांव्रजेत्॥२३॥श्रीरामसमर्थः॥

अतःपरमित्यत्याग्यावरुणेंद्र प्रजापतिलोकाःज्ञातव्याः ततल्लोके भागश्चै
यज्ञः ॥२४॥ तत्रोषित्वाचिरंकालंब्रह्मणासहेत्ति॥ ब्रह्मणासहतेसर्वेसं

उत्तरायणमासाद्य संवत्सरमथोव्रजेत्॥ आदित्य
चंद्रलोकौ तुविद्युल्लोकमतोव्रजेत्॥२४॥ अथदिव्यः
पुमान्कश्चिद्ब्रह्मलोकादिहेत्तिसः॥ दिव्येवपुषिसं
धायजीवमेनंनयत्यसौ॥२५॥ श्री गौरीपतिः॥

प्राप्तेप्रतिसंचरेपरस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदं॥ अस्याःश्रुते
रर्थः॥ तेब्रह्मलोकगताः॥ प्रतिसंचरेप्रलयेप्राप्तेसतिपरस्यांतेपरब्रह्मणः॥२५॥

आयुःशतवर्षात्मकं तस्यांते प्राकृतिकलये प्राप्ते सति ब्रह्मणा सहमु
च्यते मुक्तो भवति ॥ तस्येति ॥ न तस्य प्राणा उत्क्रामंति तत्रैव समवली

ब्रह्मलोके दिव्यदेहे भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ तत्रो
षित्वा चिरंकालं ब्रह्मणा सह मुच्यते ॥ २६ ॥ शुद्धब्रह्मरतो
व यश्च सनायात्यैं कुत्रचित् ॥ तस्य प्राणा विलीयंते जले
सैंधवपिंडवत् ॥ २७ ॥ स्वप्नेस्दृष्टिर्यथा स्टृष्टा प्रबुद्धस्य
विलीयते ॥ ब्रह्मज्ञानवतस्तद्वद्विलीयंते तथैव ते ॥ २८ ॥

यंते इति श्रुतेः ॥ २७ ॥ स्वप्नसृष्टिर्यथा प्रबुद्धस्य जाग्रद्वस्थां प्राप्तवतः वि
लीयते नश्यति ॥ तथा ब्रह्मज्ञानवतः ब्रह्मनिष्ठस्य ते प्राणाः तथैव प्रबु

द्रवत् विलीयंते तेन नश्यंति ॥ २८ ॥ विद्याकर्मविहीन इति यः नरकप्रापको
दुष्टकर्मवान् तृतीयं ॥ स्थानं भूयो भूयो जननमरणात्मकं स्थानं ए
ति प्राप्नोति पश्चात्कर्मशेषेण क्षुद्रजंतुर्भवेदसौ ॥ अस्यार्थः ॥ पश्चात्त

विद्याकर्मविहीनो यस्तृतीयं स्थानमेति सः ॥ भुक्त्वा
च नरकान् घोरान् महारौरवसंज्ञकान् ॥ २९ ॥

स्यारब्धस्य यानंतरं तस्य पापस्य कर्मणः ॥ शेषेण शेषे शब्दः सारस्या
सजीवस्य पापांतरस्य ग्रहणं ॥ क्षुद्रजंतुः ॥ शरीरतो जीवनतः कर्मा
देश्च ॥ असौ नरकगं ना भवेत् ॥ २९ ॥ श्रीकेदारेश्वराय नमो नमः ॥

एवंजीवगतिः इहलोकपरलोकसंचरणलक्षणा ॥ अन्यत् जीवस्वरूप निरूपणोपयुक्तं ॥३१॥ गंधर्वादिषु लोकेषु अपि भोगआनंदानुभवः

पश्चात्प्राक्कर्मशेषेण क्षुद्रजंतुर्भवेदसौ ॥ यूकामशकदंशादिजन्मासौ लभते भुवि ॥३०॥ एवंजीवगतिः प्रोक्ता किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ राम उवाच ॥ भगवन्यत्त्वया प्रोक्तं फलं तु ज्ञानकर्मणोः ॥ ब्रह्मलोके चंद्रलोके भुंक्ते भोगानिति प्रभो ॥३१॥ गंधर्वादिषु लोकेषु कथं भोगसमीरितः ॥ देवत्वं प्राप्नुयात्कश्चित्कश्चिदिंद्रत्वमेति च ॥३२॥

समीरितः एतदुभयं ॥ भूतौ कथं भोगः समीरितः एतदुभयं कथं संगच्छ

त्इतिप्रश्नार्थः॥३३॥एतत्भुज्यमानंदेवत्वादिकंचशास्त्रात्सूर्यलोक
भोगोपि अपित्वेत्युक्तन्यासमुच्चितयोरपिविद्याकर्मणोरपिनतत्फलंसा
धनद्वयेनमार्गद्वयविधानात्तद्व्यतिरेकेणमार्गांतरंनास्ति। पूर्वोक्तं

एतत्कर्मफलंचास्तुविद्याफलमथापिवा॥ तद्बहिगिरि
जाक्रांततत्रमेसंशयोमहान्॥३३॥श्रीभगवानुवाच॥
तद्विद्याकर्मणोरेवानुसारेणफलंभवेत्।।युवातिसुंद
रःश्रीरोनिरोगीबलवान्भवेत्॥

त्वन्यथासिद्धमितिभावःतत्रगंधर्वादिलोकभोगविषये॥३३॥तद्विद्या
कर्मणोरेवेतितत्।।देवत्वादिकंविद्याकर्मणोरेवफलंसाधनांतरस्यानु
पलब्धेःतद्विद्याकर्मणोःफलंभवेदेवतत्रप्रमाणसत्वात्॥एवंचयुवा

स्यात्साधुयुवाध्यायिक इत्यारभ्य स एको देवगंधर्वाणामानंद इति तैत्ति
रीय भृत्युक्तार्थश्चकारः॥ युवेत्यारभ्य सत्पट्टीपांवसुमंतीनिःकंटकंय
दि भुंक्ते सः मानुषानंदः प्रोक्तः स इति तस्यैनिवक्तव्य आनंदानंदिनोः

सत्पट्टीपांवसुमतीभुंक्ते निष्कंटकं यदि॥ स प्रोक्तो
मानुषानंदस्तस्माच्छतगुणो भृतः॥ ३४॥ मनुष्यस्त
जा प्रसायुक्तो गंधर्वो यते स तु॥ तस्माच्छतगुणो देवगंध
र्वस्य नसंशयः॥ ३५॥ ॥

पारमार्थिकाभेदविवक्षयैवमुक्तं॥ चानुक्रोधादिदुर्गुणाभावः सूचितः
शतगुणः शतसंख्या गुणितवृद्धिमान्॥ ३४॥ यो मनुष्यस्तपसा युक्तः
गंधर्वो जायते स तु गंधर्वः तस्मात् गंधर्वानंदाद्देवगंधर्वानंदः शतगुणो

ज्ञेयः ॥३५॥ एवं शततगुणानंद उत्तरोत्तरतः षष्ठ्यर्थेतसिल् ॥ पितॄणामिति देवगंधर्वापेक्षया चिरकालं चिरकालस्थायी लोको येषां पितॄणां तेषां

एवं शततगुणानंद उत्तरोत्तरतो भवेत् ॥ पितॄणां चिर लोकानामाजानसुरसंपदां ॥३६॥ श्रीशंभो ॥ ॥

कर्मभिः पितृत्वं प्राप्तानां कर्मणा पितृलोकः पितृलोकादूर्ध्वभाविनि ॥ आजानाख्यदेवलोकविशेषे सुराणां संपद्येषां ते आजानदेवास्तेषां कर्मदेवानामित्यर्थः ॥३६॥

देवतानामथेति॥ अथेत्यनेन स एको देवानामानंदाः इति श्रुत्युक्तः त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याकदेवानामित्यर्थः तथा च त्रिप्रकारा देवा गृहीता भवंतीति॥ यद्यपि देवानामिंद्रस्य गुरोश्चैकलोकवर्तित्वात् तत्प्रत्युक्त आनंदातिशयो नास्ति॥ अथापि विद्याकर्मानुष्ठानप्रयुक्त इति नानुपपत्तिः॥ तद्वदिति उत्तरोत्तरशतगुणानुवादपरः प्रजापतेः॥ विराड्रूपस्य ब्रह्मणः हिरण्यगर्भस्य च कारः पूर्वैः सहैतस्यैव पूर्वोत्तरावधित्वमिति सूचनार्थः॥३७॥

देवतानामथेंद्रस्य गुरोस्तद्वत्प्रजापतेः॥ ब्रह्मणश्चैवमानंदः पुरस्तादुत्तरोत्तरः॥३७॥ श्रीउमापतिप्र०

सुरालये स्वर्गेज्ञानाधिक्यात्सुखाधिक्यं भवति ॥ अन्यत् ज्ञानं विना सु
खे कारणं नास्ति श्रोत्रियो श्छंदो धीते यः ब्राह्मणः दे वाध्यायी अवृजिनः निः

ज्ञानाधिक्यात्सुखाधिक्यं नान्यदस्ति सुरालये ॥
श्रोत्रियो वृजिनोः कामहतो यश्च द्विजो भवेत् ॥ ३९ ॥

पापः अकामहमतः विषयाभिहतो यश्च न भवेत् तस्यापि एवं आनंदा
स्समाख्याताः श्रुतौ ॥ ३९ ॥ श्रीशूलपाणिय नमो नमः श्री शंकरः ॥

यतःकारणात् ॥ ब्राह्मणःब्रह्मवित् ब्रह्मज्ञानीकर्मभिःपुण्यकर्मभिर्नवर्द्धते अशुभैःपापैःकर्मभिर्नहीयते नैवक्षीणोभवतितस्मात्कारणात् ॥ हेदशर

तस्याप्येवंसमाख्याताआनंदाश्चोत्तरोत्तरं ॥ आत्मज्ञानात्परंनास्तितस्माद्दशरथात्मज ॥ ३९ ॥ ब्राह्मणःकर्मभिर्नैववर्द्धतेनैवहीयते ॥ नलिप्यतेपापकेनकर्मणाज्ञानवान्यतः ॥ ४० ॥

थात्मजआत्मज्ञानात्परं ॥ उत्कृष्टंकिमपिनास्ति अतःकारणात्ज्ञानमेवसंपादनीयं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ॥

यतःज्ञानवान्कर्मणाशुभाशुभेनलिप्यतेतस्मात्। ज्ञानवान्विप्रः
सर्वाधिकोभवति॥ एवंज्ञात्वायःकर्मकुरुतेतस्याक्षयफलंभवेत्॥४१

तस्मात्सर्वाधिकोविप्रोज्ञानवानेवजायते। ज्ञात्वायः
कुरुतेकर्मतस्याक्षयफलंभवेत्॥४१॥ यत्फलंलभते
मर्त्यःकोटिब्राह्मणभोजनैः। तत्फलंसमवाप्नोतिज्ञा
निनंयस्तुभोजयेत्॥४२॥ ॥ ॥

यामर्त्यःकोटिब्राह्मणभोजनैःफलंप्राप्नोतितत्फलंएकंज्ञानिनंयःभोज
येत् सःतत्फलंप्राप्नोति॥४२॥ ॥ ॥

यः नराधमः ज्ञानवंतं ब्राह्मणं द्विषते द्वेष्टि सः शुष्यमाणः शुष्यत्कंठो म्रियते ॥ यस्मादीश्वर एव सः तथा चेश्वरद्वेषयदुःखं तादृशं दुःखं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥४३॥

ज्ञानवंतं द्विजं यस्तु द्विषते च नराधमः ॥ स शुष्यमाणो म्रियते यस्मादीश्वर एव सः ॥४३॥

तदेवमियता प्रबंधेन षष्ठसप्तमाभ्यां सर्वज्ञत्वाद्युपलक्षितं सच्चिदानंदात्मकं जीवाभिन्नं ब्रह्मस्वरूपं प्रतिपादितं ॥ अष्टमादिभिश्चतुर्भि

रध्याये देहादिस्वरूपनिरूपणद्वारा देहादिव्यतिरिक्तमकर्त्रभोक्ता
द्यात्मकं गमनाद्युपाधिनिर्मुक्तं ब्रह्माभेदयोग्यं जीवस्वरूपं निरूपितं
इदानीं तत्साधनजातं फलं च तदुपयुक्तं तृतीय चतुर्थाध्याय निरूपि

उपासको न यात्येव यस्मात्पुनरधो गतिं ॥ उपा
सनरतो भूत्वा तस्माद्दास्व सुखी भव ॥ ४४ ॥ ॥

तन्याय ॥ जातसिद्धं निरूपयितुं श्रीरामस्याधिकारानुरूपं साधनं निरू
पयति ॥ उपासक इति ॥ अधोगतिं संसारं ॥ तस्मात्कारणादुपासन
रतो भूत्वा त्वं सुखी भवति ॥ साधु पृष्टं महाभागेति समस्य कर्ममात्रा
धिकारनिरासेन श्रवणाद्यधिकारित्वसूचनात् ॥ रावणवधाद्युपाये

विक्षिप्तचित्तत्वेननिर्गुणश्रवणादौ मंदधिकारित्वप्रतिपादनात्॥ सगुणोपासनाद्यधिकारस्यसुस्थिरतयावक्तुंयुक्तत्वादमुमर्थमुपदिष्टवानितिभावः॥४५॥ इतिश्रीआख्याजींदीक्षितविरचितायां

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवराघवसंवादेउपासनमहात्म्यंनामैकादशोध्यायसंपूर्णसमाप्तः॥११॥ ७ ॥

शिवगीतातात्पर्यदीपिकायांउपासनमहात्मनिरूपणंनामएकादशोध्यायसंपूर्णसमाप्तः॥११॥ श्रीसांबप्रसन्नोस्तु॥

तदेवं पूर्वाध्यायांत्तेऽधिकारानुरोधेन रामस्योपदेशव्याजेन पुनरा
वृत्तिनिवृत्त्यर्थंउपासनंकर्तव्यमित्युक्तं॥ तत्सप्रपंचंनिरूपयितुंराम
स्यप्रश्नमवतारयन्ति भगवन्निति॥ उपासनविधिंब्रूहीति अंगा

रामउवाच॥ भगवन्देवदेवेशानमस्तेस्तुमहेश्व
र॥ उपासनविधिंब्रूहिदेशंकालंचतस्यतु॥१॥ ॥

निकथंभावाकांक्षारूपकाणिच शब्दादुपास्यभेदांश्चेत्यर्थः एवंप्र
श्नेउत्तरमुवाच॥ श्रीभगवान्॥ शृणुवितत्त्रप्रथममुपास्यस्योत्क
र्षातिशयकथनेनस्वे ॥ ॥ ॥

तरोपासनं न कर्त्तव्यं स्वस्यैवोपासनं कर्त्तव्यमिति वक्तुं स्वस्य सर्वात्मकत्वं तावदाह सर्वाकार इति तत्र तत्रोपनिषत्सु ब्रह्मत्वेन प्रतिपाद्यः सर्वाकारः एकस्त्रिविधपरिच्छेदशून्योहमेव सर्वाकारः न तु म(स)

अंगानि नियमांश्चैव मयि तेनुग्रहो यदि ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु राम प्रवक्ष्यामि देशं कालमुपासने ॥ सर्वाकारोहमेवैकः सच्चिदानंदविग्रहः ॥ २ ॥ श्रीहरः

द्व्यतिरेकेणान्यदेवतामूर्त्तयः संतीत्यर्थः ॥ सदसज्ज्ञप्रतिपक्षः चिच्चेतन्यतत्तज्जडप्रतिपक्षः आनंदो दुःखप्रतिपक्षः ते सच्चिदानंदाः विग्रहो मूर्त्तिर्यस्य ॥ २ ॥

ननुब्रह्माद्यधिष्ठितमूर्तयः पृथक् बहुळमुपलभ्यंते तत्कथं तवत्सर्वा
त्मकत्वमित्यत आह मंदशेनेति मंदशेन मत्प्रतिबिंबेन परिछिन्नाः

मंदशेन परिछिन्नादेहाः सर्वेदिवौकसां ।। यत्वन्य
देवताभक्तायजंते श्रद्धयान्विताः ।। २ ।।

अधिष्ठिताः सर्वेदेहाः दिवौकसां ब्रह्मादिदिवौकसां न तु मत्तः पृथक्
भूताः परमार्थतः एकमेवाद्वितिब्रह्म नेह नानास्ति किंचनेति नान्यातो
स्तिद्रष्टेत्यादिश्रुतिनिषिद्धत्वात् ।। ३ ।।

येत्वन्यदेवताभक्ताः भक्तियुक्ताः यजंते तेपि मामेव यजंते परंतु अवि
धिपूर्वकं अज्ञानपूर्वकं सर्वाधिष्ठानं मामज्ञात्वेति यावत् यस्मात् कर

तेपि मामेव राजेंद्र यजंत्यविधिपूर्वकं ॥ यस्मात्स
र्वमिदं विश्वं मत्तो न व्यतिरिच्यते ॥ ४ ॥ ॥

णात् सर्वमिदं विश्वं मत्तः सकाशात् न व्यतिरिच्यते अतिरिक्तं न भव
ति परमार्थतोद्वैतत्वादिति सर्वमनवद्यं ॥ ४ ॥ ।

सर्वक्रियाणांभोक्तृत्वंदेवतांतरेणभोक्तृत्वंस्वरूपेणफलदातृत्वंननुसें
इंद्रादीनुद्दिश्यनतत्कर्मविधानंतेषामेवतत्क्रियाभोक्तृत्वंफल
दातृत्वंचानुभूयतइतितत्रैवकथंतदुभयमित्यतआह येनका

सर्वक्रियाणांभोक्ताहंसर्वस्याहंफलप्रदः॥ येना
कारेणयेमर्त्यामामेवैकमुपासते॥ ५॥

रेणेति येनाकारेणब्रह्मेंद्राद्याकारेणास्थितंमामेकंयेमर्त्याउपा
सतेतेनाकारेणप्रसन्नस्तेभ्योवांछितंददे॥ ५॥ श्रीसदाशिवाय

॥ शिवगी० ॥ विधिनाश्रुत्युक्तक्रमप्रयोगेण अविधिनाअज्ञानाशक्तिकरणापाटवालस्यादि नाअपिशब्दात् अन्यदपिअंगन्यूनत्वेन भक्त्या ये मामुपासते तेभ्यः फलं प्रयच्छामि प्रसंनोहं न संशयः तेभ्यः भक्तेभ्यः फलं मोक्षं अन्यस्या ॥ अ० ॥

॥१५७॥ ॥१२॥

तेनाकारेण तेभ्योहं प्रसंनो वांछितं ददे ॥ विधिनाविधिनावापि भक्त्या ये मामुपासते ॥ ६ ॥ श्री उमापतिः

पासनाया मंगवैकल्यादिना फलाभावः मदुपासनायां त्वं गवैकल्यादिदोषाभावः स्मृत्यादौ प्रसिद्धः ॥ ६ ॥ ॥ ॥

॥१५७॥

अपिचेत्सुदुराचार इति ॥ सुदुराचारः शूद्रादिरपि स साधुरेव ज्ञानादियोग
युक्त एव ॥ शूद्रादेर्यज्ञादेरनधिकारेपि ज्ञानाधिकारसंभवात् ॥ सः सम्यग्व्यव
सितः सम्यक्बुद्धिव्यवसायवान् भवति ॥ ७ ॥ ननु त्वदुपासनं भेदेन वा अ॰

तेभ्यः फलं प्रयच्छामि प्रसन्नोहं न संशयः ॥ अपिचे
त्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥ साधुरेव स मं
तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ७ ॥ श्रीशंकरप्रसन्न

ऽभेदेन वा अन्यभ्यो ऽन्यां देवतामुपास्ते ऽन्योसावन्योहमस्मीति न स वे
द ॥ यथा पशुरेव सः मृत्योः ॥ स मृत्युमाप्नोति य इह ॥ नानेव पश्यतीति

भेदोपासनस्य निषिद्धत्वात् अभेदेनोपासने विरुद्धानेकधर्माक्रांतत्वात्कथं त्वदुपासनं कार्यमित्यत आह ॥ स्वजीवत्वेनेति ॥ अन्योसावन्योहमिति धीर्न यस्य भवतीत्यनन्यधीः भेदबुद्धिरहित इत्यर्थः एकं सजातीयवि

स्वजीवत्वेन यो वेत्ति मामेवैकमनन्यधीः ॥ तं न स्पृशंति पापानि ब्रह्महत्यादिकान्यपि ॥ ९ ॥ श्रीहरः

जातीयस्वगतभेदशून्यं परमानंदाद्वितियमेव स्वजीवत्वेन स्वस्मिन् अहंप्रत्ययविषयचिदचिदात्मकेंतःकरणे यज्जीवस्वरूपं चिद्रूपत्वेन तदभिन्नतया वेत्ति उपास्ते तं तु ब्रह्महत्यादिकानि पापानि ॥ अपिशब्दात् संसारित्वादिकमपि न स्पृशंति ॥ ९ ॥

उपासाविधयः उपासनप्रकाराः चत्वारः प्रकीर्तिताः संपदुपासना आरोपोपासना संवर्गोपासना अध्यासोपासना चेति ॥ ९ ॥ अल्पस्य अधिकत्वेन गुणयोगाद्विचिंतनं ससंपद्विधिः संपदुपासनाख्ये येतिशेषः ॥ यथा

उपासाविधयस्तत्र चत्वारः परिकिर्तिताः ॥ संपदारोपसंवर्गाध्यासा इति मनीषिभिः ॥ ९ ॥ अल्पस्य चाधिकत्वेन गुणयोगाद्विचिंतनं ॥ अनंतं वै मन इत्ति, संपद्विधिरुदीरितः ॥ १० ॥

अनंतं वै मन इत्ति अल्पं अणुपरिमाणं मनः तस्याधिकगुणत्वेन अनंतमिति गुणत्वेन विचिंतनं ससंपद्विधिरित्ति ॥ १० ॥ श्रीरामसमर्थ

आरोपोपासनामाह॥ विधाविति॥ यद्वदिति दृष्टांतः ॐकारमुद्गीथमुपासीतेति ॐकारे उद्गीथस्वप्राणस्यारोपइति आरोपोपासनाबुद्धिपूर्वेणयः अरोपः स अरोपइति॥ ११॥ योषित्यग्निरिति यामतिस अध्या

विधावारोप्य योपासा सारोपः परिकीर्तितः॥ यद्वद्धोंकारमुद्गीथमुपासीतेत्सुदाहृतः॥ ११॥ आरोपोबुद्धिपूर्वेणय उपासाविधिश्चसः॥ योषित्यग्निमतिर्यत्तदध्यासः स उदाहृतः॥ १२॥ श्री उमापतियनमः

स उदाहृतः सिंहोमाणवकइत्यादि यथा सिंहस्य क्रौयादियोगुणास्ते माणवके आरोप्यंते अयं अध्यासविधिरुदाहृतइति॥ १२॥ ॥

संवर्गमुपासनमाह क्रियायोगेनेतिकर्मयोगेनयः उपासाविधिः संवर्गः यथासंहृत्येति पाठः वायुः प्रलयभूतानिसंहृत्य एकोवसीदति तिष्ठतीति ॥१३॥ बुध्यासूक्ष्मयाचित्तैकाग्र्येण उपसंगम्य यत् देवतात्म

क्रियायोगेनयोपासाविधिः संवर्ग उच्यते। संहृत्य वायुः प्रलये भूतान्येकोवसीदति ॥१३॥ उपसंगम्य बुध्यायदासनं देवतात्मना। तदुपासनमंतः स्यात्तद्बहिः संपदा ॥१४॥ इयः

नाध्येयदेवतास्वरूपत्वेन आसनं स्थितिः स्वरूपधारणेनियावत् तदुपासनमंतः हृदयमध्य एव बहिस्तुचित्तसावधानार्थं संपदादयविधयः उक्ताः ॥१४॥

एवंचावृत्तिरसकृदुपदेशादित्यधिकरणसिद्धावृत्तिगुणप्रत्ययउपासन
मुक्तंतस्याननिप्रसक्तंलक्षणमाहज्ञानानांनरानंतरितेत्तिज्ञानांतरैर्वि
जातीयज्ञानैरूपास्याविषयकैरनंतरितानिमध्येमध्येव्यवधानरहिता

ज्ञानांनरानंतरितसजातिज्ञानसंहतेः॥ संपन्नदेवता
त्मत्वमुपासनमुदीरितं॥१५॥ श्रीसांबसदाशिवायनमः॥

नियानिसजातीयज्ञानानितेषांसंहतेःसमूहात्संपन्नदेवत्तात्मत्वंउपा
स्यदेवतास्वरूपत्वंतद्देवफलपर्यवसायीनिर्वोषःआवृत्त्यधिकरणन्या
येनेवप्रत्ययदार्ढ्यमेवावधिःसचतत्फलसंपादनक्षमत्वंतच्चामु
ष्मिकफलेषुआप्रायणमावृत्त्यैवभवति॥१५॥ ॥ ॥

कर्मकालेऔद्गात्रादिकर्मकाले तदंगेषु यदुपासनं ॐकारमुद्गीथमु
पासीतेतियद्विहितं तत्काले तद्दृष्टिमात्रं कर्त्तव्यं ॥ उपासनाद्विविधा
ब्रह्मोपासनाप्रतीकोपासनाचब्रह्मोपासनापिद्विविधासगुणनिर्गु

संपदादिषु बाह्येषु दृढबुद्धिरुपासनं ॥ कर्मकाले तदंगे
षु दृष्टिमात्रमुपासनं ॥ १६ ॥ उपासनमिति प्रोक्तं तदंगा
नि ब्रुवे शृणु ॥ १६ ॥ तीर्थक्षेत्रादिगमनं श्रद्धां तत्र परित्य

त्रत जेत् ॥ स्वचित्तैकाग्रतायं त्रासीत सुखं द्विजः ॥ १७ ॥

णभेदेन ॥ प्रतीकोपासनाचतुर्विधा ॥ संपदादिभेदेनेति ॥ १६ ॥ तत्रांतरुपा
सने ॥ तीर्थं गंगादि क्षेत्रं वाराणस्यादि आदि शब्दात् ॥ पर्वताग्रादि गमने
श्रद्धासुखमासीतेत्युत्तन्यानि ष्टन्नासीनः शयानो वोपासीतेति ॥ १७ ॥

कंबले आसने ऊर्णामये मृदुतल्पे कोमले तल्पे काष्ठनिर्मिते वा व्याघ्रचर्मणि प्रसिद्धे। स्थितः विविक्तदेशे पवित्रदेशे स्थितः नियतः यतचित्तः समग्रीवशिरस्तनुः ग्रीवा च शिरश्च तनुश्च तासां समाहारः समग्री

कंबले मृदुतल्पे वा व्याघ्रचर्मणि वा स्थितः। विविक्तदेशे नियतः समग्रीवशिरस्तनुः॥१८॥ श्रीशंकर

वाशिरस्तनुर्यस्य। द्वंद्वश्च प्राणितूर्यसेनांगानामित्येकवद्भावः॥१८॥

अत्याश्रमस्थइति ॥ अत्याश्रमस्थः आश्रमस्थानतिक्रम्य वर्त्तन इति अ
त्याश्रमस्थः अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीया ब्रह्मनिष्ठः भगवद्भक्तः स

अत्याश्रमस्थः सकलानींद्रियाणि निरुध्य च ॥ भ
क्त्याथ स्वगुरुं नत्वा योगं विद्वान् प्रयोजयेत् ॥ १९ ॥

कलानींद्रियाणि निरुध्य भक्त्या गुरुं योगोपदेष्टारं नत्वा योगं सगुण
धारणारूपं विद्वान् ज्ञानैकतत्परः सन् प्रयोजयेत् ॥ १९ ॥ ॥ ॥

यस्त्विति अविज्ञानवान् ॥ अयुक्तबुद्धिः असावधानबुद्धिर्मनसा सह भवति तस्येंद्रियाणि अवश्यानि भवंतीति शेषः दुष्टा अदांता अश्वाः सारथेरिव ॥२०॥ विज्ञानी यस्तु यत्नेन एकाग्रेण मनसा सह सावधा

यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तमनसा सह ॥ तस्येंद्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥२०॥ विज्ञानी यस्तु भवति यत्तेन मनसा सह ॥ तस्येंद्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥२१॥

नबुद्धिः तस्येंद्रियाणि वश्यानि विषयनिष्ठानि न भवंति ॥ सदश्वा इव दांता अश्वाः यथा सारथेः वश्याः भवंति ॥२१॥

मनोनिग्रहस्याप्यन्वयव्यतिरेकौ वदन् इंद्रियवश्यानायाः प्रयोजन
माह ॥ यस्त्वविज्ञानवान् ॥ अमनस्कश्च अनिगृहीतमनाः सः सदाशु

यस्त्वविज्ञानवान्भवत्यमनस्कः सदाशुचिः ॥ नसत्त
त्पदमाप्नोति संसारमधिगच्छति ॥ २२ ॥ श्रीशंकर

चिः आंतरशुद्धिरहितः ॥ तत्पदं सत्यज्ञानानंदात्मकं पदं पदनीयं आ
त्मानं न प्राप्नोति ततः किं प्राप्नोति संसारमधिगच्छति अधिक्येन प्राप्नोति ॥ २२ ॥

विज्ञानी आत्मनात्मकविवेकवद्बुद्धियुक्तः समनस्कः निगृहीतमनाश्च स
सदाशुचिः स तत्पदमवाप्नोति नैनु सुषुप्ताविव ब्रह्म प्राप्तौ पुनरुत्पादः

विज्ञानी यस्तु भवति समनस्कः सदाशुचिः स तत्पद
मवाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते ॥२३॥ श्रीगौरिहर

कस्मान्न भवतीत्यत आह यस्मादिति विवेकादिना साक्षात्कारद्वारा
प्राप्तात्पदात् । प्रच्युतः सन्संसारमंडलं पुनर्न प्रविशन्ति ॥२३॥ ॥

पूर्वश्रुत्युक्तं रथिकसामग्रीरूपकमुपजीव्य प्रवृत्तां श्रुतिं संगृण्हाति विज्ञानसारथिरिति ॥ विज्ञानसारथिः आत्मानात्मविवेकवती बुद्धिर्विज्ञानं सैव सारथिर्यस्य ॥ मनःप्रग्रहः खलीनादिर्यस्य सः अध्वनः पारं संसाररू सं

विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रह एव च ॥ सोध्वनः पारमाप्नोति मममेव परमं पदं ॥ २४ ॥ हृत्पुंडरीकं विरजं विशुद्धं विशदं तथा ॥ विशोकं च विचिंत्यात्र ध्यायेन्मां परमेश्वरं ॥ २५ ॥

पस्याध्वनः पारं अंतं ममैव परमं पदं स्वरूपं प्राप्नोति ॥ २४ ॥ हृत्पुंडरिकं हृदयकमलं विरजं रजोगुणरहितं अत एव विशुद्धं शुद्धसत्वात्मकं विशदं निर्मलं गुणरहितं अत एव विशोकं शोकातीतं विचिंत्य एवं विशिष्टगुणत्वं संपाद्य तत्र हृदयकमले मां परमेश्वरं ध्यायेत् ॥ २५ ॥ ॥

अचिंत्यरूपमिति। अव्यक्तं मनआद्यगोचरं। आनंतं त्रिविधपरिछेद
शून्यं अमृतं मरणशून्यं आदिमध्यांतरहितं उत्पत्तिस्थितिनाशशून्यं
प्रशांतं आनंदमूर्ति ब्रह्म परिपूर्ण कारणं प्रपंचस्य ॥२६॥ एकं सजाती

अचिंत्यरूपमव्यक्तमनंतममृतं शिवं। आदिमध्यांतर
हितं प्रशांतं ब्रह्मकारणं ॥२६॥ एकं विभुं चिदानंदमरू
पमजमव्ययं। शुद्धस्फटिकसंकाशमुमादेहार्धधारिणं ॥२७॥

यविजातीयस्वगतभेदशून्यं विभुं व्यापकं चिदानंदं स्वरूपं अजं जन्म
शून्यं अतएवाव्ययं षड्विकाररहितं उमादेहार्धधारिणं शिवशक्त्या
त्मकं एकस्मिन्देहे स्त्रीपुरुषात्मकरूपसंभवात् अतएवाद्भुतमित्यर्कः ॥२७॥

व्याघ्रचर्मांबरधरं स्पष्टं ॥ २८ ॥ वरेण्यं वामाधःकरे वरप्रदं दक्षिणाधःकरे अभयप्रदं पराभ्यामूर्ध्वहस्ताभ्यां परशुं मृगं च विभ्राणं वरदाभयहस्तापेक्षयान्याभ्यां दक्षिणे उर्ध्वहस्ते परशुं वामे उर्ध्वहस्ते च मृगं ॥ २९ ॥

व्याघ्रचर्मांबरधरं नीलकंठं त्रिलोचनं ॥ जटाधरं चंद्रमौलिं नागयज्ञोपवीतिनं ॥ २८ ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च वरेण्यमभयप्रदं ॥ पराभ्यामूर्ध्वहस्ताभ्यां बिभ्राणं परशुं मृगं ॥ २९ ॥ कोटिमध्यान्हसूर्याभं चंद्रकोटिसुशीतलं ॥ चंद्रसूर्याग्निनयनं स्मेरवक्त्रसरोरुहं ॥ २९ ॥ ३० ॥ रु ॥

कोटिमध्यान्हसूर्याभमिति अत्यक्षमप्रभं स्यादित्यन आह चंद्रकोटिसुशीतलमिति ॥ स्मेरवक्त्रसरोरुहमिति शक्तियुक्तत्वेनातिसौंदर्यमुक्तं ॥ ३० ॥

त्रि

त्यं

सर्वाभरणभूषितं ॥ तत्तदंगयोग्यसर्वाभरणमिति भावः॥३०॥ तदेवं ध्यायेनां परमेश्वरमित्यत्र ध्येयरूपमुपदिष्टं ॥ तत्रोर्ध्वस्वरूपइश्वरोहमस्मीतिज्ञानोत्पत्त्यैउपायंवदन्श्रुतेरस्थसगुणोपासनापरवाक्येन

भूतिभूषितसर्वांगंसर्वाभरणभूषितं ॥ एवमात्मारणिंकृत्वा प्रणवंचोत्तरारणिं ॥३१॥ ॥ ॥

संहितवाक्यतां वक्तुं तद्वाक्यंसां गृण्हाति एवमात्मारणिमिति ॥ आत्मारणिं परमेश्वरत्वाद्युक्तगुणविशिष्टतया सगुणब्रह्मात्मकाधरणिं प्रणवंचोत्तराणिंकृत्वाज्ञानं प्रणवाभिधेयत्वेनचोत्तराणिं ॥३१॥ प्रणवावलंबनत्वेनयाब्रह्मणश्चिंतनं ध्यानं तदेवनिर्मथनं पूर्वोत्तरारणिमध्य

स्थ मंथानभ्रमणं तस्याभ्यासो यावत्साक्षात्कारस्तस्मात् जनः॥ जनन
धर्मोपासकः एवं प्रणवेनात्मानं ब्रह्मरूपत्वेनानुसंधानैस्तदभ्यासव
शेन दारुणि मथ्यमाने। अग्निमिव मां पश्यति॥ ३१॥ ध्यानातिरिक्तसा

ध्याननिर्मथनाभ्यासात्साक्षात्पश्यति मां जनः॥
वेदवाक्यैरलभ्योऽहं न शास्त्रैर्नापि चेतसा॥ ३२॥

धनैर्व्यतिरेकमाह॥ वेदवाक्यैरलभ्योऽहमिति ध्यानेन यः उपासकः सर्व
दा मां वृणुते ध्येयरूपत्वेन चिंतयति अहमपि तं उपासकं वृणोमि सा
क्षात् स्वरूपदर्शनं कारयामि सर्वदा प्रकटो भवामीत्यर्थः॥ ३२॥ ॥

नाविरतोदुश्चरितान् दुश्चरितादिदोषसहितः॥ अशांतः॥ अप्रसन्नचित्तः असमाहितः सावधानबुद्धिरहितः॥ नाशांतमानसोपि मां नलभेत किंतु ज्ञानेनैव मां लभेतेति॥ ३३॥ अभेदोपासनासाक्षात्कारमाहात्म्यमाह

ध्यानेन वृणुते यो मां सर्वदाहं वृणोमि तं॥ नाविरतो दुश्चरितान्नाशांतो नासमाहितः॥ ३३॥ नाशांतमानसो वापि प्रज्ञानेन लभेत मां॥ ३३॥ जाग्रत्स्वप्न सुषुप्त्यादि प्रपंचं यत्प्रकाशयेत्॥ तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबंधैः प्रमुच्यते॥ ३४॥

भिद्यते हृदयग्रंथिः छिद्यंते सर्वसंशयाः॥ क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे इति श्रुतेः॥ ३४॥

त्रिषु धामसु जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु यद्भोग्यं विषयजातं भोक्ता अंतःकरणो पहितचैतन्यं जीवः भोगश्च भोगसाधनं करणादि ॥ तेभ्यो विलक्षणः ॥ भोग्यभोक्तृभोगेभ्यः विविक्तः साक्षी चिन्मात्रोहं सदाशिव इति ध्याना

त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यद्भवेत् ॥ तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रोहं सदाशिवः ॥ ३५ ॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापि सर्वभूतांतरात्मा

न्यासफलमुक्तं ॥ ३५ ॥ एकः सजातीयादिभेदशून्यः प्रतीयादित्यत आह देवः स्वप्रकाशः ननु स्वप्रकाशत्वस्य परप्रकाश्यसापेक्षत्वात्तदभावे कथं तादृक् ॥ स्यादित्यत आह ॥ सर्वभूतेष्विति ॥ चतुर्विधेषु जातिभेदेषु त

त्रसुखदुःखादीनां परप्रकाश्यानामुपलंभात्॥ तदनुरोधेन अयं स्वप्र
काश इत्यर्थः ननु च यं किं प्रतीयत इत्यत आह॥ गूढ इति आविद्यको हं म
माभिमानेन गूढ इति सर्वभूताधिवासः चतुर्विध प्राणिबुद्धेराभ्यंतरः
तथा चेत् सुखदुःखयो र्भोक्तासंसार्यवायमित्यत आह॥ सर्वाध्यक्ष इति

सर्वाध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥३७॥

सुखदुःखादीनां नियंता न तु भोक्ता नियंता चेत्तटस्थ एव स्यादित्यत आह
सर्वभूतानां तरात्मेति सर्वभूतान्यात्मत्वेनाधिकृत्य वसतीति सर्वात्मस्वरूपः
द्रष्टा बोद्धेव न तु शरीरादिमान् यतः साक्षी केवलः निरूपाधिः अत एव
निर्गुणश्च ॥३७॥

एवं सर्वेश्वर एकोहं एकं बीजं प्रकृतिरूपं मायानित्यं तावशी बहुधा यः उपाधिभेदैः बहुप्रकारं करोति ॥ एतादृशं मां सर्वभूतानतरात्मानं ये धीराः वि

एकोवशी सर्वभूतांतरात्मा प्येकं बीजं बहुधा यः करोति ॥ तं मां नित्यं ये नु पश्यंति धीरास्तेषां शांतिः शाश्वती नेतरेषां ॥ ३८ ॥

वेकिनः अनुपश्यंति श्रवणमनननिदिध्यासनैरात्मविचारेण योगेन वा पश्यंति तेषां शाश्वती शांति निरतिशयं सुखं नेतरेषां ॥ ३८ ॥ ।

अत्रदृष्टांतमाहअग्निर्यथैकःभुवनंप्रविष्टःसन्रूपंरूपंप्रत्युपाधिंप्रतिरू
पोनेकप्रकारःभवंतिएकःसर्वेश्वरस्तथाउपाधिभेदैःसर्वभूतांतरात्माभ

अग्निर्यथैकोभुवनंप्रविष्टोरूपंरूपंप्रतिरूपोबभूव॥
एकस्तथासर्वभूतांतरात्मानलिप्यतेलोकदुःखेनबाह्यः॥३९॥

वतितथापिलोकदुःखेनदेहाद्यभिमानजनितेनदुःखेनबाह्यअलिप्तोभ
वति॥३९॥

अहंअलुप्तचिद्दृष्टिरेतंबुध्यादिप्रवर्त्तकंअपरोक्षंमहांतंअपरिछिन्नंआ
दित्यवर्णंस्वप्रकाशंतमसःमायायाःपरस्तात्परंभिन्नंवेदजानामिएता

वेदाहमेतंपुरुषंमहांतमादित्यवर्णंतमसःपरस्ता
त्॥सएवंविद्वान्मृतोत्र भूयान्नान्यस्तत्पंथाअय
नायविद्यते॥४०॥

दृशंअत्रसशरीरावस्थायांयएवंविद्वान्सएवअमृतोमृत्युरहितोभूया
त्अन्यःज्ञानाद्भिन्नस्तत्पंथांमार्गअयनायमोक्षायनविद्यतेनास्ति॥४०॥

अहं पूर्वं सृष्टेः प्राक् हिरण्यगर्भं विदधामि ॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वमित्यादिश्रुतेः यो हं तस्मै वेदांश्च प्रहिणोमि प्रापयामि ॥ तं तादृशं ब्रह्मादिकर्तारं देवं ध्यानेन शील्लं इड्यं स्तुत्यं ब्रह्मादिभिः पुराणं पुराप्यनवं पुरुषं

हिरण्यगर्भं विदधामि पूर्वं वेदांश्च तस्मै प्रहिणोमि
यो हं ॥ तं देवमीड्यं पुरुषं पुराणं निश्चित्य मां मृत्यु
मुखात्प्रमुच्यते ॥ ४१ ॥ श्रीसांबसदाशिवायनमः

पूर्षु शरीरेषु शेते सो पुरुषस्तं सर्वाधिष्ठातारं निश्चित्य निःसंशयं ज्ञात्वा मृत्युमुखात् जननमरणलक्षणात् संसारात् प्रमुच्यते मुक्तो भवति ॥ ४१ ॥

इदानीमुक्तोपासनाविशिष्टज्ञानस्य फलं दर्शयन् अध्यायार्थमुपसंहर
त्येवमिति ॥ तत्वतोऽहंकारादिभ्यो निष्कृष्टत्वेन जीवाभिन्नं मां यः शांत्यादि
युक्तः सन् साधनचतुष्टयसंपन्नः सन् साक्षात्करोति सः निर्मुक्तदुःखसंता

एवं शांत्यादियुक्तः सन्वेत्ति मां तत्वतस्तु यः ॥ निर्मु
क्तदुःखसंतानः सोंते मय्येव लीयते ॥ ४२ ॥

नो नामत्यक्तस्यापि दुःखस्य पुनरुत्पादः नितरां मुक्तः पुनरुत्पादो यस्य
सः तथा ॥ अंते देहपातानंतरं मय्येव कारणे कैवल्यं प्राप्नोतीत्यक्षरार्थः
यज्ज्ञात्वा मुच्यते जंतुरमृतत्वं च गच्छति ॥ ज्ञात्वा तं मृत्युमत्येति ॥ न स पुन

रावर्तते न स पुनरावर्तत इत्यादिभ्यः इत्यनव ॥ ४२ ॥ श्री उमापतिर्यनमः ॥

१३ज्ञा

इतिश्रीआप्याजीदीक्षितविरचितायांशिवगीताटीकायांतात्पर्यदीपि

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासूपनिषत्सुब्रह्मवि
द्यायांयोगशास्त्रेश्रीशिवराघवसंवादेउपासनवि
धिर्नामद्वादशोऽध्यायः॥ १२॥ ६७ ॥ ६५ ॥

कायांउपासनविधिर्नामद्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥श्रीसांबसदाशिवोनमः

एवं तावत्पूर्वाध्याये उपासनया ज्ञानस्य फलं मुक्तिः प्रतिपादिता तच्छ्रुत्वा
तत्स्वरूपं तेन लक्षणं तद्भेदं तत्साधनानि च जिज्ञासो रामस्य प्रश्नं वर्णयति (?) ता

म

सूत उवाच ॥ एवं श्रुत्वा कौशलेयस्तुष्टो मनिम
तां वरः ॥ पप्रच्छ गिरिजाकांतं सुभगं मुक्तिलक्ष
णं ॥ १ ॥ राम उवाच ॥ भगवन्करुणाविष्टहृदय
त्वं प्रसीद मे ॥ स्वरूपं लक्षणं मुक्तेः प्रब्रूहि परमेश्वर ॥ २ ॥

रयति सूतः एवमिति ॥ सुभगं परमपुरुषार्थसाधनत्वात् ॥ १ ॥ भगवन्नि
ति ॥ हे भगवान् षड्गुणैश्वर्यसंपन्न स्वरूपं लक्षणमिति तद्भेद तत्साधनाना
मुपलक्षणं ॥ २ ॥

साल्लोक्यमिति॥ सल्लोकस्य भावः साल्लोक्यं सरूपस्य भावः सारूप्यं सार्ष्टर्यं ऋष्टिरैश्वर्यं समाना ऋष्टिर्यस्य सार्ष्टिस्तथा भावः सार्ष्टं समानैश्वर्य सायुज्यं सहयोगः केवलस्य

श्रीभगवानुवाच॥ साल्लोक्यमपि सारूप्यं सार्ष्ट्यं सायुज्यमेव च॥ कैवल्यं चेति तां विद्धि मुक्तिं राघव पंचधा॥ ३॥

भावः कैवल्यं आनंदं निष्प्रपंचानंदात्मकस्वरूपं पंचधेति सामीप्यस्याप्येष्वेवांतर्भावः॥ ३॥

न

निर्देशानुसारेण सालोक्यमुक्तिसाधर्म्यमाह। मां पूजयन्तीति यः निःकामः फलाभिसंधिरहितः ज्ञानवर्जितः आत्मनात्मविवेकरूपज्ञानवर्जितोपि मां सर्वदा पूजयति पूजामात्रं करोति सः मे लोकं समासाद्य

मां पूजयन्ति निष्कामः सर्वदा ज्ञानवर्जितः॥ स मे लोकं समासाद्य भुंक्ते भोगान्यथेप्सितान्॥ ४॥
ज्ञात्वा मां पूजयेद्यस्तु सर्वकामविवर्जितः॥ मया समानरूपः सन्मम लोके महीयते॥ ५॥

थेप्सितान् भोगान् भुंक्ते अंते तेन सह मुच्यत इत्यर्थः॥ ४॥ सरूपतामाह॥ ज्ञात्वेति॥ महीयते समृद्धो भवति॥ ५॥

तृतीयायां मुक्तिमाह इष्टापूर्त्तादिकर्माणीति इष्टानि यागादि श्रौतकर्माणि पूर्तं वापीकूपादि आदिशब्दाद्दानादीनि यस्तु मत्प्रीत्यै कुरुते स मल्लोके मत्समानैश्वर्यं अनुभवतीति द्वितीयश्लोकस्थप्रथमपादेना

इष्टापूर्त्तादिकर्माणि मत्प्रीत्यै कुरुते तु यः ॥ यत्करोति यदश्नाति यज्जुहोति ददाति यत् ॥ ८ ॥

न्वयः चतुर्थमुक्तेः साधनमाह ॥ यत्करोतीति लौकिकमपि यत् अश्नाति हितमेध्याशनादि करोति यत् जुहोति अग्निहोत्रादिना यत् ददाति गोदानादि ॥ ८ ॥

यत्त पश्यनिक्कच्छादिना तत्सर्वं यः मदर्पणं मह्यमर्पणं ब्रह्मार्पणधियाक
रोति सः मत्तुल्यप्राभवं तद्देवसायुज्यं तदात्मना एकत्वं तुल्यप्रभुत्वं संग

यत्त पश्यति तत्सर्वं यः करोति मदर्पणं ॥ मल्लोकेस
श्रियं भुंक्ते मत्तुल्यप्राभवं भजेत् ॥ ७ ॥ ॥

च्छते नान्यथेति सायुज्यमुक्तं ॥ ७ ॥ यदर्थं मुक्तिभेदानिरूपिता स्तांपंच
मींमुक्तिं उपलक्षयन्ति ॥ यस्त्विति यस्तुशांत्यादिसाधनसंपन्नाः सन् मा

मात्मत्वेनजीवेश्वरयोरविद्यामायाकृतोपाधिलयेनचिन्मात्रयोरखंडानु
भवेनपश्यतिसजायतेपरंज्योतिरितिअद्वैतंत्रिविधपरिच्छेदशून्यंपरंउत्कृ
ष्टंज्योतिःस्वप्रकाशंकेवलंब्रह्मैवजायते॥सर्वोपाधिलयोर्शुद्धब्रह्मरूपो

यस्तुशांत्यादियुक्तःसन्मामात्मत्वेनपश्यति॥
सजायतेपरंज्योतिरद्वैतंब्रह्मकेवलं॥ ८॥

भवति॥सर्वोपाधयोविद्याकृताःविद्ययाविद्यायांनष्टायांसर्वप्रपंचा
धिष्ठानंब्रह्मैवावशिष्टंभवतीत्यर्थःयथाघटाकाशाद्युपाधिलयान्महा
काशइतियथावासोदकघटविनाशात्सूर्यादिः॥ ८॥

आत्मस्वरूपावस्थानमिति आत्मस्वरूपस्थित्यायत्नु॥ अवस्थानंस्थितिंसा
मुक्तिरित्यभिधीयते॥ स्वरूपस्थितिमाह॥ सत्यमिति सत्यंत्रिकालाबाध्यं

आत्मस्वरूपावस्थानंमुक्तिरित्यभिधीयते॥ सत्यंज्ञा
नमनंतंसदानंदब्रह्मकेवलं॥ १॥ श्रीउमापतिनमः

ज्ञानंज्ञप्तिमात्रंअनंतंदेशतःकालतःवस्तुतःपरिछेदशून्यंसदानंद
रूपंकेवलंब्रह्म॥ १॥

सर्वकर्मविहीनंनिष्क्रियंयस्मात्सजातीयविजातीयपदार्थानांतद्व्यतिरिक्तानामसंभवात् अतोद्वैतमितिसंज्ञितंशुद्धंमत्स्वरूपंयदभिधीयतेतेन

सर्वकर्मविहीनंच यस्माद्वाचामगोचरं॥ सजाती
यविजातीयपदार्थानामसंभवात्॥१०॥ अतस्त
द्व्यतिरिक्तानामद्वैतमितिसंज्ञितं॥मत्स्वरूपमिदंरा
मशुद्धंयदभिधीयते॥११॥ ॥ ॥

स्वरूपेणास्थितिर्मुक्तिरिति॥१०॥सत्यादिरूपंशुद्धंयत् मत्स्वरूपंसैवमु
क्तिरित्यभिधीयते॥११॥ ॥ ॥

नन्वेवंभूतत्वे परिदृश्यमानस्य प्रपंचस्य कागतिरित्याह। मय्येवेति ननु एवं तन्मापते तत्राह। व्योम्नीति॥ यथा गंधर्वनगरं व्योम्नि दृष्टं सत्क्षणमात्रेण न दृश्यते॥ एवं सर्वं स्थावरजंगमं प्रपंचजातं यावदविद्यास्ति

मय्येव दृश्यते सर्वं जगत्स्थावरजंगमं॥ व्योम्नि गंधर्वनगरं यथा दृष्टं न दृश्यते॥ १२॥ ॥ ॥

तावत्सर्वं सत्यमिति दृश्यते॥ यदात्मतत्त्वस्वरूपज्ञानेनाविद्यायां नष्टायां किमपि मत्स्वरूपातिरिक्तं नास्ति॥ नेह नानास्तीति किंचनेति॥ १२॥ ॥

अनाद्यविद्ययेति ॥ अनाद्यविद्यया सर्वं विश्वं मय्येव कल्प्यते ॥ मत्स्वरूप ज्ञानेन नु निवर्तते नश्यति ॥१३॥ मम स्वरूपज्ञानेन यदा अविद्यामूला

अनाद्यविद्यया विश्वं सर्वं मय्येव कल्प्यते ॥ निवर्तते तु मय्येव मय्येवेदं विलीयते ॥१३॥ मम स्वरूपज्ञानेन यदाविद्या प्रणश्यति ॥ तदैक एव वर्तेहं मनोवाचामगोचरः ॥१४॥

विद्या प्रणश्यति ॥ तदा मनोवाचामगोचरः ॥ अहमेव अनामरूपत्वाच्चब्रह्माहमेक एव वर्तेवर्तामीत्यर्थः ॥१४॥

संदेवमिति ॥ सदापरमानंदइत्यर्थः ॥ एषोस्य परमानंद इतिश्रुतेः स्वप्रकाशः
अयं पुरुषः स्वयंज्योतिः तस्य भासा सर्वमिदं विभातीतिश्रुतेः श्चिदात्मकश्चे
ति ॥ १५ ॥ पुनरपि स्वरूपस्थितिमहि यदा कालः न पंचभूतानि आकाशादी

संदेवं परमानंदः स्वप्रकाशश्चिदात्मकः ॥ नकालः
पंचभूतानि न दिशो विदिशश्च न ॥ १५ ॥ मदन्यन्नास्ति
यत्किंचित्तदा वर्त्तेहमेकलः ॥ १६ ॥ श्रीउमापतिनमः

नि न दिशो विदिशः अवांतरदिशश्च न मदन्यत् ॥ यत्किंचिदपि वस्तुजातं न त
तदा केवलोहमेव वर्त्ते ॥ १६ ॥

नसंदृशाइति ॥ चिन्मात्रस्वरूपस्यमेवस्वरूपमखंडानंदरसंसंदृश्येयत्रदर्शनं विषयेनतिष्ठति ॥ अत्रराहोःशिरइतिपदभेदेपिभेदव्ययदेशःननुतस्य कथमुपलब्धिरित्याह ॥ हृदाहृत्स्थयाबुध्याकीदृश्यामनीषामनसोनियं

नसंदृशेतिष्ठतिमेस्वरूपेनचक्षुषापश्यतिमांतुक श्चित् ॥ हृदामनीषामनसाभिकॢप्त्यंयेमांविदुस्तेह्यमृताभवंति ॥ १७ ॥

तृत्वेनमनीषनयामनासामननरूपेणसम्यग्दर्शनेनअभिकॢप्त्यंप्रकर्ट येमांविदुस्तेह्यमृताभवंति ॥ १७ ॥

ननुईदृक्ज्ञानं सर्वेषां सर्वदाकिं न स्यादितिकुचोद्यानिरासाय वैराग्यपू
र्वकश्रवणाद्यंतरंगसाधनं संपत्तिं वक्तुं रामस्य प्रश्नमवातारयतिकथमि

रामउवाच॥ कथं भगवतोज्ञानं शुद्धं मर्त्यस्य जाय
ते॥ तन्नोपायं हर ब्रूहि मयि ते नुग्रहो यदि॥ १८॥

ति॥ कथं केन प्रकारेण भगवतोज्ञानं मर्त्यस्य जायते॥ तत्र ज्ञानोत्पत्ति प्रका
रे हे हर संसार वैद्य उपायं ब्रूहि मयि ते नुग्रहो यदि तर्हि ब्रूहि लोकानुग्रहे। आदरार्थे॥ १८॥

 विरज्ये सर्वभूतेभ्यइत्ति॥ सर्वभूतेभ्यः सर्वप्राणिविषयस्थानेभ्यः आविरिंचि

श्रीभगवानुवाच॥ विरज्यसर्वभूतेभ्यआविरंचिपदा दपि॥ घृणांवितत्यसर्वत्रपुत्रमित्रादिकेष्वपि॥१९॥

पदादपिब्रह्मपदमाअभिव्याप्यतस्मादपिविरज्य॥ विरागंप्राप्यसर्वत्रपुत्रा दिकेष्वपिघृणांज्जुगुप्सांवितत्य॥१९॥

मुक्तिमार्गेषु मुक्तिसाधनेषु श्रद्धालुर्भक्तिमान्वेदांतज्ञानलिप्सया ॥ औपनिषद ज्ञानलाभेच्छयातंत्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामीतिश्रुतिः तद्विज्ञानार्थं सगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमितिश्रुतेः उपायनकरोभूत्वा फला

श्रद्धालुर्मुक्तिमार्गेषु वेदांतज्ञानलिप्सया ॥ उपायनकरो भूत्वा गुरुं ब्रह्मविदं व्रजेत् ॥ २० ॥ सेवाभिः परितोष्यैनं चिरकालं समाहितः ॥ सर्ववेदांतवाक्यार्थं श्रृणुयात्सुसमाहितः ॥ २१ ॥

दि गृहीत्वाब्रह्मनिष्ठं गुरुं व्रजेत् ॥ २० ॥ सेवाभिश्चिरकालं एनं गुरुं परितोष्य मांसहितः ॥ एकाग्रचित्तः सन् सर्ववेदांतवाक्यार्थं श्रृणुयात् ॥ २१ ॥

सर्ववेदांतवाक्यानांमयितात्पर्यंनिश्चयः। उपक्रमोपसंहारवाक्यनिश्चयैः
यतोवाइमानिभूतानिजायंते॥येनाःजातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशं

सर्ववेदांतवाक्यानांमयितात्पर्यनिश्चयं॥श्रवणं
नामतत्प्राहुःसर्वेतेब्रह्मवादिनः॥२२॥

तीत्तिउपक्रमवाक्यंनेहनानास्तीत्तिकिंचनेत्ति॥उपसंहारवाक्यमित्या
दिवेदांतवाक्यानांमायियस्तात्पर्यनिश्चयस्तंशृणुयात्॥तच्छ्रवणंना
मब्रह्मवादिनःप्राहुः॥२२॥

श्रुतस्य वाक्यार्थस्योपबृंहणं विस्तारेणावबोधनं कथं चेत्यत आह ॥ लोहमणीति ॥ चुंबकमणेः सन्निधानादचेतनमपि लोहं यथा तथात्मनः

लोहमण्यादिदृष्टांतयुक्तिभिर्यद्विवेचनं । तदेवम
ननं प्राहुर्वाक्यार्थस्योपबृंहणं ॥ २३ ॥ ॥

सन्निधानाद्बुध्यादिकमपि व्यापृतं भवतीति ॥ अनुकूलयुक्तिभिस्तत्त्वैर्यद्विचिंतनं तन्मननं प्राहुः ॥ २३ ॥

॥ निर्ममः ममताहीनः ॥ पुत्रगृहादिषु ॥ निरहंकारो देहादौ ॥ समः सर्वत्र पुत्रमित्रद्वेष्येषु ॥ संगवर्जितः ॥ विषयेषु आसक्तिरहितः ॥ सदाशांत्यादियु

निर्ममो निरहंकारः समः संगविवर्जितः ॥ सदाशांत्यादियुक्तः सन्नात्मन्यात्मानमीक्षते ॥ २४ ॥ ॥

क्तः शमदमादियुक्तः सन् आत्मनि बुद्धिसाक्षिणि ॥ आत्मानं परमात्मानं यत्सदा ध्यानयोगेन ईक्षते तन्निदिध्यानं संस्मृतमित्यनंतरेण संबंधः ॥२४॥

सर्वकर्मक्षयवशात्‌आत्मनःसाक्षात्कारःकस्यचिच्छीघ्रंजायते॥ कस्य

यत्सदाध्यानयोगेन तन्निदिध्यासनं स्मृतं॥ सर्व
कर्मक्षयवशात्साक्षात्कारोपिचात्मनः॥२५॥ कस्य
चिज्जायतेशीघ्रंकस्यचिच्चिरकालतः॥ कूटस्था
नीहकर्माणिकोटिजन्मार्जितान्यपि॥२६॥ ॥

चिच्चिरकालेनः॥२५॥ कूटस्थानीति॥ कोटिजन्मसंपादितान्यपिकूटस्था
निसमूहीभूतानिकर्माणि॥२६॥ ॥ ॥

ज्ञानेनैव विनश्यंति न तु कर्मायुतैः तथा च ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसा
त्कुरुतेऽर्जुन ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ज्ञानं लब्ध्वा परां शां
तिमचिरेणाधिगच्छतीति च भगवद्वचनात् ॥ शंकर भगवद्भिरप्येवमेव ब

ज्ञानेनैव विनश्यंति न तु कर्मायुतैरपि ॥ ज्ञानादूर्ध्वं
तु यत्किंचित्पुण्यं वा पापमेव वा ॥ २७ ॥ ॥

हुग्रंथेषु प्रतिपादितं तेनैव पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सीध्य
तीति उक्तत्वात् ॥ ज्ञानादूर्ध्वमिति न कर्मणा लिप्यते न पापकेन न पुण्य
पापे मम नास्ति बंधः न कर्मणा वर्धते नो कनीयादित्यादिश्रुतिभ्यः २७ ॥

ननु एवं ज्ञाने सति शरीरमपि किं न पतेत् तत्राह ॥ शरीरारंभकमिति ॥ यत्तु आरब्धफलकर्मणा न च्छरीरावच्छेदेन भोगप्रदं प्रारब्धं तद्भोगेनैव नष्टं स्या

क्रियन्ते बहुवास्यं वा नन्तेनायं विलिप्यन्ते ॥ शरीरारंभकं यत्तु प्रारब्धं कर्म तन्मतं ॥ २८ ॥ तद्भोगेनैव नष्टं स्यान्न तु ज्ञानेन नश्यति ॥

न्न तु ज्ञानेन प्रारब्धं त्विह भुज्यनामथ परं ब्रह्मानास्थीयतां आरब्धे कर्मणि क्षीणि व्यवहारा निवर्त्तन्त इत्याचार्यैरुक्तत्वात् ॥ २८ ॥ ॥ ॥

एवं च सति जीवन्मुक्तो भवतीति तदवस्थामाह । निर्मोह इति सर्वभूते-
ष्विति सर्वभूतेषु आत्मानं यः पश्यति यश्च आत्मनि अधिष्ठाने सर्वभूता-

निर्मोहो निरहंकारो निर्ममः संगवर्जितः ॥ २९ ॥ सर्व-
भूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ यः पश्यन्सं-
चरत्येष जीवन्मुक्तोभिधीयते ॥ ३० ॥ ॥ ॥

नि पश्यन् सन् संचरति एषः जीवन्मुक्तोभिधीयते ॥ ३० ॥ श्रीउमापति

अहिनिर्वल्विनी उरगनिर्मुक्तत्वक्पूर्वमज्ञाने भयप्रदा भवति॥ ज्ञानेन तु भयप्रदा॥ न तद्वत्॥ अयं जनः जन्यत्त इति जनः प्रपंचद्रष्टुर्ब्रह्मसाक्षात्का

अहिनिर्वल्विनी यद्वद्द्रष्टुः पूर्वं भयप्रदा॥ न ततोऽस्य न भयं किंचित्तद्वद्द्रष्टुरयं जनः॥३१॥

रवतः भयप्रदो न भवेत्॥ तथा च भयदुःखादिकं अधिष्ठानतत्वानवधारणनिबंधनमिति भावः॥३१॥

इदानी मुक्तार्थे कथुवल्लीश्रुतिं प्रमाणयति ॥ यदा सर्वे इति ॥ यदा सर्वे कामाः विषयाः ॥ प्रतिबोधात् प्राक् ये अस्य हृदि श्रिताः भवंति ते सर्वे कामाः

यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येस्य हृदि श्रिताः ॥ अथ
मर्त्योमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ ३२ ॥ ॥

यदा प्रमुच्यंते मुक्ताः भवंति ॥ अथ मर्त्यो मरणधर्मा अमृतो भवति मरणरहितो भवति ॥ अत्र शरीरे ब्रह्म समश्नुते प्राप्नोति ॥ ३२ ॥ ॥

हृदयस्य ग्रंथयः कामवासनाः यदैव प्रभिद्यंते नष्टाः भवंति अथ तदनंतरं
नदैव मर्त्योपि अमृतो भवतीति अनुशासनात् श्रुतिभिः शासनात् ॥ ३३ ॥

यदा सर्वे प्रभिद्यंते हृदयस्यैव ग्रंथयः ॥ अथ मर्त्योमृ
तो भवत्येतावदनुशासनात् ॥ ३३ ॥ मोक्षस्य नहि
वासोस्ति न ग्रामांतरमेव वा ॥ अज्ञानहृदयग्रंथिना
शो मोक्ष इति स्मृतः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥

मोक्षस्येति स्पष्टं । किंच मोक्षो देहावसानं नापेक्षते इति सदृष्टांतमाह ॥ ३५ ॥

॥वृक्षाग्रादिति॥वृक्षाग्र्येति॥यदाच्युतपादः सतदैव अधःपतति॥ नद्वत् ज्ञान
वतः साक्षात्कारवतोपि मुक्तिः निश्चिता॥३५॥ किंच तस्य तीर्थक्षेत्रादिग

वृक्षाग्राच्च्युतपादो यस्त्वरयैव पतत्यधः॥ तद्वज्ज्ञान
वतो मुक्तिर्जायते निश्चितापिहि॥३५॥ तीर्थे चांडाल
गेहे वा यदि वा नष्टचेतनः॥ परित्यजन्देहमिमं ज्ञा
नादेव विमुच्यते॥३६॥

मेनश्चेद्यापिमास्त्वित्याह तीर्थइति नष्टचेतनः नष्टबुद्धिरपि ज्ञानादेव सा
क्षात्कारसमय एव विमुच्यते॥ ज्ञानादेवनु कैवल्यं ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवतीति
मुक्तिप्रतिपादनादिति॥३६॥

किंचवसनाशनादिष्वपितस्यनिर्बंधोमास्त्वित्याह॥ संवीऽतइतियेनकेनापि कंथादुकूलादिनासंवीतःपरिवृतःभक्ष्यंअभक्ष्यंमेध्यामेध्यादि॥ मिष्टान्नि ष्टादि॥ यत्रकुत्रापिपर्यंकेधूल्यादौसर्वात्मासःमुक्तएव॥ निद्राभिक्षास्नान

संवीतोयेनकेनाश्नन् भक्ष्यंवाभक्ष्यमेववा॥ शयानो
यत्रकुत्रापिसर्वात्मामुच्यतेतुसः॥ ३७॥ क्षीराद्यदाज्य
मुद्धृत्यक्षिप्तंपयसितत्पुनः॥ नतेनैवैकतांयातिसं
सारेज्ञानवांस्तथा॥ ३८॥

शौचेनेच्छामिनकरोमिचद्रष्टारश्चेत्कल्पयंतुकिंमेस्यादन्यकल्पनादि त्याचार्यैरुक्तत्वात्॥ ३७॥ कर्मासंसर्गेदृष्टांतमाह॥ क्षीरादिति॥ ज्ञानवां स्तथानिर्लेपः॥ ३८॥

मननश्रवणादिफळमाह ॥ नित्यमिति ॥ मननश्रवणयोरपि एकरूपमेव फलं देहबंधनात् ॥ संसारात् अनायासेनेति ॥ योगाभ्यासादिनैरपेक्षात्

नित्यं पठति योध्यायमिमं राम श्रृणोति वा ॥ समुच्यते देहबंधादनायायासेन राघव ॥ ३९ ॥ ततः संयतचित्तः सन् नित्यं पठमहीयते ॥ अनायासेन तेनैव सर्वथा मोक्षमाप्स्यसि ॥ ४० ॥ श्रीउमापति

३९ ॥ ततः भो राम महीपते संयतचित्तः सन् नित्यं पठ श्रृणु च तेनैव श्रवणपठनादिना अनायासेन मोक्षमाप्स्यसि ॥ ४० ॥ इति श्री अय्याजीदिक्षितविरचि

तायांसुबोधिन्यांतात्पर्यदीपिकायांत्रयोदशोध्यायः॥१३॥ ७॥ ७॥

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासूपनिषत्सुब्रह्मशिवराघवसंवादेमोक्षयोगोनामत्रयोदशोध्यायः॥१३॥

श्रीशिवशंकरउमापतियनमोनमः॥ श्रीरामसमर्थायियनमः॥ ७॥ ७॥

एवंतावत्पूर्वाध्यायांते शांत्यादियुक्तस्यात्मन्यात्मानमात्मत्वेन सर्वधर्मवि
हीनसत्यज्ञानानंदात्मकत्वेन पश्यतो मनोवागाद्यगोचरत्वप्रतिपादनाद्दुः
खगाहत्वेन प्रतिपादितं तत्र चित्तप्रवृत्त्यपायं वक्तुं उक्तानुवादपूर्वकं रामे

श्रीराम उवाच ॥ भगवन्यदि ते रूपं सच्चिदानंदवि
ग्रहं ॥ निष्कलं निष्क्रियं शांतं निरवद्यं निरंजनं ॥१॥

स्य प्रश्नमवतारयति ॥ राम उवाच ॥ भगवन्निति ॥ भगवानुक्तार्थः ते तव आ
त्मरूपं इक्ष्यते ॥ यदीति प्रश्ने आक्षेपः यदीक्ष्यते तर्हि मनोवागाद्यगोचरत्वे
खत्वीक्षणे ॥१॥ ॥

मिति उपायजिज्ञासाचोपायमज्ञानानः सन् तेनोपायाज्ञानेन खिन्नोस्मि
हे शंकरेति न दुपायं देवोसत्यपि स्वेदो न युक्त इति भावः सद सत्प्रति पक्षः॥
चित्तमसः प्रतिपक्ष आनंदो दुःखप्रतिपक्षः परमप्रेमास्पद एतत्त्रिकं लक्ष

सर्वधर्मविहीनंच मनोवाचामगोचरं॥ सर्वव्या॥
ने पिनमात्मानमीक्षे सर्वतः स्थितं॥७॥

णाविग्रहो [illegible] निष्कलं वृध्यादि रहितं क्रियारहितं शांतं उपरतं निरवद्यं दो
निरं षरहितं जनमायादोषहीनं सर्वधर्मविहीनं स्थूललिंगदेहादिधर्मरहितं॥ ७२॥

आत्मविद्या तपोमूलं अध्यात्मविद्या हि तमिन मे ध्यानानादिरूपं तपः तेन एव मूलं प्राप्तिसाधनं यस्य तत् ॥ तच्च ब्रह्म हि षयत्वेपि तत्पदलक्ष्यं ॥ ब्रह्मणो वेदस्य या उपनिषदस्ता एव परं गमकं यस्य अमूर्त्तं निरवयत्वात् ॥ सर्वभूतात्मा

आत्मविद्यातपोमूलं तद्ब्रह्मोपनिषत्परं ॥ अमूर्तं सर्वभूतात्माकारं कारणकारणं ॥ ३ ॥ यत्तदद्रश्यमग्राह्यं तद्ग्राह्यं वा कथं भवेत् ॥ अतो धायमजानानः स्तेन खिन्नोस्मि शंकर ॥ ४ ॥ श्रीशिवमहेश्वरो नमः ॥ १३ ॥

कारं ॥ प्रत्यक्चेतनरूपं कारणकारणं अव्यक्तादेः कारणं यत्तदद्रश्यमग्राह्यं एतादृशं स्वरूपं मनोवाचामगोचरं तदृशं ग्राह्यं वा कथं भवेदिति चतुर्णां संबंधः ॥ ४ ॥

वे

एवं प्रश्ने श्रीभगवानुवाच ॥ शृण्विति हे राम तत्त्वस्वरूपसाक्षात्कारे उपायं
शृणु ॥ तमेवाह ॥ सगुणोपासनाभिः सगुणध्यानादिभिः चित्तैकाग्र्यं वि
धाय संपाद्यं स्थूलारुंधतिकान्यायात् तत्र सूक्ष्मे निरुपाधिके स्वरूपे चित्तं

श्रीशंकर उवाच ॥ शृणु राम प्रवक्ष्यामि तत्रोपा
यं महाभुज ॥ सगुणोपासनाभिस्तु चित्तैकाग्र्यं विधाय च ॥ ५ ॥

प्रवर्त्तयेत् ॥ स्थूलारुंधतिकान्यायस्तु अरुंधतिकानक्षत्रं अतिसूक्ष्मं त
न्निकटे स्थूलनक्षत्रे दर्शनेन अरुंधतिकादर्शनं संभावनीयं ॥ एवमत्रापि ज्ञेयं ॥ ६ ॥

तस्मिन्प्रसिद्धेन्नमये पिंडे पार्थिवे अन्नमयं हि सौम्य विद्धि निश्रवणात् ॥ तनूभृतां अ० ॥ जीवानां संबंधिनि स्थूलदेहे कीदृशे जन्मव्याधिजरामृत्युनिलये एतादृशे ॥ १४ ॥

स्थूलाहं धातिकन्यायां तत्र चित्तं प्रवर्त्तयेत् ॥ तस्मिन्नन्नमये पिंडे स्थूलदेहे तनूभृतां ॥ ६ ॥ जन्मव्याधिजरामृत्युनिलये वर्त्तते दृढा ॥ आत्मबुद्धिरहंमानात्कदाचिन्नैव हीयते ॥ ७ ॥ ॥ ॥

देहे अहंमानादहंकारात् ॥ आत्मबुद्धिः दृढा वर्त्तते कदाचिन्नैव हीयते आत्मसाक्षात्काराविधि न नश्यति ॥ ७ ॥ ॥ ॥

इदानीमुभयोर्वैलक्षण्यं प्रतिपादयति॥ आत्मा न जायते येतो नित्यः क
थंचन न म्रियते वा देहस्तु संजायते स्ति विपरिणमते चर्द्धते क्षीयते नश्य

आत्मा न जायते नित्यो म्रियते वा कथंचन॥ वपुरुत्प
द्यते लोके वपुरेवं लीयते॥ ८॥ संजायते स्ति विपरिण
मते वर्द्धते पि च॥ ८॥ क्षीयते नश्यतीत्येते षड्भावा वपु
षः स्मृता आत्मनो न विकारित्वं घटस्थ नभसो यथा॥ ९॥

ति चेत्येते षड्भावाः वपुषो देहस्य आत्मनो न विकारित्वं तस्मादयमात्मा
संगोदासीनो निर्लेपः वपुस्तु षड्भावविकारवदिति बुधो विद्वान् संचिंतयदिति॥ ९॥

इदानीमन्नमयादभ्यांतरतमंप्राणमयंवदितुमाह॥ मूषेतिअ॰न्नकोशपं
चकमध्ये प्राणमयकोशास्तु मूषानिक्षिप्तहेमाभ इति॥१०॥ वर्त्तत इति अन्नम
यादंतरतरे च देहे प्राणमयःकोशो वर्त्तते कीदृशः प्राणादिदशभिरपि वा

एवमात्मा वपुस्तस्मादिति संचिंतयद्बुधः॥ मूषानिक्षिप्त
हेमाभः कोशः प्राणमयोत्र तु॥१०॥ वर्त्तते तरतो देहे बद्धः
प्राणादिवायुभिः॥ कर्मेंद्रियैः समायुक्तश्चलनादिक्रियात्मकः॥११॥

युभिर्बद्धः समन्वित इत्यर्थः॥ तथा च श्रुतिः तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयाद
न्योंतर आत्मा प्राणमयः॥ तेनैष पूर्ण इत्युक्तत्वात्तस्यैवोपव्याख्यानं च॥ तदप्ये
ष श्लोको भवतीत्यभिधाय तस्यैष एव शारीर आत्मेति प्रत्ति पाद पादयन्ति
किंच कर्मेंद्रियैः समायुक्तः पादादीनां क्रियास्तदात्मकश्चलनादिक्रियात्मकः॥११॥

किंच क्षुत्पिपासे प्राणस्यैत्यकत्त्वात्॥ क्षुत्पिपासापरित्तः किंच यतो जडोऽतो
यनायमात्मा उक्तरूपप्राणकोशादात्मानं वैलक्षण्येन द्योनयति चिद्रूप इति
येनैवं हेतुना स्वदेहादिकमनुपश्यति अतश्चिद्रूपः॥१२॥ तादृशाजीवाभिन्न

क्षुत्पिपासापरीभूतो नायमात्मा यतो जडः॥ चिद्रूप
आत्मा येनैव स्वदेहमनुपश्यति॥१२॥ आत्मैवाहं परं
ब्रह्म निर्लेपः सुखनीरधिः॥ न तदश्नाति किंचैतं न तदश्नाति कश्चन॥१३॥

त्वमात्मन आह आत्मेति आत्मैवाहं परं मायादिभ्यः बृहत्तोपि ब्रह्म आत्तो निर्लेपः
किंचाशनायाद्यभावमप्याह॥ तद्ब्रह्म एनं प्रकृतं प्राणादिकं च कंचनापि ना
श्नाति नात्माभिमानेन गृण्हाति प्राणादिर्वा कश्चन तद्ब्रह्म जीवस्वरूपाभिन्नं ना
श्नाति न विषयीकरोति॥१३॥

तत्र प्राणमयकोशो मनोमयः कोशोस्ति सः मनोमयः कोशः संकल्पविकल्पात्मा संकल्पविकल्पो आत्मा स्वरूपं यस्य ॥ बुद्धींद्रियसमायुक्तः ज्ञानेंद्रिय

तत्र प्राणमये कोशे कोशोस्त्येव मनोमयः ॥ ससंक॰
ल्पविकल्पात्मा बुद्धिंद्रियसमायुतः ॥ १४ ॥ कामः क्रो
धस्तथा लोभो मोहो मात्सर्यमेव च ॥ मदश्चेत्यरि
षड्वर्गो ममतेच्छादयोपि च ॥ १५ ॥ ॥ ॥

तः ॥ १४ ॥ कामो विषयेच्छा तत्प्रतिघाते क्रोधः लोभो धिकेच्छा मोहो ज्ञानं ॥ मात्सर्यं मत्सरो द्वेषः मदः गर्वः ममतेच्छादयोपि एते एतस्येपि प्रत्यक्षं निरुच्यमानस्य मनोमयस्य कोशस्य धर्माः ॥ १५ ॥ ॥ ॥

विज्ञानमयकोशम पवदंतियाकर्मेत्यादिना॥ तत्र मनोमयकोशेयाकर्मवि
षयाआदरेण कर्मप्रतिपादिकावेदशास्त्रार्थनिश्चितावेदोक्तशास्त्रोक्ता
र्थेनिर्निश्चितअत्रभाष्यकृद्भिःवदार्थविषयाबुद्धिर्निश्चयात्मिकाविज्ञानंतच्चा

मनोमयस्यकोशस्य धर्माएतस्यतत्रतु॥ याकर्म
विषयाबुद्धिर्वेदशास्त्रार्थनिश्चिता॥१६॥ ॥

ध्ययैवसायलक्षणंअंतःकर्णस्यधर्मःतन्मयाःनिश्चयविज्ञानैःप्रमाण
स्वरूपेनिर्वर्तितआत्माविज्ञानमयइत्युक्तं॥ तंत्रैवविशेषोद्रष्टव्यः॥ १६॥

सा तु निश्चयात्मिका बुद्धिरेव ज्ञानेंद्रियैः साऽर्द्धं स ह विज्ञानमयकोशतः को
शइत्यर्थः॥ सार्वविभक्तिकस्तन्तिः विज्ञानमयकोशइति वा पाठः॥ इह संसा

सा तु ज्ञानेंद्रियैः सार्द्धं विज्ञानमयकोशतः॥ इह क
र्तृत्वाभिमानी स एव तु न संशयः॥१७॥ ॥ ॥

रे स एव विज्ञानंमय एवा रहं कर्ता भोक्तेत्यभिमानी संदेहो नेवेति॥१७॥

किंचहाइमुत्रेति॥ इहमनुष्यलोकेआमुत्रस्वर्गलोकेगतिःगमनंभवति
सव्यावहारिकोजीवः।यावदज्ञानंऔपाधिकोजीवत्वमित्यर्थः॥१८॥ व्यो

इहामुत्रगतिस्तस्यसजीवोव्यावहारिकः॥ व्योमादि
सात्विकांशेभ्योजायंतेधींद्रियाणितु॥१९॥श्री०॥

मादीनांपंचमहाभूतानांसात्विकांशेभ्यःपंचज्ञानेंद्रियाणिजायंतेश्रवण
त्वक्रसनचक्षुर्घ्राणानिपंचानुक्रमंजायंते॥१९॥ श्रीरामसमर्थः॥

तान्यवाह॥ व्योम्न इति॥ व्योम्न आकाशाच्छ्रोत्रं॥ श्रवणं भुवो घ्राणेंद्रियं जलाज्जीह्वा रसनेंद्रियं तेजसः सम्भवः चक्षुरिंद्रियं वायोस्त्वगुत्पन्ना त्वगिंद्रियं एवं तेषामिंद्रियाणां भौत्तिकता पंचमहाभूतजन्यता॥१९॥ व्योमादीनामि

व्योम्नः श्रोत्रं भुवो घ्राणं जलाज्जिह्वा तु तेजसः॥ चक्षुर्वायोस्त्वगुत्पन्ना तेषां भौत्तिकता ततः॥१९॥ व्योमादीनां समस्तानां सात्विकांशेभ्य एव तु जायते बुद्धिमनसी बुद्धिः स्यान्निश्चयात्मिका॥२०॥ ॥

ति व्योमादीनां समस्तानां सात्विकांशभ्यः एव तु दा ज्ञा तं॥ पूर्वस्माद्विशेषः मनस्तु संकल्पविकल्पात्मकमित्यर्थः॥ बुद्धिर्निश्चयात्मिका॥२०॥ ॥

इदानीं वागादीनामुत्पत्तौ विशेषमाह॥ यथाक्रमं व्योमादीनां व्यस्तेभ्यो रजोंशेभ्यो वागादीन्युत्पन्नानि॥२१॥ व्योमादीनां सप्तसमस्तेभ्यो रजोंशेभ्यः

वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेंद्रियाणि तु॥ व्योमादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्यस्तान्यनुक्रमात्॥२१॥
समस्तेभ्यो रजोंशेभ्यः पंचप्राणादिवायवः॥ जायंते सप्तदशकमेवं लिंगशरीरकं॥२२॥ ॥

पंचप्राणादिवायवः जायंते॥ एवं सप्तदशकं लिंगशरीरमेव शरीरकं ॥२२॥ ॥

एवंलिंगशरीरमुत्का नंसैयानंदमयकोशत्वमाह ॥ एवमितियत्तश्चैत
नायत्तेःपरस्पराध्यासयोगात् ॥

एवंलिंगशरीरंतुतत्यायःपिंडवद्यतः ॥ परस्परा
ध्यासयोगात्साक्षिचैतन्यसंयुतः ॥ २३ ॥ श्रीहर

अन्योन्याध्यासयोयोगात् ॥ तत्पायःपिंडवत् ॥ चेत्तनापत्तिवशा
त्साक्षिचैतन्यसंयुतः ॥ २३ ॥ ॥ ॥

तेदैवानंदमयः केशः अत्रानंदशब्दः कार्यात्मैव ॥ अधिकारामय
इशब्दाच्चेति भाष्यं सः ॥ भोक्तृत्वं प्रति पद्यते इह भूमौ अमुत्र स्वर्गे
विद्याफलं उपासनाफलं आदिशब्दात् मिश्रफलं येते षां भोक्तासः

तदानंदमयः कोशो भोक्तृत्वं प्रति पद्यते ॥ विद्याक
र्मफलादीनां भोक्तेहामुत्र सस्मृतः ॥ २४ ॥ ॥

आनंदमयः कोशः श्रुतिस्मृतिभिः अनिष्टफलं च गृह्यते ॥ अनिष्ट
मिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलमिति भगवद्वचनात् ॥ भोक्तेति स्मृतः ॥ २४ ॥

ननुसाक्षिचैतन्यसंयुक्तोभोक्तृत्वंप्रपिपद्यइतत्फक्तंतदसंगत्तं।एक
स्यैवसाक्षिताभोक्तृताचेन्निर्द्वंधंविरुध्यत्तइत्याशंकामयनुदतियदे

यदाध्यासंविहायैषःस्वस्वरूपेणतिष्टति।अविद्या
मात्रसंयुक्तःसाक्ष्यात्माजायत्तेतदा॥२५॥ ॥

त्यादिनायदाएषश्चिद्रूपआत्मास्वस्वरूपेण॥अविद्युतचिद्रूपेणअ
ध्यासंविहायतिष्टतिअविद्यामात्रसंयुक्तःमूलाविद्यामात्रेणयुक्तःस
न्नतदासाक्ष्यात्माजायत्ते॥२५॥

तत्स्वरूपमाह॥ अंतःकरणादिनां द्रष्टेत्ति यत्प्राणेन न प्राणिति येन प्राणः प्राणीयते येयच्छ्रोत्रेण न शृणोत्ति येन श्रोत्रमिदं श्रुतं यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतमित्यादिश्रुतेः अंतःकरणत्तद्वृत्ति साक्षी चैतन्य विग्रहः

द्रष्टांतःकरणादीनामनुभूत्तेः स्मृत्तेरपि॥ अतोंतः
करणाध्यासादध्यासित्वेन चात्मनः॥ २६॥ भोक्तृत्वं
साक्षितां चेत्तिर्हि धंत्त स्यापपद्यत्ते॥ २६॥ ॥

आनंदरूपः सत्यः सन् किनात्मानं प्रपद्यस्व इत्याचार्योक्तेश्च तथा अनुभूतेः स्मृतेरपि द्रष्टेत्यर्थः फलितमाह॥ अंतकरणाध्यासात्॥ अंतःकरस्य स्याध्यासात्॥ आत्मनि चांतःकरणस्याध्यस्तत्वेन च भोक्तृत्वं अविद्यासंबंधमात्रेण साक्षितां चेत्तिर्हि धंत्त स्यापपद्यंते॥ २६॥ ॥

अत्रदृष्टांतमाह॥आतपइतिस्य ष्टं एकइति॥ एकः सा॥क्षी आत्माभोजयि
ताजीवात्मानं प्रति सुखदुःखादिएकः अध्यासवान् जीवात्माकर्मणःफलं

आतपश्चापितच्छायानत्वकाशेविराजते॥२७॥ एको
भोजयितातत्र भुंक्तेन्यः कर्मणःफलं॥ क्षेत्रज्ञं रथिनं
विद्धिशरीरंरथमेवच॥२८॥ श्री गौरीपतियनमः

सुखदुःखात्मकं भुंक्ते॥२७॥ एतदेवरथिकरूपकेननिरूपयति॥ क्षेत्र
ज्ञं क्षेत्राभिमानिनं देहिनं रथिनं विद्धिशरीरं रथंचविद्धि॥२८॥ ॥

गोचरीक्रियंत इति गोचरः संचरणदेशास्तान् शब्दादीन् विषयान् तेषु इं
द्रियेषु विषयसप्तमी ॥ २८ ॥ फलिनमित्ति इंद्रियैर्मनसा युक्तं पुरुषं भोक्तारं

बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च । इंद्रियाणि हया
न् विद्धि विषयां स्तेषु गोचरान् ॥ २९ ॥ इंद्रियैर्मनसा
युक्तं भोक्तारं विद्धि पूरुषं । एवं शांत्यादियुक्तः सन्नुपा
स्ते यः सदा हि द्विजः ॥ ३० ॥ ॥ ॥

विद्धि ॥ २९ ॥ साक्षिस्वरूपमाह । एवं शांत्यादियुक्तः सन् यः द्विजः सदा उपा
स्ते उपासनया निर्विशांतांतःकरणः अनेन उपासनेन मनो वशीभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥

॥उद्घाटयनिष्काश्य॥कदलीतरोःवल्कलानियथात्तथा॥३१॥तथैवपं

उद्घाट्यात्माद्याधैकमेकंयथैवकदलीतरोः॥ वल्क
लानित्ततः पश्चाल्लभतेसारमुत्तमं ॥३१॥ तथैव
पंचभूतेषुमनःसंक्रामयेत्क्रमात्॥ तेषांमध्येततः
सारमात्मानमनुविंदति॥३२॥ ॥ ॥

चभूतेषुपंचकोशेषुमनःसंक्रामयेत्॥बाह्यबाह्यापनोदनेनततःसं
क्रममाणानंतरंसारभूतमात्मानमनुविंदति॥३२॥ ॥

एवमिति॥ मनसि संयत आत्मग्रहणे सन्नद्धचित्तः मनसि मनः समाधाय उपासनादिना मनसैव मनः संयमनं कृत्वा मनसैवानुद्रष्टव्यं दृश्यते त्व

एवं समाधाय मनः संयतो मनसि द्विजः॥ अथ प्र

वर्त्तयेच्चित्तं निराकारे परात्मनि॥ ३३॥ ॥

ग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिरित्यादि श्रुतिभिरुपासनानि शितां तःक रणवेद्यत्वप्रतिपादनादिति भावः अथ संयतमनसं यत्यनंतरं चित्तं निराकारे परात्मनि प्रवर्त्तयेत्॥ ३३॥ ॥ ॥

ततोमनःकर्तृकेवलं अहंकारादिभ्यःनिःकष्टंचेतन्मपरमात्मानंप्र
गृण्हातितत्स्वरूपमाहयत्तदमाँहँदेश्यमग्राह्यमिति॥अदृश्यंनिर्देश्या

ततोमनःप्रगृण्हात्तिपरमात्मानमेकलं॥यत्तद
दृश्यमग्राह्यमस्थूलाद्युक्तिगोचरं॥३४॥ ॥

नर्हंमनोऽविषयंअदृश्यमितिपाठेचक्षुराद्यविषयंआग्राह्यंपाण्याद्यवि
षयं॥अस्थूलाद्युक्तिगोचरंअस्थलंअनणुअहस्वंइत्यादिमुक्तिविषयं॥३४॥

ननु एवमुपासनानिष्ठस्य साक्षात्कारश्चेत्तर्हि तत्साधनेषु जनाः किं न प्रवर्त्तेरन् नित्याकांक्षायां रामः प्रश्नमवतारयति। भगवन्निति श्रवणे वेदांतार्थविचारे॥ ३५॥ शृण्वंतोपि आत्मानं नैव जानंत्ते असंभावनायस्तत्वा

राम उवाच॥ भगवन् श्रवणे नैव प्रवर्त्तंते जनाः कथं॥
वेदशास्त्रार्थ संयन्मा युञ्ज्यानः सत्यवादिनः॥ ३५॥ शृण्वं
तोपि तथात्मानं जानंते नैव केवलं॥ ज्ञात्वापि मन्यते मि
थ्या किमेतत्तव मायया॥ ३६॥ ॥ ॥

तज्ज्ञात्वापि तत्वमस्यादि वाक्यार्थं बुध्वापि विपरीतभावनायस्तामिथ्या मन्यंते एतत् किं तवमायया इति ज्ञातेप्यर्थे विचिकित्सा। तथाहि ज्ञातसारोपि खल्वेकः संदिग्धे कार्यवास्तुनीति॥ ३६॥

श्रीभगवानुवाच॥ उत्तरं एवमेवमहाबाहो इति हे महाबाहो एवमेवमायैवव्यामोहकारिणीत्यत्र विचारो नैवकार्यः मेव निर्वक्ति देवि ति॥ देवस्य इयं देवी ब्रह्ममहिषी एषा प्रसिद्धा गुणमयि अजामिका

श्रीभगवानुवाच॥ एवमेव महाबाहो नात्र कार्यविचारणा॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया॥ मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते॥ ३७॥

मित्यादौ गुणमेख्याः प्रसिद्धत्वात् त्रिगुणात्मिका॥ एतादृशी मम माया दुरत्यया॥ अदांतैः तिःकरणैरनतिक्रमणीया मामेव ये प्रपद्यंते मायामयं तित्तरंति जहात्येनां भुक्तभोगामजोन्य इति श्रुतेः स्वाश्रयाव्यामोहकत्वात्॥ मद्भक्तान् प्रति व्यावर्त्तत इत्याकूतं॥ ३७॥

इदानीमज्ञो ह्यकोऽनुषमाणो नुश्रैतं शोत इत्यत्र हेतुं वदत्। विशदयति अ
भक्ता य इति स्पष्टं ऐहिकं दइहभवं ऐहिकं धनध्यानादिकं आमुष्मिकं अ

अभक्ता ये महाबाहो मम श्रद्धाविवर्जिताः॥ फलंका
मयमानास्ते त्वैहिकामुष्मिकादिकं॥३८॥ क्षयिष्णु
त्वं सातिशायं यतः कर्मफलं मतं॥ तदविज्ञाय कर्मा
णि ये कुर्वंति नराधमाः॥३९॥ ॥ ॥

मुष्मिन् परलोके भवं स्वर्गादि यतः कर्मफलं॥ क्षयिष्णु अनित्यं सातिशायं
उत्तरोत्तर पुण्यातिशायसः॥३८॥ मृत्धं एतादृशं मतं तत्कर्मफलं नश्वर
मित्यविज्ञाय॥३९॥

॥त्रिवर्गी॥
॥१९८॥

मातुःपत्तंतीतित्तथाच श्रुतिः न कर्मणा न प्रजया धनेनेत्यादिश्रुतेः कर्म
णामृत्कमृषयो निषेदुः प्रजावंतो द्रविणमीहमानाः तथा परे ऋषयो मनीषि
णः परं कर्मभ्योऽमृतत्वमानशुरिति एवं च ऐहिकाऽमुष्मिकफलकामन

मातुःपत्तंनित्ते गर्भे मृत्योर्वक्त्रे पुनःपुनः ॥३९॥

याइश्वरेश्वद्धाविवर्जिताः क्षयादिविशिष्टं कर्म निंद्यमित्यविज्ञाय कर्मा
ण्यवेकुर्वाणः संसारे पुनः २ पतंतीत्यर्थः अविद्यायामंतरे वर्त्तमानाः स्व
यंधीराः पंडितमन्यमानाः इंद्रस्यमा[illegible]णाः परियंति मूढाः अंधेनैकं
नीयमाना मथांधाः इति श्रुत्यानिंदितत्वात्तभगवतापि फलेसक्तोनिवि
ध्यतेइति निंदितत्वाच्चे ॥३९॥

॥अ०॥
॥१४॥

॥१९८॥

इदानीं भक्तेरुत्पत्तौ साधनं वदन्तस्य ज्ञानोपयोगितामाह ॥ नानायोनिष्विति देहिन इति देहाभिमानिनः यस्य कस्यचित् ॥ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये इति ॥ ततश्च मद्भक्तः स एव श्रद्धयान्वितः

नानायोनिषु जातस्य देहिनो यस्य कस्यचित् ॥ कोटिजन्मार्जितैः पुण्यैर्मयि भक्तिः प्रजायते ॥ ४० ॥ स एव लभते ज्ञानं मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः ॥ नान्यः कर्माणि कुर्वाणो जन्मकोटिशतैरपि ॥ ४१ ॥

ज्ञानं लभत इत्यत्रेयमभणिका बहुजन्मसुकाम्यानि वृत्तिपूर्वकनित्यनैमित्तिककर्माणीश्वरार्पणतया कुर्वतो दुरितक्षयनभक्त्युदये ज्ञानं लभ इति पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्ययेति भगवद्वचनादिति ॥ ४२ ॥

अन्यकर्माणि कुर्वाणो ज्ञानं न लभ्यते॥ नाविरतो दुश्चरितान्नाशांतो ना समाहित इति श्रुतिः तत किंदातह ततः सर्वं परित्यज्य काममात्रं त्यक्त्वा मद्भक्तिं सर्वात्म दृष्टिं समुद्वह॥ अत एव सर्वधर्मान्नानादेवताभजलक्ष

ततः सर्वं परित्यज्य मद्भक्तिं समुदाहर॥ सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज॥४२॥ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत्॥४४॥ ॥ ॥

णान् परित्यज्य मामेकं सर्वान्तर्यामिणं सर्वाश्रयं व्रज उपेहि॥ एवं सर्वात्म भावदृष्टिं उपगतं त्वां अहं सर्वात्मा सार्वत्म दृष्टेयेव सर्वबंधविनिर्मुक्तं करिष्यामीति॥ एवं च बद्धोस्मीति मा शुचः॥४४॥ तमेव भजनप्रकारमाह॥

यत्करोषीति करव्यापारः उत्तरत्रध्येवं॥ इदं चोपलक्षणं इंद्रियव्यापारमा
त्रस्य तत्सर्वं मदर्पणं मदर्थं कुरुष्व॥४५॥ अध्यायार्थमुपसंहरति॥ तत

यत्तपस्यसि राम त्वं तत्कुरुष्व मदर्पणं॥ ततः परत
रानास्ति भक्तिर्मयि रघुत्तम॥४५॥ श्रीउमापति

इति परतरेति रघुत्तमश्रेष्ठ मयि भक्तिर्मद्विषयणी ततः सर्वात्मभ
तेअन्या नास्तीत्यर्थः॥१६॥

इतिश्रीशिवगीताटीकायांसुबोधिन्यांअय्याजीदिक्षितविरचितायां चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥

इतिश्रीपद्मपुराणेशिवगीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रेश्रीशिवराघवसंवादेपंचकोशोपासनंनाम चतुर्दशोध्यायः ॥१४ ॥ श्रीउमामहेश्वरप्रसन्नः ॥

श्रीउमारमणाय शुळपाणिब्यत्लोक्यसंरक्षणाय नमः ॥

एवंतावत्पूर्वाध्यायांते भक्तिर्ज्ञानसाधनत्वेन निरूपिता तत्र तत्स्वरूपं त
त्साधनंच तत्फलंच ज्ञातुं रामस्यप्रश्नमवतारयति॥ भक्तिस्ते कीदृशाति
स्वरूपंवा कीदृशं कति प्रकारावेत्यर्थः॥ कथंचनेति तत्साधनविषयजि

राम उवाच॥ भक्तिस्ते कीदृशी देव जायते वा कथंचन
ययानिर्वाणरूपत्वं लभते मोक्षमुत्तमं॥ १॥ तद्ब्रूहि गि
रिजाकांत प्राप्यतेयेन निर्वृत्तिः॥ २॥ श्री गौरिपति॰

ज्ञासाय यानिर्वाणरूपत्वं कैवल्यलक्षणं मोक्षं बंधविमोचनं लभतेजी
वइति शेषः येन भक्तियोगश्रवणेन॥ अथवा येन भक्तिसाधनेन निर्वृत्तिः
सुखं प्राप्यते तत्तस्मात्हे गीरिजाकांत अर्धनारीश्वर भक्तियोगं ब्रूहि॥ २॥

साधनभेदात्भक्तेर्नानात्वमाहभगवान्॥ योवेदेतिवेदाध्ययनंयस्वाध्यायं
यज्ञंचातुर्मास्यादिकंविविधानिदानानीमह्यमर्पयत्समेभक्तःप्रियश्च

श्रीभगवानुवाच ॥योवेदाध्ययनंयज्ञंदानानिवि
विधानिच॥ मदर्पणधियाकुर्यात्समेभक्तःसमेप्रि
यः॥२॥अविमुक्तेदंडकायांश्रीशैलेपुंडरीकके॥य
उपास्तेमदाकारंसमेभक्तःसमेप्रियः॥३॥श्रीहर

भवति॥२॥अविमुक्तेवाराणस्यांदंडकायांनगर्यांश्रीशैलपर्वतेपुंडरी
ककेक्षेत्रेयःमदाकारं॥ मत्प्रतिमांउपास्तेभजतिसमेभाक्तःप्रियश्च॥३॥

भस्मेत्तिअग्निहोत्री पं गार्हपत्यंजं भस्मश्रोत्रियाल्लयात्॥ आदाय गृत्वा
अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैःकैवल्योपनिषद्गतैः॥अग्निरिति भस्म वायुरिति
भस्मजलमितिभस्मंस्थलमितिभस्मव्योमेतिभस्म सर्वंहवाइदंभस्म

योहिभस्मसमादायविशुत्धंश्रोत्रियाल्लयात्॥अग्नि
रित्यादिभिर्मंत्रैरभिमंत्र्य यथाविधि॥४॥उध्धूलयति
गात्राणित्तेनचार्चन्ति मामपि॥ तस्मात्परतराभक्ति
र्ममरामनविद्यत्ते॥ ५॥ ॥

म एतानिचक्षूंषि भस्मानीतिसप्तभिर्मंत्रैःयथाविधिअभिमन्त्र्यतेनगा
त्राणिउध्धूलयति उज्चलयति तेनमामतिअर्चयत्ति तस्माद्द्रस्मार्चना
त्॥परतरो उत्कृष्टाभक्तिर्नास्ति॥ ५॥

सर्वदायःभक्तःशिरसाकंठेचरुद्राक्षान्धारयनेपंचाक्षरीशिवपंचाक्षरमंत्रजपोरुद्राक्षधारणंचभक्तेरंतरंगसाधनमित्यर्थः॥६॥इदंचततोप्यंतरंगमित्याह॥ भस्मछन्नइति॥ यस्तुरुद्रंनमस्तेरुद्रमन्यवइतिश्रीरु

सर्वदाशिरसाकंठेरुद्राक्षान्धारयन्तुयः॥पंचा-
क्षरीजपपरःसमेभक्तःसमेप्रियः॥६॥भस्मछन्नो
भस्मशायीसर्वदाविजितेंद्रियः॥ यस्तुरुद्रंजपेन्नि
त्यंचिंतयेन्मामनन्यधीः॥७॥ ॥ ॥

द्राध्यायंनित्यंअनन्यधीरेकाग्रचित्तःसन्जपेत्मांचचिंतयेत् ॥सतेनैवदेहेनेतिअतिशयोक्तिःस्वयंशिवःजायते॥ ७॥ ॥ ॥

रुद्रसूक्तानि कद्रुद्रायेत्यादि रुगातानि तथा अथर्वशिरः देवा ह वै स्वर्गंलोकमगमन्नित्यादि कैवल्योपनिषत्सूक्तं अथाश्वलायनो भगवंतं परमे

सततं नैव वचं देहेन दिवः संजायते स्वयं। जपेद्धीरुद्रसूक्तानि तथाथर्वशिरः परं॥ ६॥ कैवल्योपनिषत्सूक्तं श्वेताश्वतरमेव च॥ ततः परतरो भक्तो मम लोके न विद्यते॥ ९॥ ॥ ॥ ॥

ष्ठिनं परिसमेत्योवाच॥ श्वेताश्वतरमेव च अंधीहि भगवन्॥ ब्रह्मविद्यां वरिष्ठां सदा सद्भिः॥ सेव्यमानां निगूढामित्यादि यो जपेदिति पूर्वानुषंगः॥ ९॥

इदानीं परब्रह्मप्रतीकस्योंकारस्योपासनं भक्तैरत्यंतांतरंगतममितिसूचइँयितुं प्रणवं स्तौति॥ अन्यत्रेति॥ धर्माच्छास्त्रीयाद्धर्मानुष्ठानात्॥ अन्यत्र पृथग्भूतं॥ अन्यस्मात्॥ तद्विपरीताद धर्मादपि पृथग्भूतं॥ कृ

अन्यत्र धर्मादन्यस्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतात्॥ अन्यत्र भूताद्भव्याच्च यत्तत्प्रवक्ष्यामि तच्छृणु॥१०॥ ॥

ताकृतात्॥ कारणात्कार्याच्च पृथग्भूतं॥ भूताद्भव्याच्च अन्यत्र पृथग्भूतं यत्पदं प्रणवाख्यं उत्तरश्लोके पठितं तच्छृणु॥१०॥ ॥

वदंनीति॥ यत्पदंपदनीयंवेदाःशास्त्राणिवदंति॥ सर्वोपनिषदांसारंच
तत्॥ ब्रवीमि॥ ११॥ यदिच्छंतोब्रह्मचारिणमुनयःब्रह्मचर्यंगुरुकुलवासा

वदंतियत्पदंवेदाःशास्त्राणिविविधानिच॥ सर्वोप
निषदांसारंदध्योघृतमिवोद्धृतं॥ ११॥ यदिच्छंतोब्र
ह्मचर्यंचरंति मुनयःसदा॥ तत्तेपदंसंग्रहणेब्रवीम्यो
मितियत्पदं॥ १२॥ ॥

दिसदाचरंति कुर्वंतितपांसिसर्वाणिचयद्वदंतीतिनिष्टतेःतात्पर्येनपआ
रिप्राप्यत्वाद्ब्रह्मणइतिध्येयं॥ यत्तादृशंयत्पदंपदनीयंप्राप्यंसर्वैःतदोमि
तिपदंसंग्रहेणब्रवीमि॥ १२॥

एतदेवाक्षरं अविनाशि ब्रह्मब्रह्मप्रतीकत्वादभेदेवाच्यवाचकयोरिती॥
ज्ञात्वेतिज्ञानमुपासनं एतदेव ओंकारात्मकं श्रेष्ठं प्रशास्ततरं आलंबनं आ

एतदेवाक्षरं ब्रह्मचैतदेवाक्षरं परं। एतदेवाक्षरं ज्ञा
त्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ १३ ॥ एतदालंबनं श्रेष्ठमे
तदालंबनं परं॥ एतदालंबनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके मही
यते ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥

स्नयः एतदेचपरं कारणअपरं कार्यंच ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते पूज्यो॥
भवती॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥

छंदसामिति॥ यश्छंदसामृषभो विश्वरूप इति श्रुतेः॥ किंच सर्वाधारं चेद मक्षरमित्याह इदमिति इदमेवाक्षरमोंकारः नेति नेतीति निषधस्याव

छंदसां यस्तु धेनूनामृषभत्वेन चोदितः॥ इदमेवावधिः सेतुरमृतस्य च धारणात्॥ १५॥ ॥

धिः सेतुः मर्यादास्थानं कुतः अमृतस्य निर्गुणस्य ब्रह्मणः धारणात् आश्रयात्॥ १५॥ ॥ ॥

मधयापिहितं कोशं ब्रह्मणः निर्गुणस्य यत्परं मतं ॥ तस्योंकारस्य च तस्त्रो
मात्रा रचयया अर्धमात्रेति अनुस्वाररूपो बिंदुः तस्य विभूतिं प्रपंचयति
पूर्वत्रेति ॥ अकारे अधिष्टानत्वेन विद्यमानो देवता अष्टौ भू भूर्लोकः ऋग्वे

मेधयापिहितं कोशं ब्रह्मणो यत्परं मतं ॥ च तस्त्रस्त
स्य मात्राः स्युरकारोकारौ कौ तथा ॥ १६ ॥ मकारश्चा
वसाने ई मात्रेति परिकीर्त्तिता ॥ पूर्वात्र भूश्च ऋग्वे
दो ब्रह्माष्टवसवस्तथा गार्हपत्यश्च गायत्री गंगा प्रातःसवस्तथा ॥ १७ ॥

दः ब्रह्माष्ट अवसवः अत्र सर्वत्र अकारदृष्टिः संपादनीयत्यर्थः ॥ गार्ह
पत्योऽग्निः गायत्रीछंदः गंगाप्रसिद्धा प्रातःसवः प्रातःसवनं ॥ १७ ॥

द्वितियाउकारमात्रद्विषयाश्च देवताः अष्टौ। भुवोलोकः अनुष्टुपछंदः यजुर्वेदः॥१७॥ माध्यंदिनं सवनमिति॥१८॥ तृतीयतितृतीयाचसुवर्लोकः तृतीयंसवनं प्रोक्तंमंत्रविदिभिः तथाहिश्रुतिः तृतीयार्धौः

द्वितीयाचभुवोविष्णुरुद्रोनुष्टुप्यजुस्तथा॥ यमुना दक्षिणाग्निश्च माध्यंदिनसवस्तथा॥१८॥ तृतीया च सुवः सामान्यादित्यश्च महेश्वरः॥ अग्निराहवनीयश्च जगतीच सरस्वती॥ तृतीयं वै सेनं प्रोक्तम थर्वत्वेनयन्मतं॥१९॥ ॥ ॥

समकारः ससामभिः सामवेदोरुद्रआदित्याजगच्चाहवनीयइति॥ १९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 तृतीयायइति॥ तृतीयायाअवसाने॰स्यचतुर्थीअर्द्धमात्रासासो

तृतीयायावसानेर्धमात्रासासोमरलोकगा॥ अथ
र्वांगिरसःसंवर्तकोग्निर्मरुतस्तथा॥२०॥ विराट्सन्ध्या
वसथ्यौचश्रुतुद्रिर्यज्ञपुछकः॥ प्रथमारक्तवर्णास्या
द्वितीयाभास्वरामता॥२१॥ ॥ ॥

मरलोकः अथर्वांगिरसः ऋषयःसंवर्तकोऽग्निःफलथाग्निःमरुतो
मरुद्गणा॥२०॥ विराट्छंदःसन्ध्यावसथ्यौअग्नीश्रुतुद्रिर्यज्ञपुछकः॥
एताःदेवताः॥२१॥

अत्रेयंमांडूक्यश्रुतिः ॐमित्यकाक्षरमिदꣳसर्वंतस्योपव्याख्यानंभू
तंभवद्भविष्यदितिसर्वमोंकारएवेति॥जातंजायमानंसर्वंप्रपंच
जातंतदोंकारेब्रह्माभिन्नेप्रतिष्ठितंअधिष्ठानसत्तयास्थितं॥य

तृतीयाविद्युदाभासाचतुर्थीशुक्लवर्णिनी॥ सर्वं
जातंजायमानंतदोंकारेप्रतिष्ठितं॥२२॥ विश्वंभू
तंचभुवनंविचित्रंबहुधातथा॥जातंचजायमा
नंयत्तत्सर्वंरुद्रउच्यते॥२३॥ ॥ ॥

तोवाइमानिभूतानिजायंतेयेनजातानिजीवंति॥यप्रयंत्यभिवि
शंतीति॥२२॥अमुमेवार्थंतैत्तरीयकमंत्रेणाप्याह॥विश्वंभूतंचेति॥२३॥

 प्राणाइंद्रियादयः सर्वं प्रपंचजातंच ॐ कारेब्रह्माभिन्ने प्रलीनमि
 त्युच्यते॥ किंच परं सर्वस्मात्भिन्नं सनातनमनाद्यंतं॥ तद्ब्रह्मापित्र्यो

तस्मिन्नेव पुनः प्राणाः सर्वमोंकार उच्यते॥ प्रवि
लीनं तदोंकारे परंब्रह्म सनातनं॥ तस्मादोंकार
जापीयः समुक्तो नात्र संशयः॥२४॥ ॥ ॥

कारे प्रविलीनमुपास्यत्तयावाच्यतयाच॥ तस्मादोंकारजापीयः
समुच्यते इत्यत्र कः संशयः॥२४॥ ॥ ॥

इदानीं मुक्तविभवस्योंकारस्यैव अनुष्ठानभेदेन भक्तिभेदानाह। त्रे
ताग्निरित्यादिना त्रेताग्नेः गार्हपत्याहवनीयदाक्षिणाग्निलक्षणा

त्रेताग्नेः स्मार्तवन्हेर्वा शैवाग्नेर्वा समुद्धृतं। भस्मा
भिमंत्र्य यो मां तु प्रणवेन प्रपूजयेत्॥ २५॥ ॥

च्छात्राग्नेः स्मार्तवन्हेरौपासनाग्नेरिति शैवाग्नेः पाशुपतविरजादी
क्षादिहोमाग्नेरिति। समाहृतं भस्माभिमंत्र्य प्रणवेन यः मां प्रपूजयेत्॥ २५॥

तस्मात्परतरो धिको भक्तः मम न विद्यते॥ शालाग्नेः पाकाग्नेः दाववन्हेर्वनाग्नेः॥२६॥ सशूद्रोपि शूद्रप्रायोपि॥ ब्राह्मणो विमुच्यते पापात्

तस्मात्परतरो भक्तो मम लोके न विद्यते॥ शालाग्ने
र्दाववन्हेर्वा भस्मानीयाभिमंत्रितं॥२६॥ यो विलिं
पति गात्राणि सशूद्रोपि विमुच्यते॥ कुशपुष्पैर्बि
ल्वदलैः पुष्पैर्वा गिरिसंभवैः॥२७॥ ॥ ॥

शूद्रस्य प्रणवेऽनधिकारात्॥ तस्मादाचारभ्रष्टो ब्राह्मणादिरित्यर्थः॥२६॥ सप्रियो हि प्रसिद्धं॥२७॥ ॥ ॥ ॥

ततोपिस्फुकरनरांभक्तिमाह। पुष्पमिति। पुष्पंचंपकादि। फलयस्य
कस्यापि समुलंकंदंसहितंफलंपत्रंबिल्वतुलस्यादीनांसलिलमुद
कंवाशब्दःसमुच्चये॥२८॥ एवंप्रणवालंबनेनभक्तिविशेषान्प्रतिपा

योमामर्चयतेनित्यंप्रणवेनप्रियोहिसः॥ पुष्पंफ
लंसमूलंवापत्रंसलिलमेववा॥२८॥ योदद्यात्प्रण
वैर्मह्यंतत्कोटिगुणितंभवेत्॥ अहिंसासत्यमस्तेयं
शौचमिंद्रियनिग्रहः॥२९॥ ॥ ॥

द्यदानींतदन्यसाधनश्रुतानां। भक्तिविशेषनाह। अहिंसेतिअहिंसाप
रानुद्वेजनंसत्यंसत्यवादः। अस्तेयंचौर्याभावः। शौचंमृज्जलादिनाबा
ह्यंध्यानादिनाआभ्यंतरंच। इंद्रियनिग्रहविषयेभ्योनिवर्त्तनं॥२९॥

यस्य भक्तस्य अहिंसादि अध्ययनांतं भक्तिसाधनं नित्यं सर्वदा अस्तिस मे भक्तः स मे प्रियः ॥ २९॥ अन्यदपि भक्तिसाधनमाह ॥ प्रदोषकाले यः

यस्यास्त्यध्ययनं नित्यं स मे भक्तः स मे प्रियः ॥ २९॥
प्रदोषे यो मम स्थानं गत्वा पूजयते तु मां ॥ स परां श्रि
यमाप्नोति पश्चान्मयि चिलीयते ॥ ३०॥ श्रीशंकर

मम स्थानं गत्वा पूजयेत् ॥ स इह लोके परामुत्कृष्टां श्रियं प्राप्नोति प
श्चाद्देहावसाने मयि चिलीनो भवति ॥ ३०॥ ॥

अष्टौन्यन्यपि भक्तिसाधनान्याह॥ अष्टम्यामिति॥ अष्टम्यांचतुर्दश्यां वा अहन्युषोष्येवमांनिशिरात्रौयः पूजयति उभयोः पर्वणोः पूर्णमास्या

अष्टम्यांचचतुर्दश्यांपर्वणोरुभयोरपि॥ भूतिभूषितसर्वांगोयः पूजयतिमांनिशि॥ कृष्णपक्षेविशेषेण समेभक्तःसमेप्रियः॥३२॥ ॥

माचास्ययोरपिदिवायः पूजयतिकृष्णपक्षेविशेषेण अष्टम्यांचतुर्दश्यांचयोरात्रौपूजयतिममेभक्तः समेप्रियश्च॥३२॥ ॥

एकादश्यां अहन्युषोष्यैव स्थित्वा रात्रौ मां यः पूजयन्ति तदपि सोमवारे चे
द्विशेषःस मे भक्तो न नश्यति मुच्यत इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ पंचामृतैः प्रसिद्धैः पंच

एकादश्यां उपोष्यैव यः पूजयन्ति मां निशि ॥ सोमवारे वि
शेषेण स मे भक्तो न नश्यति ॥ ३३ ॥ पंचामृतैः स्नापयेद्यः
पंचगव्येन वा पुनः पुष्पोदकैः कुशजलैस्तस्मान्नान्यः
प्रियो मम ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ ॥

गव्येन प्रसिद्धेन पुष्पोदकैः पुष्पाधिवासितजलैः कुशजलैरपि तथाभू
तैः यः स्नापयति स एव भक्त इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

पयसा गोदुग्धेसर्पिषागोराज्येन पक्कम्रफल्लजेन रसेननारिकेळज
लेनवा ॥ ३५ ॥ गंधोदकेन गंधमिश्रितोदकेनरुद्रमंत्रंरुद्रप्रति पादक

पयसासर्पिषावापिमधुनेक्षुरसेन वा ॥ पक्काम्रफल
जेनापिनारिकेलजलेनवा ॥ ३५ ॥ गंधोदकेनवामां
योरुद्रमंत्रमनुस्मरन् ॥ अभिषिंचेत्ततोनान्यःकश्चि
त्प्रियनरोममः ॥ ३६ ॥ ॥

मंत्रं इमारुद्रायस्थिरधन्वने० ॥ कदुद्रायप्रचेतसे० ॥ सद्योजातंप्रपद्या
मीत्यादिकंअनुस्मरन्मायोभिषिंचेत्ततोन्यःकश्चित्प्रियतरोभक्तोनास्ति ॥ ३६ ॥

अथर्वांगिरसंउपनिषदंदेवाहवैस्वर्गंलोकमगमनित्यादियोजपेत्तसमेशरीरेप्रविशेत्तमुक्तोभवति॥ गृहपतिर्गृहस्वामी॥ ३७॥ बृहद्रथंतरंसाम ॐहोइत्वामीद्धीति॥ तथावामदेव्यंकयानकश्चित्राआभूवदितिदेव

आदित्याभिमुखोभूत्वा ऊर्ध्वबाहुर्जलेस्थितः॥ मांध्यायन्रविबिंबस्थमथर्वांगिरिसंजपेत्॥ ३७॥ प्रविशेन्मेशरीरेसोगृहंगृहपतिर्यथा॥ बृहद्रथंनरंवामदेव्यंदेवव्रतानिच॥ ३८॥ तद्योगानाज्यदोहांश्चयोगायतिममाग्रतः॥

व्रतानिअधिपाताईइति॥ ३९॥ तद्योगानाज्यदोहांश्चहावुमुर्द्धानदिवइतिएतानियःममाग्रतगायन्तिसइहपरांश्रियंभुत्काअंतेममसायुज्यंचतुर्थींमुक्तिंआप्नुयात्॥ ३९॥

इशावास्यादिमंत्रान्इशावास्यमिदङ् सर्वमितिआदि यासामुपनिष
दांदेवाहस्वर्गंलोकमगमन्॥ब्रह्मादेवानांप्रथमःसंबभूवउत्तान्हवैवा
जःश्रवसःकेनेषितंपततिप्रेषितंमनःॐमित्येतदक्षरमिदङ् सर्व

इहश्रियंपरांभुक्त्वाममसायुज्यमाप्नुयात्॥३९॥
इशावास्यादिमंत्रान्योजपेन्नित्यंममाग्रतः॥ मत्सा
युज्यमवाप्नोतिममल्लोकेमहीयते॥४०॥

मित्याद्युपनिषदांमंत्रान्योजपेत्॥समत्सायुज्यंमप्येवस्थितत्वा
तत्रैवमहीयतेपूज्योभवतीत्यादिभक्तिभेदानिरूपिता॥४०॥

इदानीमुक्तार्थमुपसंहरन् ॥ प्रश्नांतरस्यावकाशंप्रयच्छति भक्तियोगइति भक्तिनांयोगःसंपादनोपायःसर्वकामफलप्रदःमयाप्रोक्तःहेरघुकुलो

भक्तियोगोमयाप्रोक्तएवंरघुकुलोद्भव ॥ सर्वकामप्रदोमत्तःकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४१ ॥ इति श्रीपद्मपुराणेशिवगीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेशिवराघवसंवादेभक्तियोगोनामपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥

द्भवमत्तःसकाशात् ॥ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसितत्पृच्छेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीशिवगीतायांसुबोधिन्यांतात्पर्यदीपिकायांभक्तियोगोनामपंचदशोध्यायः ॥ ॥ १५ ॥

तदेवं द्वयताप्रबंधेन परमकैवल्यसाधनं द्विवर्गी नाद्वास्त्वं प्रतिपादि
नं अत्र पूर्वाध्याये भक्तियोगभेदाश्च निरूपिताः॥ इदानीं श्रीराम अधि
कार्यनधिकारिनिर्णयं पृच्छति भगवन्नित्यादिना॥ हे भगवन् इति उक्ता

श्रीराम उवाच॥ भगवन् मोक्षमार्गो यस्त्वया सम्यगु
दाहृतः॥ तत्राधिकारिणं ब्रूहि संशयोऽत्र महान्मम॥१॥

र्थे त्वया यो मोक्षमार्गः सम्यगुदाहृतः सम्यगिति शरीरशारीरयोरुत्प
त्तिस्वरूपावस्थानलयादीनाम सांकर्येण प्रतिपादनात्॥ तत्र ज्ञानसाध
ने शास्त्रे भक्त्यादौ च अधिकारिणम नधिकारणं च ब्रूहि॥ अत्राधिकारि
निर्णये मम महान्संशयः अतः॥१॥

एवं प्रश्ने श्रीभगवानुवाचोत्तरं॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शुद्रा इति प्रसिद्धाः स्त्रियश्चात्राधिकारिणः अत्र मंत्राणामनुपूर्व्याभावात्॥ पुराणत्वेनाधिकार इत्यर्थः ब्रह्मचारी गृहस्थो वेत्ति सिद्धार्थकथनं अनुपनीतोऽकृतोपनयनः

श्रीभगवानुवाच॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्राः स्त्रियश्चात्राधिकारिणः॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वाऽनुपनीतोथवा द्विजः ॥२॥

द्विज इति सर्वेषां भक्तिमतामधिकारः किंच अत्र चातुर्वर्ण्यग्रहणेनैव सिद्धेः पुनराश्रमादिग्रहणं स्पष्टार्थं॥ २॥ ॥ ॥

वनस्थः वानप्रस्थः अवनस्थो विधुरः यतिः सन्यासी पासी पाशुपतव्रती
शैवागमदीक्षावान् ॥ अत्र बहुना उक्तेन किं शिवार्चने श्रवणादौ च यस्य
भक्तिः स एव अत्राधिकारी स्यान्नान्यच्चित्तः कथंचनाधिकारी ॥ ३ ॥ जडो

वनस्थो वायवनस्थो वा यतिः पाशुपूनव्रतव्रती ॥ बहु
नात्र किमुक्तेन यस्य भक्तिः शिवार्चने ॥ ३ ॥ स एवात्रा
धिकारी स्यान्नान्यच्चित्तः कथंचन जडो धो बधिरो मू
को निःशौचः कर्मवर्जितः ॥ ४ ॥

बुद्धिरहितः नाधिकारी अंधादय इंद्रियवैकल्यान्नाधिकारिणः निःशौ
चः द्विविधशौचरहितः कर्मवर्जितः सत्कर्मरहितः चित्तशुध्यभावान्नाधिकारी ॥ ४ ॥

अज्ञस्योक्तेर्थे न च धानात् ॥ उपहासाभक्तौ ॥ नाधिकारिणौ विभूतिरुद्राक्ष-
योरधिकारिणस्त्वपि नाधिकारिणः लिंगिनो यश्च द्वेष्टि शैवचिन्हधारि-
णो रुद्राक्षभस्मधारिणः यो द्वेष्टि ते सर्वे पूर्वोक्ताः अत्र शिवभक्तौ नाधि-

अज्ञोपहासाऽभक्ताश्च भूतिरुद्राक्षधारिणः ॥ लिंगिनो
यश्च वा द्वेष्टि ते वै नात्राधिकारिणः ॥ ५ ॥ यो मां गुरुं पा-
शुपतं व्रतं द्वेष्टि नराधमः ॥ विष्णुं वा स न मुच्येत जन्म-
कोटिशतैरपि ॥ ६ ॥ ॥ ॥ ॥

शंभु

कारिणः ॥ य मां गुरुमद्रूपं शिव धर्मोपदेष्टारं यः द्वेष्टि पाशुपतं व्रतं च
यः द्वेष्टि विष्णुं वा द्वेष्टि स नराधमः जन्मकोटिशतैरपि न मुच्यते संसारात् ॥ ६ ॥

अनेककर्मसक्तः काम्यकर्मादिष्वासक्त इत्यर्थः शिवज्ञानविवर्जितः शिवतत्वोत्कर्षानभिज्ञः यः सः संसारान्नैव मुच्यते ॥७॥ किंच फलरागेण फलासक्त्या

अनेककर्मसक्तोपि शिवज्ञानविवर्जितः ॥ शिवभक्तिविहीनश्च संसारान्नैव मुच्यते ॥७॥ आसक्ताः फलरागेण येत्व वैदिककर्मणि दृष्टमात्रफलास्ते तु न भक्ताधिकारिणः ॥८॥ ॥ ॥

अवैदिककर्मणि तत्स मुद्रादौ प्रसक्ताः ते तु दृष्टमात्रफलाः कामादिदृष्टप्रयोजनाः भक्तौ ते नाधिकारिणः इति संबंधः ॥८॥ ॥

इदानीं भक्त्यादिकं विनापि मुक्तिप्रकारमाह अविमुक्ते वारणस्यां पुंडरीकके चिदंबरे तथाच श्रुतिः अत्र हि जंतोः प्राणेषूत्क्रमणेषु रुद्रस्तारकं

अविमुक्ते द्वारवत्यां श्रीशैले पुंडरीकके ॥ देहांते तारकं ब्रह्म लभते मदनुग्रहात् ॥९॥ ॥ ॥

ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमृतो भूत्वा मोक्षी भवतीति तारकं ब्रह्म ॐकारप्रतीककं ॥९॥

यस्य हस्तौ च पादौ वित्ति ॥ कायिकपापनिवृत्तिः तथा च स्मृतिः अदत्ता
नामुपादानं हिंसा चैव विधानतः परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं
स्मृतं ॥ १ ॥ इत्युक्तपापनिवृत्तिः मनश्चेति परद्रव्येष्वभिधानं मनसानि

यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतं ॥ विद्यात
पश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १० ॥ ॥

ष्टचिंतनं वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतमित्युक्त त्रिविधपानि
वृत्तिः विद्येति पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः असंबद्धप्रलापश्च
वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधमित्येतेषां निवृत्तिः ॥ १० ॥

प्रसंगादनुपनीतविप्रस्त्रीशूद्राणांविशेषमाह॥ विप्रेत्यादिनापैतृक कर्मणोन्यत्रब्रह्मवेदंन्नोच्चारयेत्॥११॥ यतःचशूद्रेणसमःयावद्वेद

विप्रस्यानुपनीतस्यविधिरेवमुदाहृतः॥ नाभिव्याहरयेद्ब्रह्मस्वधानिनयनादृते॥११॥ सशूद्रेणसमस्तावद्यावद्वेदान्नजायते॥ नामसंकीर्तनेध्यानेसर्वएवाधिकारिणः॥१२॥

न्नोपजायतेनोपातीनइत्यर्थः॥ अयंतुतेषांतुल्योधर्मइत्याहनामसंकीर्तनइतिनामोच्चारणेध्यानेसगुणनिर्गुणध्यानेसर्वेधिकारिणः॥१२॥

प्रसंगान् ध्यानं वै मवमाह संसारादिति शिवतादात्म्यभावनात् अहं ग्रहोपासरूपध्यानात् ॥ दानं गोदानादिकं तपोमितमेध्याशनादिकं वेदाध्ययनं

संसारान्मुच्यते जंतुः शिवतादात्म्यभावनात् तथा दानं तपो वेदाध्ययनं चान्यकर्मवा ॥ १३ ॥

यस्वाध्याय जपः अन्यकर्म तुलापुरुषादि पंच महायज्ञाद्यपि एतानि सर्वाणि ध्यानकर्मणः सहस्रांशं नार्हंति ॥ तिउत्तरेण संबंधः ॥ १३ ॥

जातिं ब्राह्मणादिं आश्रमं ब्रह्मचर्यादिं अंगादि पूर्वापारलक्षणानि देशं आ
र्यावर्तादिं कालं सुदगयनादिं प्रातरादि वा॥ आसनादीनि॥ योगाभ्यास

सहस्रांशं तु नार्हन्ति सर्वदा ध्यानकर्मणः॥ जातिमाश्र
ममंगानि देशं कालमथापि वा॥ १४॥ आसनादीनि क
र्माणि ध्यानं नापेक्षते क्वचित्॥ गच्छंस्तिष्ठन्न्चरन्वा
पि शयानो वान्यकर्मणि॥ १५॥ ॥ ॥

लक्षणानि कर्माणि ध्यानं कर्तृ नापेक्षन्ते॥ १४॥ गच्छन्तिष्ठन् चरन् भुं
जन् शयानो वाऽन्यकर्माणि मैथुनादावसक्तोपि ध्यानं कुर्यात्॥ १५॥

सध्यानादेव सर्वपातकात्तमुच्यते ॥ इह ध्यानकर्मणि आरब्धापरिसमा
प्तिलक्षणदोषो अभिक्रमदोषो नास्ति अकरणे प्रत्यवायश्चन ध्यानल

पातकेनापि वा युक्तो ध्यानादेव विमुच्यते ॥ नेहाभिक्र
मनाशोस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य
त्रायते महतो भयात् ॥ १६ ॥ ॥ ॥

क्षणस्य धर्मस्य स्वल्पमपि ॥ एकदेशानुष्ठानमपि ॥ महतो भयात् ॥ जनन
मरणलक्षणात् ॥ त्रायते रक्षति ध्यानकर्तारमिति शेषः ॥ १६ ॥ ॥

इदानीं नामसंकीर्त्तं देवैर्भयमाह ॥ आश्चर्ये अद्भुतावलोकनश्रवणादिना जनिते विस्मये भये व्याघ्रादिदर्शनेन शोके धनाद्विनाशात् क्षुते वा मम नाम यः स्मरेत् ॥ व्याजेन वा परवंचनार्थेन वा स्मरेत् ॥ स परमां गतिं

आश्चर्ये वा भये शोके क्षुते वा मम नाम यः ॥ व्याजेन वा स्मरेद्यस्तु स याति परमां गतिं ॥ १७ ॥ ॥

याति सांकेत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुरिति स्मृतेः कलौ संकीर्त्य केशवमिति च ॥ १७ ॥ ॥

महापापैरिति। महापापैर्ब्रह्महत्यादिभिः स्पृष्टोपि देहांते यो मां। स्मरेत् पं

महापापैरपि स्पृष्टो देहांते यस्तु मां स्मरेत्। पंचाक्षरीं
चोच्चरन्ति समुक्तो नात्र संशयः ॥१८॥ श्रीउमापत्ति॰॥

चाक्षरीं चोच्चरन्ति रुद्राध्यायमध्यगतां। महाविद्यां यः पठति समुक्तइ
त्यत्र कः संदेहः ॥१८॥ ॥

शिवस्मरणवैभवप्रसंगात्तज्ज्ञानमहावैभवमाह ॥ यस्तु ज्ञानी निश्चयात्म
कमनसा मनसैवेदमाप्तव्यं मनसैवानुद्रष्टव्यं ॥ इदंयत्तैत्वयानुबुध्येयति
श्रुतेः ॥ नित्यकल्याणपरशिवात्मकं प्रत्यगानंदस्वस्वरूपमेव विश्वं पश्य

विश्वं शिवमयं यस्तु पश्यत्यात्मानमात्मना ॥ तस्य क्षेत्रेषु
तीर्थेषु किं कार्यं वान्यकर्मसु ॥ १९ ॥

ति स्वामिन् ॥ अध्यस्तं चिद्रूपं पश्यति तस्य क्षेत्रेषु तीर्थेषु वान्यकर्मसु वा किं
कार्यमस्ति न किमपि तथा चश्रूयते ॥ यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्य
ति सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सत इति ॥ स्मृतिपरि न चास्य सर्वभूते
षु कश्चिदर्थव्यपाश्रय इति ॥ १९ ॥

एवं तु शिवभक्तिसाधकेनावश्यं कर्त्तमित्यवश्यमित्याह। शिवभक्तिमभीप्स्य
ता सर्वेणापि शिवोक्तेन मार्गेण भूतिरुद्राक्षधारणं कार्यमेव॥२०॥ युक्ते

सर्वेण सर्वदा कार्यं भूतिरुद्राक्षधारणं। युक्तेनवाप्ययुक्तेन शि
वभक्तिमभीप्सुना॥२०॥ नर्यभस्मसमायुक्तो रुद्राक्षान्यस्तु धा
रयेत् महापापैरपि स्पृष्टो मुच्यते नात्र संशयः॥२१॥ ॥

नज्ञानयुक्तेन अज्ञानानि यापि इदमेवनर्यभस्मसमायुक्त इति। नर्यभस्म
गार्हपत्यजं श्रौतं भस्म तेन समायुक्तः॥२१॥ ॥

प्रकृतं नाम संकीर्तनं स्तुवन्नुपसंहरन्ति । अन्यानीति शैवकर्माणि शिवप्रीयाण्युक्तान्यनुक्तानि करोतु न करोतु वा । शिवनामयज्ञपे सर्वदा

अन्यानि शैवकर्माणि करोतु वा न करोतु वा । शिवनाम जपेद्यस्तु सर्वदा मुच्यते तु सः ॥ २२ ॥ अंतकाले तु रुद्राक्षान् विभूतिं धारयेत्तु यः ॥ महापापोपपापौघैरपि स्पृष्टो नराधमः ॥ सर्वथा नोपसर्पति तं जनं यमकिंकराः ॥ २३ ॥

समुच्यते ॥ २२ ॥ अंतकाले तु यः रुद्राक्षान् विभूतिं च धारयन् महापापोपपापौघैरपि ॥ स्पृष्टं नराधमं तं यमकिंकरो नेतुं नापसर्पति ॥ २३ ॥

अन्यमपिविशेषमाह॥ बिल्वमूळमृदेति॥ अंतकाळेमृत्युसमये॥ अंत

बिल्वमूळमृदायस्तुशरीरमुपलिंपति॥ अंतका
ळेंतकजनैःसदूरीक्रियतेनरः॥ २४॥ श्रीउमापति॰

कजनैर्यमदूतैःसनरःदूरिक्रियते स्वविषयोनक्रियत इत्यर्थः॥ २४॥

एतावताधिकारिणोनधिकारिणश्चनिरूपिताः॥शिवधर्माश्चनिरूपिताः
इदानींशिवपूजाधिष्ठानभूतलिंगादिभेदान्निरूपयितुरामप्रश्नमवता
रयति॥भगवन्नित्यादिनाकुत्रेतिलिंगमूर्त्यादिविषयकःप्रश्नःकुत्रवा

रामउवाच॥भगवन्पूजितःकुत्रकुत्रवात्वंप्रसीदसि
तद्ब्रूहिममजिज्ञासावर्त्तेमहतीविभो॥२५॥ श्रीशंकर

त्वंप्रसीदसीतिद्वितीयप्रश्नस्तुआसनाक्षमालादिविशेषजिज्ञासांद्योत
यति॥यतस्तद्विषयकजिज्ञासामहतीनतःब्रूहीति॥२५॥

तत्रलिंगादिद्रव्यभेदमाह॥ मृदेत्यादिना॥ पंचलोहेन॥ रंगेनपंचवर्णेन
पारदेनरसेनेत्यर्थः॥ मृदादिकर्पूरांतैरष्टादशद्रव्यैःकृताप्रतिमालिंगं

श्रीभगवानुवाच॥ मृदावागोमयेनापिभस्मनाचंदनेन
वा॥ सिकताभिर्दारुणावापाषाणेनाथनिर्मिता॥ २६॥ लो
हेनवाथरंगेणकांस्यखर्परपित्तलैः॥ ताम्ररौप्यसुवर्णै
र्वारत्नैर्नानाविधैरपि॥ २७॥ अथवापारदेनैवकर्पूरेणा
थवाकृताप्रतिमाशिवलिंगंवाद्रव्यैरेतैःकृतंतुयत्॥
तत्रमांपूजयेत्तेषुफलंकोटिगुणोत्तरं॥ २८॥ ॥

चापूर्वपूर्वापेक्षयोत्तरेषां॥ २७॥ कोटिगुणोत्तरंफलंभवतीत्यतिशयोक्तिः
द्रव्याणिप्रसिद्धानि॥ २८॥

इदानीं सकामस्य गृहस्थस्य विशेषमाह । मृदेत्यादिना । शिवं कल्याणं शश्वद
भीप्सता गृहस्थेन मृदादिपंचभिर्द्रव्यैर्निर्मिता प्रतिमा कार्या तत्र मृदा

मृद्दारुकांस्यलोहैश्च पाषाणेनापि निर्मिता । गृहिणा
प्रतिमा कार्या शिवं शश्वदभीप्सता ॥२९॥ आयुःश्रियं
कुलं धर्मं पुत्रानाप्नोति तैः क्रमात् ॥३०॥ श्रीउमापति०

युःदारुपा श्रियं कांस्येन कुलं ॥ लोहेन धर्मं ॥ पाषाणे पुत्रानिति ॥ ३० ॥ ॥

पुनरपिपूजायाःस्थालविशेषेफलविशेषमाह बिल्ववृक्षेतत्फलैर्वाइति
पाठः इहजीवदस्थायां ३१ बिल्ववृक्षंतन्मूलेस्थित्वा ३२ कुटींकृत्वानि

बिल्ववृक्षैस्तत्फलैर्वायोमांपूजयतेनरः परांश्रियमि
हप्राप्यममलोकेमहीयते ३१ बिल्ववृक्षंसमाश्रि
त्ययोमंत्रान्विधिनाजपेत् एकेनदिवसेनैवतत्पुर
श्चरणंभवेत् ३२ यस्तुबिल्ववनेनित्यंकुटींकृत्वाव
सेन्नरः सर्वेमंत्राःप्रसिध्यंतिजपमात्रेणकेवलं ३३

त्यंजपन्वसेत् तस्यतत्रजपमात्रेणकेवलंसर्वेमंत्राःप्रसिध्यंतिकिं
पुनःपुरश्चर्यादिनेतिभावः ३३

बहूनि स्थलानि नराण्याह पर्वताग्र इति ॥ अग्निहोत्रे तच्छायायां ॥ ३४ ॥ उक्तस्थले षु जपं तं पुरुषं न स्पृशंति तत्कृतानि पापानि व्यसनानि ॥ ३५ ॥ एवं जप्य

पर्वताग्रे नदीतीरे बिल्वमूले शिवालये ॥ अग्निहोत्रे केशवस्य सन्निधौ वा जपेत्तु यः ॥ ३४ ॥ नैवास्य विघ्नं कुर्वंति दानवा यक्षराक्षसाः ॥ तं न स्पृशंति पापानि शिवसायुज्यमृच्छति ॥ ३५ ॥ स्थंडिले वा जले वन्हौ वायावाकाश एव च ॥ गुरौ स्वात्मनि वा यो मां पूजयेत्प्रयतो नरः ॥ संकृत्स्नं फलमाप्नोति लवमात्रेण राघव ॥ ३६ ॥

स्थानभेदमभिधाय प्रतिमादिषूक्तपूजायाः स्थानानि राण्याह ॥ स्थंडिले वेति ॥ लवमात्रेण पूजायाः ॥ लेशमात्रेण तंत्रोक्तेषु ॥ ३६ ॥ ॥

सत्सु सुस्थानेषु आत्मपूजाया अतिप्रशस्तिमाह ॥ आत्मेति ॥ भो रघु० आत्मपूजासमा पूजैव नास्ति यतश्चांडालोप्यात्मपूजया मत्सायुज्यमाप्नोति ब्राह्मणक्षत्रियादयः आत्मपूजया मत्सायुज्यमाप्नुवंतीति किमु वक्तव्यमिति ॥ ३७ ॥

आत्मपूजासमा नास्ति पूजा रघुकुलोद्भव ॥ मत्सायुज्यमवाप्नोति चंडालोप्यात्मपूजया ॥ ३७ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मनुष्यः कंबलासने ॥ कृष्णाजिने भवेन्मुक्तिर्मोक्षः श्रीर्व्याघ्रचर्मणि ॥ ३८ ॥ ॥ ॥

इदानीं कुत्रवेति द्वितीय प्रश्नस्योत्तरमाह ॥ सर्वान्कामानित्ति व्याघ्रचर्मणि मोक्षश्रीश्च भवतः ॥ ३८ ॥ ॥ ॥

कुशासनेज्ञानंपत्रनिर्मितेआरोग्यंभवति॥३९॥प्रसंगात्दिग्विधिमाहप्राङ्मुखोदङ्मुखइति संधिरार्षः॥४०॥आसनेनियममाहपाषाणइति॥४१॥

कुशासने भवेज्ज्ञानमारोग्यंपत्रनिर्मिते॥ ३९॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापिजपंपूजांसमारभेत्॥४०॥ पाषाणे दुःखमाप्नोति काष्ठेनानाविधान्गदान्॥ वस्त्रेश्रियमवाप्नोति भूमौमंत्रानसिध्यति॥४१॥अक्षमाला विधिंवक्ष्येशृणुष्वावहितोनृप॥ साम्राज्यंस्फटिकेदद्यात्पुत्रजीवैःपरांश्रियं॥४२॥ ॥ ॥

शृणुष्वावहितोनृपेतिइत्यत्रापिसावधानताकार्या॥४२॥पुत्रजीवैःवीजैःपरांश्रियं॥४२॥

आत्मलक्ष्याः धात्र्याः सुवर्णमणिभिः कृता। कामितां अभीष्टां यच्छति द

आत्मज्ञानं कुशाग्रंथी रुद्राक्षैः सर्वकामदः॥ प्रवालैश्च कृ
तामाला सर्वलोकवशप्रदा॥४३॥ मोक्षप्रदा च माला
स्याद्धामलक्ष्याः फलैः कृता। मुक्ताफलैः कृता माला सर्व
विद्याप्रदायिनी॥४४॥ माणिक्यरचिता माला त्रैलोक्य
स्य वशंकरी। नीलैर्मरकतैर्वापि कृता शत्रुजयप्रदा॥४५॥
सुवर्णरचिता माला दद्याद्वै महतीं श्रियं। तथा रौप्य
मयी माला कन्यां यच्छति कामितां॥४६॥ श्रीशंकर

दाति॥४५॥ श्रीशूलपाणिउमापतिनमोनमः॥ श्रीदाशरथिरामप्रसन्नः

पारदैः पारदरसैः ॥४७॥ इदानीं मालाया उत्तममध्यमाधमभेदेन संख्याभेद माह ॥ स्पष्टं ॥४८॥ चतुःपंचाशती मध्यमोत्तमा पंचाशत्संख्याका मध्यमा

उक्तानां सर्वकामानां दायिनी पारदैः कृता ॥ अष्टोत्तरशत
तैर्माला तत्र स्यादुत्तमोत्तमा ॥ शतसंख्योत्तमा माला
पंचाशन्मध्यमा स्मृता ॥४८॥ चतुःपंचाशता प्यधोअ
धमा सप्तविंशतिः ॥ अधमा पंचविंशत्या यदि स्याच्छ
तनिर्मिता ॥४९॥ ॥

सप्तविंशतिसंख्याका अधमोत्तमा ॥ पंचविंशत्या कृता माला त्वधमैव
यदि स्याच्छतनिर्मितेनेति तदर्धतदर्धयोर्मध्यमाधमत्वज्ञापनाय ॥४९॥

एवंवाह्यमालाफलंभदान्निरूप्यदानीमांतरमालायाःस्वरूपंफलानि
चाह॥ पंचाशदक्षराणीतिस्वरकचटतपयशाःइत्यष्टौवर्गाःक्रमेणो
च्चार्यंते यत्रानुलोमतःतथैवक्षाद्यकारांतपाठेन प्रतिलोमतएवंशतं

पंचाशदक्षराण्यत्रानुलोमप्रतिलोमतः॥ इत्येवंस्था
पयेत्स्यष्टांनकस्मैचित्प्रदर्शयेत्॥५०॥ वर्णैर्विन्यस्त
यायस्तुक्रियतेमालयाजपः॥ एकवारेणतस्यैवपु
रश्चर्याकृताभवेत्॥५१॥ ॥

पुनर्वर्गाद्यक्षराण्यष्टौइत्यष्टौतरशातमक्षराणि॥ तैर्वर्णैर्विन्यस्तयामा
लयायस्तुजपः॥ क्रियतेतस्यजपस्यैकवारेणैवपुरश्चरणभवेदेवेति कृ
त्वागोपयत् कस्मैचिदपिस्पष्टंनप्रदर्शयेदित्यन्वयःअथाश्रृतेअन्वयो
नलगतीतिज्ञेयं॥५१॥

इदानीं सर्वसिद्धिप्रदमासनमाह॥सव्येति॥सव्यपार्ष्णिं वामपादपश्चाद्भागं गुदेअपानद्वारेन्यस्यस्थाप्य दक्षिणपादपार्ष्णिं ध्वजोपरि इति पाठे

सव्यपार्ष्णिं गुदेन्यस्य द्वितीयं लिंगमूर्धनि। योनिमुद्राबंध एष भवेदासनमुत्तमं॥५२॥ योनिमुद्रासने स्थित्वा प्रजपेद्यः समाहितः। यं कंचिदपि वा मंत्रं तस्य स्युः सर्वसिद्धयः॥५३॥ श्रीउमापति०

ध्वजशब्देनात्र पुल्लिंगं योनिद्वारं तदुपरि स्थापयित्वा यत्स्थियते ए-
ष योनिमुद्राबंधः॥५३॥

छिन्नादीनांलक्षणमाह॥ कादिमते तंत्रसारे॥ परिहारप्रकारंतुवक्ष्ये
योगेषुतत्वतः॥ अपूर्णरूपाश्छिन्नास्युःस्तंभितासानुनासिकाः॥ अका

छिन्नारुद्धाःस्तंभिताश्चमिलितामूर्छितास्तथा॥ स्
प्तामत्ताहीनवीर्यादग्धाःप्रस्तारिपक्षगाः॥ ५४॥

लविनियोगेनमूर्छिताःस्वपत्ताजपात्॥ स्तब्धाःमत्ताःपत्रेषुपठना
त्॥ अपूर्णेनोपदिष्टायेहीनवीर्यास्तममताः॥ दग्धःषाड्पूर्णिकोमं
त्रःप्रस्तारिपक्षगाःवैरिकोष्टगाः॥ ५४॥ ॥ ॥

॥ शिवगी० ॥
॥२२७॥

बाल्लाल्लध्वक्षरप्रायावृद्धाःगुर्वक्षरान्विताःएतेषांलक्षणानिकादिमते तंत्रसारे॥परिहारप्रकारंतुवक्ष्येयोगेषुतत्वतःदग्धःषड्गुणिको मंत्रस्छस्तेरधिकैर्जपात्॥गुर्वितरस्त्वविधिप्राप्सःशान्त्रचोथैरिकोप्त

बाल्लायौवनमंत्राश्चवृद्धामंत्राश्चयेमताः॥ यो
निमुद्रासनेस्थित्वामंत्रानेवंविधान्जपेत्॥५५॥
तस्यसिध्यंतितेमंत्रानान्यस्यतुकथंचब्राह्म्यंमु
हूर्तमारभ्यामध्यान्हंप्रजपेन्मनुं॥५६॥ ॥

गाःबाल्लाल्लध्वक्षरप्रायावृद्धागुर्वक्षरान्विताःनिर्जिताःकर्मबाहुल्या दहसाःसत्ववर्जिताःअपूर्णरूपाःछिन्नाःस्युस्तंदीर्घाक्षरप्रयोगेन॥५६॥

॥ अ० ॥
॥१६॥
॥२२७॥

भिताःसानुनासिकाः॥ अकालविनियोगेनमूर्छिताःस्वपताजपात्
सुप्ताइतिमत्ताःपत्रेषुपठनादन्यवर्णैस्तुकीर्त्तिताःरुद्धाविसंधिकाः॥
स्यात्त्यादुःखावैरिसमन्विताःखंडीकृतास्त्वंशान्तपादंगहीनास्त्वसंबु

अतऊर्ध्वंकृतेजाप्येविनाशोभवतिध्रुवं॥ पुरश्चर्या
विधावेवंसर्वकाम्यफलेष्वपि॥५७॥ नित्यनैमित्ति
केवापितपश्चर्यासुवापुनःसर्वदैवजपःकार्योनदो
षस्तत्रकश्चन॥५८॥ ॥ ॥

ताःअपूर्णोनोपदिष्टायेहीनवीर्यास्तुतेमताः॥ प्रदाप्रयोगात्कुंठत्वं
क्लिष्टतानिविलंबनात्॥ रुग्णाःप्रलयनयैर्जायात्अन्यमंत्रैःसहाचि
ताःउपेक्षानास्थयाजपाद्वेषम्यादवमानिताःपंचविंशतिरुद्दिष्टादो
षास्ताँछमयेद्गुरुरिति॥५९॥

प्रसंगाद्रुद्रादिजपं स्तौति यस्त्वित्यादिना मामाकृतिं घोराघोरलक्षणं तथा च श्रुतिः तस्यैते तन्वौ घोरान्याशिवान्या ॥ यास्य घोरास्तनूस्तास्तेन शमयति ॥ तयानरतन्वाशंतमया गिरिशंताभिचाकसीति ॥ स्म

यस्तु रुद्रं जपेन्नित्यं ध्यायमानो ममाकृतिं ॥ षडक्षरं वा प्रणवं निःकामो निर्जितेंद्रियः ॥५९॥ अथाथर्वशिरो मंत्रं कैवल्यं वा रघूत्तम ॥ स तेनैव च देहेन शिवः संजायते स्वयं ॥६०॥

र्यते च अथास्यां घोरतनूरूपतिष्टत इति ध्यायमानो रुद्रं रुद्राध्यायं यजुर्जपेत् ॥५९॥ अथर्वशिरो मंत्रं देवा ह वै स्वर्गं लोकमगमन्निति ॥ कैवल्यं अथाश्वलायनो भगवंतं परमेष्टिनं परिसमेत्योवाचेति ॥६०॥

इदानीं शिवगीतायाः श्रवणाध्ययनादेः फलं वदन्नुपसंहरति ॥ अधीत इतियः जितेंद्रियः स नर एतां शिवगीतां अधीते शृणुयाद्वा स ः पुरुषः

अधीते शिवगीतां यो नित्यमेतां जितेंद्रियः ॥ शृणुयाद्वा स मुक्तः स्यात्संसारान्नात्र संशयः ॥ ६१ ॥ सूत उ० ॥ एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ रामः कृतार्थमात्मानममन्यत तथैव सः ॥ ६२ ॥ एवं मया समासेन शिवगीता समीरिता ॥ एतां यः प्रजपेन्नित्यं शृणुयाद्वा समाहितः ॥ ६३ ॥
संसारान्मुक्तः स्यान्नात्र संदेहः कार्यः ॥ ६१ ॥ तत्र रामगिरौ अदृश्याभूत् तथैव शिवोक्तरीत्यैव सः आत्मानं कृतार्थं कृतकृत्यममन्यत ॥ ६२ ॥ समासेन संक्षेपतः ॥ ६३ ॥

॥ अत्र शिवगीताश्रवणादौ मनःक्षोभ आदिर्न आत्मनः सः मनसः पीडापि

ऐकाग्र्यचित्तो यो मर्त्यस्तस्य मुक्तिः करे स्थिता ॥ अतश्शृ
णुध्वं मुनयो नित्यमेतां समाहिताः ॥ ६४ ॥ अनायासे
न वो मुक्तिर्भविता नात्र संशयः ॥ कायक्लेशो मनःक्षो
भो धनहानिर्न चात्मनः ॥ ६५ ॥ पीडास्ति श्रवणादेव
यस्मात्कैवल्यमाप्नुयात् ॥ शिवगीतामतो नित्यं
शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥

नास्ति अनायासेन मुक्तिः ॥ ६५ ॥ यस्माच्छ्रवणादेव देवं कैवल्यं म
नुष्यः प्राप्नुयात् ॥ अतः कारणात् शृणुध्वं ॥ ६६ ॥ ॥ ॥

आचार्यः उपदेष्टा गुरुः पिता च ॥ अविद्यायाः मूलाज्ञानस्य परं पारं तारयिता असि नोऽस्माकं ॥ ६७ ॥

ऋषय ऊचुः ॥ अद्यप्रभृति नः सूनत्वमाचार्यः पिता गुरुः ॥ अविद्यायाः परं पारं यस्मात्तारयितासि नः ॥ ६७ ॥
उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता तस्मात्सूनात्मजत्वत्तः सत्यं नान्योऽस्ति नो गुरुः ॥ ६८ ॥ ॥

उत्पादकब्रह्मदात्रोरिति ब्रह्मदः ब्रह्मज्ञानोपदेष्टा पिता गरीयान् अतिश्रेष्ठः ॥ ६८ ॥ ॥

इत्युक्त्वा सर्वे मुनयः सूतं स्तुवंतः संतः संतुष्टाः सायंतनीं संध्यां उपासितुं कर्त्तुं गौतमीतटं प्रययुरिति ॥६०॥ इति श्रीमद्ध्याजीदीक्षितविरचि

इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे सायं संध्यामुपासितुं स्तुवंतः
सूतपुत्रं तं संतुष्टा गौतमीतटे ॥६१॥ इति श्रीपद्म
पुराणे शिवगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग
शास्त्रे श्रीशिवराघवसंवादे मोक्षयोगोनाम षोड
शोध्यायः ॥ १६ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

तायां शिवगीताटीकायां तात्पर्यदीपिकायां सुबोधिन्यां षोडशोध्या

यः समाप्तः ॥ १६ ॥ श्रीउमामहेश्वरत्र्येजगत्पालनायशिवार्पणं ॥

पुस्तकसमाप्तसके १७६७॥ विश्वावसुनामसं
वत्सरेमाहेभाद्रपदकृष्णपक्षचतुर्थ्यांगुरुवारे॥
संपूर्णसांबार्पणं॥ हस्ताक्षरनारायणनीलकंठ॥

श्रीगौरीशंकरार्पणं ॥ श्रीकाशिविश्वेश्वरार्पणंमस्तु॥ शुभंभवतु ॥

॥ इति श्रीशिवगीता समाप्तः ॥

[OrderDescription]
,CREATED=16.01.20 14:44
,TRANSFERRED=2020/01/16 at 15:31:04
,PAGES=463
,TYPE=STD
,NAME=S0002548
,Book Name=M-418-SHIVGEETA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF

FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF

FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF

FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF

FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF

FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF

FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF

FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF

FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF

FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF

FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF

FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF

FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF

FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF

FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF

FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
,FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF

FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF

FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF

FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF

FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF

FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF

FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF

FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF

FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF

FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
,FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
,FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF

FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,